

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:
a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Szerkesztő bizottság:

DÁVID FERENC, DOMONKOS OTTÓ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HILLER ISTVÁN *titkár és technikai szerkesztő*, HORVÁTH ZOLTÁN, KELÉNYI FERENC *olvasószerkesztő*, KOCSIS JÓZSEF, KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ, MAJOR JENŐ, PAPP ISTVÁN, PINTÉR FERENC, PRÖHLE JENŐ, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SZAKÁL ERNŐ, SZITA SZABOLCS *jegyző*, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR

Szerkeszti: MOLLAY KÁROLY

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Réthly Endre: Az 1831–1832. évi kolerajárvány Sopronban

Réthly Endre: Az 1831–1832. évi kolerajárvány Sopronban

1. Az ázsiai kolera heveny gyomor- és béltünetekkel járó fertőző betegség, melynek kórokozóját, a „Cholera vibrio”-t Koch Róbert fedezte föl. Évezredek óta endémiás Indiában és Kelet-Pakisztánban, ahonnan kiindulva súlyos járványok okozója. Ebből a gócból eredően már többször szinte Földünk egész területére kiterjedő járványokat okozott. Eddig 7 ilyen pandemiája volt a kolerának: az 1817–23-ig tartó, Kalkuttából indult ki és Élő-Indián keresztül Mezopotámiába, Arábiába, Szíriába, innen Oroszországba, másrészt kelet felé terjedve, Hátsó-Indiába és Japánba jutott. A második kolera pandémia 1826–1837-ig tartott, a harmadik 1846–1862-ig. A negyedik, 1867–1875-ig tartó, Indiából Ázsián és Afrikán keresztül Amerikában is pusztított, az ötödik, 1883–1896-ig tartó útját Ázsián keresztül Afrikába, onnan Európába vette. A pandemiák lezajlása után több helyen maradtak vissza endémiás gócok. A legutóbbi pandemiát a cholera vibrió egy variánsa az ún. El Tor vibrió okozza, amely Indonéziában, Honkongban, Kwantungban, Afganisztánban, Iránban, az Üzbég SzSzK-ban, Irakban, a Földközi-tenger keleti medencéjében, a Kaspi-tenger partjain, Észak- és Nyugat-Afrikában okozott tömeges megbetegedéseket. A legutóbbi években néhány eset Szlovákiában fordult elő, 1973-ban Olaszországban okozott nagyobb járványt. Ez utóbbi államok fejlett közegészségügye és a korszerű intézkedések következtében mindeddig gyorsan sikerült a kolerát megfékezni és endémiás gócok sem maradtak vissza.

Régebben a járványokat a zarándokokat szállító hajók, a háborúk terjesztették, a mai fejlett közlekedési

viszonyok és a világméretű turizmus következtében viszont bárhol és bármikor felléphetnek. Ennek elhárítására az Egészségügyi Világszervezet megfelelő intézkedésekkel és nemzetközi előírásokkal segíti az egyes országok közegészségügyét.

A kolerajárványokkal ma sem időszerűtlen foglalkozni. Sok tapasztalattal szolgálhat az egykori járványok tanulmányozása, ami nemcsak a régi idők közegészségügyéről ad hírt, hanem egyben betekintést az akkori társadalmi viszonyok sok olyan vonásába, melyek nem egyike a történész előtt sem ismeretes.

Hazánkban az első kolerajárvány az 1831. évi volt. Ez volt egyben az első járvány, amely Európát sújtotta, nagy rémületére a lakosságnak. A járvány 1824 és 1830 között Iránból Dél-Oroszországra terjedt át, majd a birodalom nyugati részébe is eljutott. A lengyel felkelést leverő orosz csapatok Galíciába hurcolták, ahol rövid időn belül mintegy 400 000 halálos áldozatot szedett. Magyarországon az első eseteket a Galíciával határos keleti megyékből jelentették 1831. június 13-án. Ide feltehetően a Tiszán sőt szállító román tutajosok hurcolták be.

290A járvány hírére a helytartótanács és a kancellária megfelelő intézkedéseket tett. Először Kelet-Magyarországon rendelte el az egészségügyi zárlatot, melyet átlépni csak vesztegár után lehetett. Ez az intézkedés azonban elégtelennek bizonyult, s ezért a kordont mind hátrább vonták az ország belseje felé, végül is, mint hatástalant, megszüntették.

Az országot 20 körzetre osztották. Minden körzet élére egy-egy királyi biztos került, aki a kolerával kapcsolatos központi intézkedéseket végrehajtotta és ellenőriztette. A Sopron–Vas–Zala vármegyék körzetének királyi biztosa Bezerédy György volt.¹⁽¹⁾

A közigazgatási intézkedésekkel egyidőben közegészségügyi intézkedések is történtek. 1831. június 10-én megjelent az „Utasítás az egészségre ügyelő Hivataloknak nemkülönben a Pestis mentő (contumacia) Intézeteknél felügyelő személyeknek számára, hogy a Cs. Kir. Austriai Tartományoknak határai a Cs. Orosz Birodalomban diühösködő Járvány- Epe-Kórságnak (cholera morbus) berontása elől bátorságba tétessenek és berontása esetén elterjedése meg-gátoltasson.” Az utasítást dr. Lenhossék Mihály országos protomedicus szerkesztette és írta alá.²⁽²⁾

Röviden ismerteti a járvány eredetét és elterjedését, utasítást ad a kordon felállítására és egyben kötelezővé teszi a gyanús esetek bejelentését. Miután a betegség hazánkban még ismeretlen volt, leírja a tüneteit. Részletesen ismerteti a megelőzés módját és az egyéni higiénével kapcsolatos tennivalókat.

Előírja, hogy az orvosok és seborvosok milyen magatartást tanúsítsanak és mit tegyenek a betegség elkerülésére: ne menjenek éhgyomorral beteghez, iganak éhgyomorra szeszesitalt, lehetőleg ne lélegezzék be a betegek lehelletét, kezüket, szájukat híg ecetes vízzel öblítsék, arcukat, orrukat híg klórmész oldattal mossák, a betegnél tett látogatás után ruhájukat füstöljék meg és váltsanak tisztát. A betegek kezelésében a már tapasztalt angol és orosz orvosok előírásaira támaszkodjanak, akik érvágást, calomel és ópium adását, a testnek pálinkával és kánforszesszel való bedörzsölését ajánlották. A szomjúságot kamillával és árpafőzettel kell csillapítani. Végül elrendeli az utasítás közhírré tételét.

Ugyanekkor megjelenik a „Rövid oktatás mikép őrizhesse meg magát ki-ki a napkeleti cholerátul és mit kellessék ezen nyavajának első kitörésekor mívelni az Orvos megjelenéséig.” Ez elsősorban az egyéni tisztaságot, a lakások megfelelő szellőzését javasolja, étrendi előírásokat tartalmaz, valamint a ruházkodásra ad tanácsokat.

Mivel annak idején sem a kórokozó, sem a betegség terjedésének módja nem volt ismert, mai szemmel nézve az előírások természetesen alkalmatlanok voltak a járvány terjedésének megelőzésére, mégis az intézkedések nagyfokú gondosságra és határozott cselekvésre, jó szervezésre mutattak.

2. A soproni tanács első, a kolerával kapcsolatos intézkedését az 1831. július 12-i tanácsülés adja ki.³⁽³⁾ A tanács megállapítja, hogy a Tisza mellett több megye területén kitört a kolerajárvány és ezért a magyar helytartótanács 1831. július 29¹21-én kelt rendeletére a következőket határozzák el: Mivel a járvány még távol van, és elterjedésének megakadályozására a legfelsőbb helyen már minden intézkedést megtettek, vesztégyár-épület felállítását még nem tartják szükségesnek. Amennyiben a várost a járvány mégis sújtaná, megbízzák Lindner Gottlieb tanácsost, egészségügyi biztost, hogy keressen oly épületet, mely alkalmas hajléktalan, ápolásra szoruló betegek befogadására. Készítsen egyben tervet a várost lezáró kordonra is. Határozza meg, mely városkapukon keresztül lehet majd a városba jutni. Utasítást ad a tanács arra is, hogy a fertőzött területről jövők útlevelemmel rendelkezzenek és csak annak felmutatása után juthassanak be a városba. A városba az árucikkek csak a Pócsi-, Bécsi-, Szentmihály-kapun keresztül jöhetnek be, mely kapukhoz két-két biztost rendelnek, akiknek szakadatlanul a helyükön kell tartózkodniok. Mivel előfordulhat, hogy az elutasítottak más kapun keresztül kísérlék meg a városba jutást, vagy akár az Ikva pataki rácsokon át is megkísérelhetik a belopakodást, az Újteleki- a Balfi- és a Lénárd-kapukhoz is egy-egy biztost kell állítani.

A városkapitány gondoskodik, arról, hogy az Ikva pataki rácsokat úgy biztosítsák, hogy ott senki be ne juthasson a városba.

Utasítsák Reichenhaller Gottlieb tanácsost: a legszigorúbban ellenőrizze a piacfelügyelőket, hogy romlott élelmiszerek, különösen halak vagy éretlen gyümölcsök ne kerüljenek eladásra.

A városkapitányt megbízzák, írja össze a városban tartózkodó feltűnően sok idegen zsidót, vizsgálja felül útlevelemüket és toloncolja vissza őket otthonukba. A város falain kívül lakó téglamesterek, malomtulajdonosok és városi serfőzők idegeneknek szállást nem adhatnak, írja össze a városi sörházakban tartózkodó drótostótokat is.

Azt is elhatározzák, hogy a helytartótanács által küldött utasítást, amely egyúttal a járvány elleni védekezésnek vezérfonala, 3000 példányban kinyomtatják és a lakosság között szétosztják.

Ezek után július 20-án megkapják az utasítást a piacfelügyelők, hogy minden eladásra kerülő élelmiszere, különösen a halakra, körültekintő gondjuk legyen, és ha azokat romlottnak találják, semmisítsék meg.

Az 1831. július 12-i megbízásra a szószólók már július 21-én betérjesztették javaslataikat. A Pócsi-kapun kívül fekvő Grasl Lőrinc-féle házba javasolták a kórház betegeinek áttelepítését, ahol 150 beteget lehetett véleményük szerint elhelyezni. Mivel a két kórház így egymáshoz közel volt, ez megkönnyítette volna a betegellátást.

Szükségesnek tartják a város körül egészségügyi zárlat felállítását. A kordon a városon kívül húzódna, a szőlőket, lövőket, gyümölcsöskerteket is magába foglalná. Mivel ez véleményük szerint gyakorlatilag keresztülvihetetlen, szükségképpen elegendőnek tartják, ha a város falai mentén helyezkedik el. Javasolják megfelelő mennyiségű gabonataralék beszerzését is.⁴⁽⁴⁾

1831. július 22-én jelenti a tanács a „nemes vármegyének” a tett intézkedéseket.⁵⁽⁵⁾

1831. augusztus 4-én terjeszti be jelentését dr. Zsolnay arról, mi módon történjék a kolerában

megbetegedettek orvosi ellátása, és hogyan biztosítsák az egészségesek fertőzéstől való megóvását.⁶⁽⁶⁾

292 Szerinte járványkórház céljára az akkori Pócsi-kapun kívüli kórház megfelel, ahova szegények, ápolást és gondozást igénylő zsellérek, cselédek kerülnének felvételre, ha maguk és hozzátartozójuk is így kívánják. Úgy határoztak, hogy a kórházat kiürítik, hogy az teljesen a kolerás betegek részére legyen igénybe vehető. Az eredetileg a kiköltöztetendő betegek részére javasolt Grasl Lőrinc-féle ház helyett⁷⁽⁷⁾ alkalmasabbnak tartják a Zobel-féle házat. Ott 30 ágyat lehet elhelyezni, ami bőven elegendő lenne a nem kolerás betegek részére. (A ház ma is áll a Magyar utca 14. szám alatt, 1798–1869-ig volt a Zobel család birtokában.) Zsolnay dr. szerint a betegek szállítására hordágyakat és betegszállítókat kell beállítani. Javaslatot tesz a kórház felszerelésére és az ingyenes gyógyszerellátásra. A kórházi betegek felügyeletét az egyik seborvosnak kell ellátnia, aki az ápolókkal együtt a vezető orvosnak van alárendelve. A halottakat csak a halál biztos jeleinek megállapítása után szabad eltemetni, mégpedig 6 láb (1,9 m) mélyre.

Előírást ad a betegek házi ápolásának módjára: gondoskodni kell elkülönítő szobáról, a szükséges gyógyszerekről, így klórmészoldatról, kámforszesztről, melisszateáról, mustárlisztról, melegítő palackokról. Zsolnay tisztiorvos javaslatot tesz még arra, hogy az orvosok közül kik lássák el az egyes városi körzeteket: Benedek András dr. a belvárost; Kalmár György dr. a Hosszúsor fennmaradó részét, az Újteleki-kapun túl fekvő, a városfalon kívüli részt, az Újteleki utcát, a Háromház utcát a Lenck-házig. Gruber Sámuel dr. a Lenck-háztól kezdődően az Ógabonateret, a Várkerületet és a Kovácsszert; Töppler Károly Ágost dr. a Rózsa utcát, a Szélmalom utcát, a Bécsi utcát és a Bécsi-kapun túli részt, valamint a Szentlélek utcát, a Balfi utcát a városfalon kívüli résszel együtt; Raics Sámuel dr. a Fövényvermet, a Szentmihály utcát, ugyanitt a városfalon kívüli részt, a Pflasztert, a Wiedent (Gazda utca), Hegy utcát, Halász utcát a Végfordulatig.

A seborvosok az orvosok kívánsága szerint nyerne beosztást.

Az orvosoknak jogukban áll saját betegeiket kezelni, még ha más negyedben laknak is. Mindenkor tartózkodási helyüket otthon meg kell hagyniok, hogy megtalálhatók legyenek. Ki kell jelölni megfelelő számú betegápolót, akik díjazást kapnak. A díjazást a gazdagok maguk fizetik, a szegények költségét a város vállalja.

Végül javaslatot tesz a betegek élelmezésével és a halottak eltemetésével kapcsolatban.

A tanács augusztus 5-én Zsolnay tisztiorvos javaslatát elfogadta és ennek megfelelő utasítást ad ki.

Az augusztus 6-án kelt határozat utasítást ad az elkülönítő ház felállítására, és többek között kötelességévé teszi az egészségügyi bizottságnak, derítse ki, fel vannak-e készülve a gyógyszertárak a járványra.⁸⁽⁸⁾

1831. augusztus 8-ára már kiköltöztették a betegeket a kórházból, amint azt Lindner Gottlieb egészségügyi biztos jelentette.⁹⁽⁹⁾

Ezután megkötik a szerződést a bérkocsisokkal a halottak szállítására. Ezért a város napi 6 forintot fizet.¹⁰⁽¹⁰⁾

293 Egy kiküldött bizottság jelentésében olvassuk, hogy alkalmas helyet találtak a kolerában elhaltak eltemetésére a Szentmihály-kapun kívül, a városplébánia szántójának és kertjének területén, melyet majd árokkal határolnak el.¹¹⁽¹¹⁾

Ezt a helyet a sírásók a próbaásáskor nem találták alkalmasnak a sok kő és törmelék miatt. Végül is a

Szentmihály-kapun kívül, a homokbányával szemben találtak megfelelő temetkezési helyet. A járványban elhaltak eltemetéséért a sírásók felnőttenként 2 forintot, gyermek eltemetéséért 1 forintot kaptak.[12\(12\)](#)

Augusztus 14-én jelenik meg az utasítás a betegápolók részére, előírja a gyakori mosakodást borecettel, klórmészoldattal, a szobák szellőzését, felmosását. Különösen ki kell emelni a betegekkel való jó bánásmódról szóló felhívást: az ápolók megkülönböztetés nélkül emberszeretetet és szolgálatkészséget tanúsítsanak, a betegek szeszélyeit türelemmel viseljék el. Az ápoló személyzet erkölcsi magatartása legyen tiszteletre méltó, becsületes, önzetlen, józan és nyugodt. Nem szabad a betegektől erőszakos koldulással kölcsönt, ruhát vagy pénzt kicsikarni.[13\(13\)](#)

Augusztus 15-én a város ellátását biztosító áruforgalom lebonyolítására lezárható helyiség építését határozták el. Ez a jelenlegi Széna tér helyén, a Győri út és a Harkai út elágazásánál volt. Egy barakkból, füstölésre szolgáló bódéból, őrbódéből és egy olyan épületből állott, melyben megfelelő csőrendszert hoztak létre a gabonacsere céljára[14\(14\)](#). Augusztus 22-én nyomtatott hirdetés jelenik meg, amely tájékoztatja a lakosságot a betegség jeleiről és arról, mi a tennivaló az orvos megérkezéséig.[15\(15\)](#)

3. Augusztus 23-án a járvány Nagyhöflányban (Grosshöflein Burgenlandban) kitört, a tanács felkérte a postahivatalt, hogy a postát szállítsa be a városba, mivel a városkapuban a postakocsist feltartóztatják.[16\(16\)](#)

A postakocsist utasítják, hogy Nagyhöflányban tartózkodjék az emberekkel való érintkezéstől és tartson be minden előírást.

Augusztus 26-án a városkapitány jelentette, hogy 7 ácslegényt – akik Nagyhöflányból tértek vissza a városba – a kórházban elkülönítettek.[17\(17\)](#) Az ácslegényeket 4 nap múlva, augusztus 30-án, mivel nem tört ki rajtuk a kolera, elbocsátották.

Szeptember 2-án jelentette a városi tisztiorvos az első kolerás halálesetet.[18\(18\)](#)

Az egészségügyi bizottság tervezetét a járvány leküzdésére Zsolnay tisztiorvos az augusztus 20-án kelt tanácsi utasításra állította össze.[19\(19\)](#) Eszerint a Pócsi-kapun kívül lévő kórház és lazaretum 80 beteg befogadására alkalmas. A közvetlen felügyeletet a városi orvosok fogják gyakorolni. Gallus Ferenc városi kirurgust beköltöztetik a kórházba, hogy ott éjjel-nappal szolgálatot teljesítsen. A betegekről az orvosoknak jegyzőkönyvet kell vezetniük, melynek alapján jelentik majd az egészségügyi bizottságnak a megbetegedettek, a gyógyultak és további kezelésben maradtak számát. A városban három kirurgus [294](#)kapott halottkémi megbízást, hogy tetszhalottat ne temessenek el. A halottakat megsejmlélésük után klórmész-oldattal kell meghinteni. A halottszemlét és a halott meghintését másfél óránként ismételni kell addig, amíg az oszlásnak indulás biztos jelei nem mutatkoznak.

A tervezet előírja azt is, milyenek legyenek a koporsók és árukat is meghatározza (4,20 forint, készíti Hoche Ferdinánd asztalos).

A sírásó a halottkém utasítására temeti el a halottat és a sír megfelelő mélységét két választópolgár fogja ellenőrizni.

A bizottság a járvány kitörését közhírré fogja tenni és egyben azt is, hogy – büntetés terhe mellett – a megbetegedést senki sem titkolhatja el, a betegeknek mindenki köteles segítséget nyújtani. Ezenkívül a tervezet ismerteti a fertálmesterek és zsellérgondnokok különböző feladatait és kötelességeit, így a betegek kórházba szállítását, az orvosok, betegápolók kiküldését az odahaza ápoltakhoz, a halálozás esetén a

tennivalókat, valamint a felügyeletet a házak és az utcák tisztaságára.

A jelentést Lindner Gottfried városi tanácsos, egészségügyi biztos, dr. Schiller Xavér Ferenc és dr. Zsolnay Sámuel városi tisztiorvosok írták alá.

Az első, szeptember 2-i eset után csak egy hónappal jelenik meg a tanács nyomtatott német nyelvű rendelete 1831. október 3-i keltezéssel, melyben bejelenti: „Bár a járványnak a város még nem esett áldozatául, az utóbbi napokban mégis aggasztó megbetegedések történtek, mégpedig leginkább az egymással szomszédos házakban, illetőleg ahol több család lakik együtt.” Erre való tekintettel a tanács közli a lakossággal, hogy a halottakat külön szobában, a lakóktól elkülönítve kell tartani, amíg a halottkém meg nem szemléli őket. Ha nincs mód az elkülönítésre, a hullákat azonnal el kell szállítani a kórházba. A szegény emberek elszállításáról a tanács gondoskodik. A fertőzés veszélye miatt megtiltják, hogy a halottakat lemossák, átöltöztessék, hogy mellettük virrasszanak.²⁰⁽²⁰⁾

A vármegyével csak október 8-án közlik annak valószínűségét, hogy a járvány Sopronban is felütötte fejét.²¹⁽²¹⁾

A járvány két hónapig tartott, mivel december 2-án jelentik a tanácsnak a városi orvosok, hogy a járvány megszűntnek tekinthető.²²⁽²²⁾

4. 1832. január 10-én terjeszti fel dr. Zsolnay Sámuel jelentését a tanácsnak a járvány lefolyásáról, eleget téve a magyar udvari kancellár, gróf Reviczky Kálmán utasításának. A jelentés Sopron szabad királyi város, Harka és Kópháza községekről szól.²³⁽²³⁾

Eszerint a járvány tízhetes uralma alatt távolról sem tűnt annyira félelmetesnek, mint a híre. A jelentést tévő úgy véli, hogy a járvány enyhébb lefolyása a város és környéke kedvezőbb fekvésének, a kedvezőbb légkörnek, a szegények megélhetéséhez szükséges elegendő jövedelemnek, az előrelátó, jó időben alkalmazott intézkedéseknek és a megfelelő orvosi segítségnek köszönhető. A járvány behurcolásának első nyomai nem voltak megbízhatóan kimutathatóak. Ezután ismerteti részletesen a betegség jellegzetes tüneteit, megjegyezvén, hogy a betegség ritkán lépett fel teljes rosszindulatúságával. Az enyhébb esetekben a halál oka kevésbé a kolera volt, „mint sokkal inkább a gondatlan ²⁹⁵és buta, a hatóság és orvosi felvilágosításokat kinevető könnyelműség.” Az általa vagy felügyelete alatt kezelt 317 kolerabeteg kétharmadát sikerült megmenteni.

Érdeemes részletesebben ismertetni Zsolnay jelentéséből a kolerabetegség tüneteit, ami kitűnő megfigyelőképességét mutatja. Leírja a néhány nap alatt jelentéktelen tünetek kíséretében lezajló könnyű eseteket. A súlyosan megbetegedetteknel a kolera lefolyását több szakaszra osztja. Első tünetként fejfájás jelentkezik, a nyelv lepedékes, heves hasi görcsök lépnek fel, elvértve egy-egy székürítéssel. A későbbiek folyamán a hasmenések fokozódnak, a betegek sokat hányanak. A végtagok fokozatosan hidegekké válnak, a betegek nagy szomjúságról panaszkodnak. A hányás és hasmenés is mind gyakoribb lesz, nagyfokú nyugtalanság lép fel, a testet hideg veríték lepi el, kék gyűrűk árnyékolják a zavaros, beesett, megtört fényű, tág pupillájú szemeket. Az arc sárgásbarna színt ölt, a hang rekedt lesz (vox cholericus), a has behúzódik. A végtagokban érzett húzó jellegű fájdalmak szinte az elviselhetlenségig fokozódnak, a végtagok görcsösen összehúzódnak. A végtagok hidegek, az ujjak ráncosak lesznek. A pulzus alig tapintható. A betegek kevés, sokszor semmi vizeletet sem ürítenek. Máskor az idegrendszeri tünetek állnak előtérben, ellentmondásban az erős testalkattal. A betegek minden esetben lázasak voltak, és észlelt harmadnapos váltóláz eseteket is. A legkisebb volt a halandóság a fiatal korosztályban, a legveszélyesebb

a 60 évesnél idősebbek megbetegedése volt. A legtöbb megbetegedést a 30–40 évesek között észlelte.

A gyógyításban a legfontosabb volt a betegek felmelegítése, meleg homokkal töltött zsákokkal, melegítőpalackokkal, meleg orgona- és melisszateával. A betegek testét meleg gyapjúkendőkkel dörzsölték, melyeket előzőleg ecetbe vagy kámforszeszbe mártottak. Többször végeztek vérlebocsátást, amikor sűrű, sötét színű vér ürült, ami hamar megalvadt. Némegyszer folyamodtak hánytatáshoz, amit hánytató-borkővel és kamillateával idéztek elő. A hasi görcsöket és a gyakori hasmenést óvatosan adagolt ópium tincturával csillapították. Alkalmaztak még ópiumos-keményítős beöntéseket is. A diéta rizs- és árpalevesből állott, a hideg italokat eltiltották. A diéta-hibák némegyszer már a gyógyulás útján lévő beteg súlyos visszaesését, sőt halálát is okozták. A gyógyulással végződő esetekben visszatért a bőr turgora, megindult a vizeletürítés és a széklet ismét sárszerű lett.

Az elvégzett boncolásokról a következőket írja. Feltűnő volt a bőrerek vértelensége, a hasi és mellüregi szervek vérteltsége, a vér sűrű és alvadt volta, az emésztő csatornát bevonó sűrű tapadós anyag és az üres húgyhólyag. Véleménye szerint a vér tömegének kóros, a belső szervek felé történő áramlása annak nagyfokú alvadékonysága, a belső szervek számára kétségkívül súlyos megterhelést és minőségi változást jelentett, ami zavarólag hatott minden életműködésre.

5. 1832 januárja után már csupán elszórtan fordult elő egy-egy megbetegedés, a járvány megszűnt, a város megszokott élete visszatért. Az ország különböző területein, de Bécsben és Prágában is, a kolera még javában szedte áldozatait.

1832 júniusában azonban ismét nyugtalanítóvá vált a helyzet. A városban itt is, ott is koleragyanús eseteket észleltek.

Június 25-én dr. Zsolnay jelenti a koleragyanús eseteket a tanácsnak.²⁴⁽²⁴⁾

²⁹⁶A tanács erre utasítást ad az előző évi intézkedések újbóli hatályba léptetésére, egyúttal jelenik a helytartótanácsnak a járvány ismételt kitörését.

A tanács kasszája ebben az időben meglehetősen üres lehetett, mert a lakossághoz fordultak adományokért. A fertálymesterek jelentése szerint erre a célra 969 forint gyűlt össze.²⁵⁽²⁵⁾

Július 13-ára már ismét oly nagy a megbetegedettek száma, hogy a városi orvosok és kirurgusok nem gyógyzik a munkát, és ezért a magánorvosok is részt vesznek a betegek ellátásában.²⁶⁽²⁶⁾

Augusztus közepére ismét csökken a járvány, és ezért elrendelik az intézkedések fokozatos hatálytalanítását: leállítják az orvosok és kirurgusok járműveit, beszüntetik a kórházi kirurgus illetményét, felmondanak a hulla- és koporsószállítóknak, megszüntetik a szegénybetegek számára a vendéglőkben az ételek és italok ingyenes kiszolgálását.

1832. szeptember 21-ére dr. Zsolnay jelentése szerint a járvány végleg megszűnt.²⁷⁽²⁷⁾

6. A hivatalos jegyzőkönyvek anyagán kívül rendelkezésünkre áll még Michel János (1791–1857) krónikája.²⁸⁽²⁸⁾ A krónika 610. oldalán az 1831-es évet a koleraival kezdi, leírja a járvány terjedését, a feltartóztatására tett intézkedéseket, a kordont, a karanténállomásokat és azt, hogy megfelelő egészségügyi passzus nélkül még a legközelebbi helyről sem lehetett bejutni a városba. Sopronba csak a Pócsi- és Bécsi-kapukon át volt bejárás, ahol egy kancellárius ellenőrizte az útleveleket. A kereskedelem megszűnt, az ipar leállt. Az élelmiszerek ára magasra szökött. Az ország többi részéből nincs behozatal a városba.

Sopronból és környékéről mindent kiszállítanak Ausztriába, panasolja a krónikájában Michel. A marhákat átusztatják a Lajtán, és az érte járó pénzt hosszú rúdon átnyújtva kapják meg. Az egyéb terményeket nagy lepedőkre borítják ki a földeken, s amikor a magyarok már 30 lépésre eltávoztak, csak akkor jönnek oda az osztrákok, akik a terményt zsákokba öntik, az érte járó pénzt egy kő alá helyezik.

Augusztusban – írja Michel – a kolera nagymértékben elharapódzott, és Magyarországon már 32 000 a halottak száma.

Már a megyében is feltűntek az első esetek. Egyeden négy halott, Nagyhöflányban 14 nap alatt harminc. Lehet, hogy már Sopronban is arat a kolera, mert több hirtelen haláleset történt a városban. Minden megye le van zárva, csak Sopron szállít még Ausztriának. Lehet, hogy ez csak a nemesek érdeke, mert jó árat kapnak terményeikért.

A kolera mind tovább terjed. Ausztriába csak 42 napos zárlat után engedik be az embereket, mégis szeptemberben már Bécsben is borzasztóan pusztított. Mivel a sok óvintézkedés nem használ, valószínű, hogy a levegőn át terjed.

Szeptember 29-én kilenc halott volt a városban, és mind a Szentlélek utcában. Az egészségügyi bizottság majd mindennap újabb rendeletet ad ki. Újabban megtiltották, hogy a halottakat lemossák és átöltöztessék, mert e régi szokás miatt már egész családok haltak ki. Nem szabad a halottak mellett virrasztani sem, és ha a halott nem különíthető el, a fertálmester azonnal intézkedik elszállításáról.

297 Október 17-én a császár parancsára minden zárlatot felfüggesztettek, mivel több bajt hozott, mint hasznot.

A városban már honossá lett a kolera és eddig negyvenen estek áldozatául. Hála istennek azonban vesztett rosszindulatából. Bár sok neves orvost küldtek ki mindenhonnan Indiába a betegség tanulmányozására, az ott használt ellenszerek számunkra mind mérgek voltak mindaddig, amíg a Borsod megyei tiszabólnai katolikus pap rá nem jött, hogy miképpen kell a kolerát kezelni. Borogatásokkal, füvekkel, így kamillateával, fodormentával, bodzával, görcsök fellépése esetén dörzsölgetéssel, meleg fürdővel. Ezek eddig a legjobb módszerek, de csak ha azonnal alkalmazzák. Ha néhány órát várnak, a beteg már elveszett, és a legborzasztóbb, hogy az oszlás oly hamar megindul.²⁹⁽²⁹⁾

Decemberre a járvány megszűnni látszik, úgyhogy a Szent Mihály templomban és az evangélikus imaházban tedeumot tartottak. A katolikusoknál 59, az evangélikusoknál 48 volt az áldozatok száma, összesen tehát 107 ember halt meg.

A járvány 35 000 bécsi forintjába került a városnak. Gyors leküzdéséért a város az országos kancelláriától dicsérő iratot kapott.

A bajor királyi udvar is a városhoz fordult, közölgék a tett intézkedéseket, mert sehol az egész monarchia területén nem győzték le ilyen hamar a járványt és sehol sem volt ilyen kevés a halott.

Az év végén Magyarországon már keveset lehetett hallani a koleráról, kitombolta magát. Több mint 200 000 ember esett áldozatául. A helytartótanács összesített jelentése szerint Magyarország 4674 helységében 501 733-an betegedtek meg, meggyógyult 268 994, meghalt 217 629 és orvosi kezelésben maradt még 15 110 beteg.

Michel krónikájának 1832. évi 626. oldalán találjuk a következőket: márciusban Bécsben tedeumot

tartanak, mert a járvány megszűnt.

Júliusban lesz egy éve, hogy a város sok költséggel az első intézkedéseket tette a kolera miatt. A járvány gyorsan elmúlván, az emberek bátrakká váltak, gúnyolódtak a kolerán és úgy vélték, végleg úrrá lettek felette. Könnyelműen megszüntettek minden óvintézkedést, úgy gondolván, többé nem lesz rá szükség, és így meg akarták takarítani a városnak a sok kiadást.

Fel kellett hogy ébredjenek édes álmaikból.

Az ország más részeiből érkezett rossz híreket a valóságban maguknak kellett kitapasztalniok. A borzalmas híreket eleinte nem vették komolyan, agyrémnek tartották őket, túlzott félelemnek a járvány kiújulásától. Mégis júniusban a kolerához hasonló esetek jelentkeztek. Nem sokat hederítettek rá, miután a betegség az alsóbb néprétegből szedte áldozatait. A halottakat nem különítették el, nem temették el azonnal, egy szobában maradtak az élőkkel, s így a betegség tovább terjedt. A tanács is fölöslegesnek tartotta a költséges intézkedések új bevezetését.

Június 19-én már sok volt a halott. Mivel ebben az időszakban más években is gyakori volt a vérhas, az újabb megbetegedéseket is annak tulajdonították. A halálozás olyan mértéket öltött, hogy a síroknak nem találtak elég helyet. Ezután mégis kénytelenek voltak az előző évi intézkedéseket felújítani. A kórház megtelt, és gondoskodtak a halottak azonnali elszállításáról is.

298Július 23-án 29-en haltak meg. Az orvosok és kirurgusok éjjel-nappal dolgoztak, mindenki segítségért kiáltott, de már késő volt. Mire az orvos megjött, már minden hiábavaló volt. A merevgörcs kialakult és hamarosan elkezdődött a tetem oszlása. Még azok is meghaltak, akik látszólag néhány nap alatt kiállották a betegséget.

Mást nem lehetett látni, mint a koporsók és halottak szállítását. A betegeket a város minden sarkában felkutatták és a kórházba szállították, de mielőtt még odaértek volna, már meghaltak.

Kedvetlenség, félelem és kétségbeesés lett úrrá a könnyelmű gondolkodás helyett, és az emberek a legkisebb rosszulletet is a kolera előjelének tartották. A félelem pedig elősegítette a betegség útját, így telt el a városban több mint hat hét. Az előkelők elmenekültek a városból.

A városnak ismét rengeteg kiadása volt. Fizetni kellett az orvosok kocsiját, lovakat kellett bérelni, fizetni kellett az orvosokat és a kórházban a sok gyógyszert. 500 embert ragadott el a halál.

Így éltek át olyan időszakot, ami egyaránt rettenetes volt mind az egészségesekre, mind a betegekre. Az elsőeknek a rettegés, az utóbbiaknak a reménytelenség miatt. Ha egy házba betört a kolera, akkor az emberek gyakran magukra hagytak voltak, mert senki sem mert a közelükbe menni, pedig a betegség a levegőből jött és az epe terjesztette, de a legveszélyesebb volt a beteg által kilélegzett lehellet.

A járványban csak egy orvos, dr. Kalmár György halt meg.

A tanács szerint június 19–július 31-ig 1490 megbetegedés történt: ebből 430 a halottak száma, gyógyulás 912, ápolás alatt maradt 148, 72-ben más betegségben haltak meg.

Így végződik Michel krónikájának a kolerával kapcsolatos feljegyzése.

7. 1831-ben a 12 742 lélekszámú Sopronban 343-an betegedtek meg, és ezek közül meghaltak 108-an. 1832-ben a járvány lényegesen súlyosabb volt. A megbetegedettek száma 1863, a halottaké 502. A két

esztendő alatt tehát 2226 megbetegedés történt 607 halálessettel.

Az erről szóló kimutatást kor és nem szerint részletezve a megbetegedettekről és gyógyultakról a mellékelt táblázatban közlöm:[30\(30\)](#)

A morbiditás (a megbetegedések aránya az összlakossághoz viszonyítva) 1831-ben 2,69 volt, a letalítás pedig (a halálesetek százalékos aránya a megbetegedettekhez viszonyítva) 31,42%.

A morbiditás 1832-ben lényegesen magasabb volt (14,50), a letalítás valamivel csökkent (27%).

A morbiditás a Pozsony, Nyitra megyeinek, valamint az északkeleti megyékének felelt meg 1832-ben, és valamivel meg is haladta az országos átlagot. Valószínűleg ez annak a következménye volt, hogy 1832-ben késve szervezték meg a járványügyi intézkedéseket.

Ezek az adatok valószínűsítik, hogy a kolerajárvány a város népességében és gazdasági életében bizonyos fokú visszaesést okozott.

[299](#)Az 1831–32. évi kolerajárvány emlékére felállított Nepomuki Szt. János-szobor a soproni Kőfaragó téren

A városban zavargások – mint más helyeken (Északkeleti Felvidék, Pest) – nem voltak.

Kor	megbetegedett		1831:				megbetegedett		1832:			
			gyógyult		elhalt				gyógyult		elhalt	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
6 évnél fiatalabbak	10	9	3	4	7	5	63	69	28	36	36	33
6–10 évesek	8	6	5	5	3	1	29	35	20	26	9	9
11–15 évesek	17	12	12	9	5	3	46	49	36	44	10	5
16–20 évesek	13	18	12	17	1	1	64	96	61	87	3	9
21–30 évesek	25	28	21	22	4	6	129	158	125	140	24	18
31–40 évesek	36	41	28	29	8	12	173	203	142	164	31	39
41–50 évesek	25	22	19	15	6	7	137	139	120	102	17	37
51–60 évesek	21	19	12	11	9	8	119	127	79	78	40	49
61–70 évesek	12	16	5	6	7	11	69	74	39	33	30	41
71–80 évesek	3	2	1	–	2	2	29	41	8	13	21	28
81–90 évesek	–	–	–	–	–	–	8	6	–	1	8	5
Összesen:	170	173	118	117	52	56	866	997	658	724	229	273
	343		235		108		1863		1382		502	

A soproni kolerajárvány emlékét hirdeti a jelenleg a Kőfaragó téren álló Nepomuki Szent János szobor, melynek képét közöljük.

Elülső felirata: „Spem confisam Deo nunquam confusam recedere annis 1831–2 medias inter colerae strages expertorum perennis in deum gratitudinis momentum.”

Oldalsó felirata: „Im Jahre 1726 von L. G. errichtet. Hat mich das der in den Jahren 1831–2 aus der Cholera Geretteten Dankgefühl in dieser Form anhero über setzt.

A Cholerától 1831–2. esztendőben megmenekedett Hívek Hála emléke.”³¹⁽³¹⁾

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Katona Imre: A fraknói kincsek

301 Katona Imre: A fraknói kincsek

II. rész

4. Az 1725-ös leltár nemcsak az egyes tárgyak provenienciájára utaló adatokat tartalmaz, hanem a kincstár anyagának XVIII. századi tárolásmódját is szemlélteti. A tárgyakat nem a szabadban, a terem különböző részein, hanem kétszatos szekrényekben tárolták. Az egyes szekrényeket a célszerű elhelyezhetőség céljából polcokkal látták el. A gyűjtemény a XVIII. század első évtizedeiben már hitbizományi tulajdon volt, együtt-tartását törvények biztosították. Talán a gyűjtemény hitbizományi jellegének tulajdonítható, hogy a XX. század első évtizedéig csorbítatlanul fennmaradt.

Az 1721-i leltárban ugyan nem szerepel és mint láthatjuk, nem is szerepelhet az az első látásra

jelentéktelennek tűnő fajansz csésze, mely a fraknói kincsekkel együtt – mint azok elválaszthatatlan tartozéka – 1923-ban került az Iparművészeti Múzeumba. Az ekkor felvett leltárkönyv szerint a csésze anyagára nézve fajansz, díszítésre nézve pedig – az akkori leltárkönyvet idézzük – kinaizáló magyar munka.²³⁽³²⁾ Az elég igénytelen tárggyal kapcsolatban joggal merül fel a kérdés, mi lehet az a különleges ok, melynek alapján a család a kincstárban és nem máshol helyezte el megőrzésre. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy akkor, a XVIII. század második felében, a tárgy készítésekor már külön állt a család porcelángyűjteménye, melyben számos, jelentős kiemelkedő meissenai és bécsi porcelánt őriztek, ezért még furcsább, hogy a csészét nem itt, hanem évszázadokig Fraknón őrizték. Pusztán érdekességként említjük, hogy tálkánkkal hasonló anyagú és díszítésű kinaizáló fajansz a soproni Előkapu átadásakor is került a felszínre sok más egyéb fajansztárgyakkal, tálakkal, bokályokkal és tálkával együtt. Ez a körülmény megerősíti bennünk azt a feltételezést, hogy a szóban forgó fajansz tálkában egyik, az Esterházyak által a XVIII. század közepén, illetve a század második felében létesült fajanszgyár készítményét sejtjük. Érdekes ezzel kapcsolatban számba venni mindazt, amit a gyár és létesítésének körülményeiről mind ez ideig sikerült irodalmi és levéltári adatok alapján megtudnunk.

Közismert, hogy Holicson és Tatán kívül az 1760-as években a Sopron megyei Lándzséron és Kaboldon – az Esterházy hercegek birtokain is – megpróbálkoztak a fajanszmanufaktúra alapításával. Mihalik Sándor adatai szerint a manufaktúra terve 1760-ban merült fel első ízben.²⁴⁽³³⁾ Úgy látszik azonban, hogy ennek megvalósítására Pál Antal herceg korai halála miatt nem kerülhetett sor, mert a manufaktúra létesítése 1765–66-ban kezdi újra foglalkoztatni a herceget, illetve ennek képviselőjét Rahier Pétert.²⁵⁽³⁴⁾

Egyes főuraink, így nemcsak a Tatán székelő Esterházyak, hanem az Esterházy család hercegi ága is megtalálta már a XVIII. század elején a nagyobb jövedelmezőség ³⁰²lehetőségeit. A Sopron megyei Lukácsházán például 1769-ben kenderfeldolgozó manufaktúra-központot akarnak létesíteni, ahol a Kőszeg-környéki emberek szövással foglalkoznának. Ehhez a példát Nagymarton szolgáltatja, ahol már 1769-ben finom szövetyár, ún. „Cotton Fabrique” létesült. Az anyagok kifestéséhez szükséges sziléziai pirosítófű helyett hazai anyaggal próbálkoznak. Ezek azonban csak erőtlen kísérletek azokhoz a nagyszabású vállalkozásokhoz képest, melyek sorát a szokoljai (Heves m.) vashámor és olvasztó létesítésére vonatkozó javaslatok nyitják meg, és számtalan manufaktúra alapítása zár be. A XVIII. század 60-as éveiben gigantikus építkezésekhez fognak az Esterházyak. E hatalmas méretű építkezés következtében kimerülnek az uradalom tartalékai. A falvak jobbágynak egyre fokozódó kizsákmányolása mellett sem könnyű olyan hatalmas összegek előteremtése, melyeket az építkezés méretei igényelnek. Ez vezette arra az uradalom tisztségviselőit, hogy az igazgatásban, vezetésben kizárólag a hasznosság és jövedelmezőség elveit érvényesítsék. Miután a gerencserség fellendülőben volt a XVIII. század közepén, érthető, ha a tisztségviselők e hagyományos kézműipari tevékenységben rejlő lehetőségeket is igyekeztek a végtelenségig kihasználni a maguk és az uradalmuk hasznára s újabb tőkeszerzési lehetőségekre.

Sopron megye nyugati részén, a ma már Ausztriához tartozó lándzséri, kaboldi és lékai uradalom egyes falvaiban, Dörfölön, Kéthelyen, Péterfán, Kőhalmon és különösen Csáván évszázadok óta fejlett agyagművesség folyt. A szakértők közül főleg Metzbergre és Brequinre támaszkodott. A két szakértő nem művész, hanem elsősorban agyagtechnológus volt. Brequin mérnökszázados a gyártandó edények használhatóságát sugalmazta, Metzberg a porcelánszerűség követelményeit képviselte. Megfelelő alapanyag híján és a két ellentétes szakértő információitól függően hol Csáva, hol pedig Dörföl került szóba a manufaktúra helyéül. 1767-ben már meg is született a manufaktúra terve. Úgy látszik Metzberg álláspontja diadalmaskodott, mert ő kapott megbízást a tervezett manufaktúra vezetésére. Ezt megelőzően – ugyanez év elején – már egyszer megállapodás történt a csávai manufaktúra létesítésére. Eszerint a

manufaktúra felállítását Brequin vállalta volna magára. A manufaktúra azonban csak névleg lenne csávai, mert felállítására Dörfölben kerülne sor, ti. itt áll elegendő tüzelő rendelkezésre. Brequin a Rajna-vidéki Koblenz manufaktúráját vezette, ahol elsősorban korsókat gyártott. Ahhoz azonban, hogy ilyen vagy ezekhez hasonló minőséget állíthasson elő, a csávai és dörföli föld összekeverését látta legcélszerűbbnek, így jó, tűzálló alapanyag előállítását remélte a cserépgyártásra. Azonban az 1766-ban vagy 1767-ben kötött megállapodás rövid ideig lehetett érvényben, mert Rahier egy ugyanez évben kelt másik levele szerint nem Brequin a csávai tervezett agyagáru gyár vezetője, hanem a már említett bécsi Metzberg. Azt, hogy Brequin vállalkozása miatt és ki miatt hiúsult meg, ma már nehezen lehetne tisztázni. Annyi azonban bizonyos, hogy Rahier a Schmiliarhoz írott levelében erőteljesen hangsúlyozza a vállalkozás hasznosságát. Egyes kutatók szerint a fazekasság fellendítésében az újkeresztény gerencsereknek is szerepük lehetett. Ez azonban nem bizonyítható, mert a csávai fazekasművesség még a múlt század végén és az 1900-as évek elején is, teljesen az ősi hagyományoknak megfelelően, csak egyszerű darabok előállítására törekedett. A régihez való konzervatív ragaszkodás, a maradiság nemcsak edényeik formájában, mintázásában jutott kifejezésre, hanem az edények rajzaiban is. Már a XVIII. század második felétől többször találkozhatunk a csávai fazekasokkal, különösen a manufaktúra létesítésének felbukkanása előtt. ³⁰³Az Esterházyakat képviselő Rahier Péter arra törekedett, hogy a tervezett manufaktúra megvalósítása előtt minden akadályt elhárítson. Első és legfontosabb teendője a manufaktúra alapanyagának, az agyagnak a védelme volt. E törekvését kettős úton igyekezett érvényesíteni. Az egyik „finomabb eljárás”, melyhez főleg a kezdeti időkben folyamodott, az agyag és a fa használati díjának emelése volt. Az erre irányuló intézkedései azonban nem járhattak kellő eredménnyel, ezért következő lépése az ősi gerencsér-mesterség likvidálása. 1766-ban a herceghez írt jelentése szerint Csáván (Stoob) hat fazekasmester tevékenykedik. Számukat – mint Rahier írja – feltétlenül csökkenteni kell, mert azzal, hogy az égetéshez az erdei fákat használják fel, mérhetetlen károkat okoznak az uradalomnak. 1766. május 2-án írott levelében – valószínűleg a herceg bátorítására – megtiltja, hogy a csávai fazekasok műhelyeiket fiaiknak, illetve vejeiknek engedjék át. Véleménye szerint a műhelyekben csak az idősebb mesterek működhetnek.

Rahier leveleiben Csáva szerepel legtöbbször. Ebből arra következtethetünk, hogy ezt tartotta manufaktúra céljaira legalkalmasabbnak. A manufaktúra terve azonban a szokottnál nagyobb feladatokat jelentett számára. Ezért minden egyes lépés vagy intézkedés előtt kikérte a megfelelő szakértők véleményét, mind az uradalom, mind a jobbágyok szempontjából.

Feltehetően a herceg utasítására kellett Brequinnel a szerződést felbontani és Metzbergre bízni a manufaktúra létrehozását. A manufaktúra elhelyezésére a használaton kívüli dörföli bórgyár épülete látszott a legcélszerűbbnek. A tervek szerint itt építik meg a kemencét, melyhez Metzberg Bécsből hozna megfelelő fazekasmestert.

A XIX. század végén létesült csávai agyagáru gyárban az Esterházyak régóta melengetett terve valósult meg. Különösen a csávai agyagáru gyár kályhái érdekesek. Közülük az 1900-as és az 1910-es években még Sopronban is állt néhány. ²⁶⁽³⁵⁾

5. Az értékes kincsanyagra – mint általában főuraink s az Esterházyak műértékeire – a múlt század hatvanas éveiben fordul a figyelem. Ebben a fő-érdem kétségtelenül a nemzeti közgondolkodásé, mely kezdi felismerni és számba venni a nemzeti múlt kiemelkedőbb értékeit. Emellett az Esterházy család belső bajai, problémái is egyre sürgetőbben vetik fel a kincstár nemzeti tulajdonba vételének lehetőségeit. A XIX. század közepén Esterházy Miklós, az első felelős magyar kormány minisztere, később a monarchia londoni nagykövete példátlan nagystílú, pazarló életet élt. Még a közel száz dominiumot magába foglaló Esterházy-birtok eresztekei is megroppantak a költséges, szertelen életmód következtében. Végül is

zárgondnokság vette át a hitbizomány kezelését, gondozását. Érthető, ha ilyen anyagi körülmények közt a családi gyűjtemények sorsa, perspektívája is úgy merült fel, hogy az adott körülmények, feltételek alkalmasak-e a gyűjtemény fenntartására, fejlesztésére? Közben az újságok, a sajtó hasábjain egyre alakult, formálódott az a gondolat, miként lehetne az Esterházyak műkincseit, képeit, rajzait és családi relikviáit közgyűjteményeink, múzeumaink, könyvtáraink számára megszerezni és a közönségnek kiállításokon bemutatni. Ormos Zsigmond azzal a javaslattal próbálkozott, hogy az újonnan épülő Akadémia épületét nemzeti képtár – nevezetesen az Esterházy-kép- és rajztár – céljaira kell megtervezni, alkalmassá tenni.²⁷⁽³⁶⁾ **304**Elképzelései szerint az Esterházy-képtárt aszerint kell felállítani, elrendezni, ahogyan a bécsi Mariahilferstrasse-i Esterházy palotában állt a Pottendorfból történő elszállítás óta. Tudjuk, hogy a képtár végül is vétel útján a magyar állam tulajdonába került és a Szépművészeti Múzeum törzsanyaga lett.

305 Esterházy-címer az elefántcsont agyaron (XVII. sz.)

A fraknói kincsek – éppen relikvia-voltuk miatt – a családi tulajdon elidegeníthetetlen vagy legalábbis nehezen eladható részét alkották. Tudjuk, hogy törvényeink szerint az ősgaléria darabjait még teljes vagyoni csőd esetén sem lehetett eladni, elérverezni. Ezért a kortársak azt a kézenfekvő megoldást követték, hogy igyekeztek a féltve őrzött családi kincstárak anyagaival kiállításokon megismertetni a lakosságot, ezáltal a közvélemény segítségével arra bírni a herceget: kincseit – miként kép- és rajztárának legszebb darabjait – adja a nemzetnek. A kincstár voltaképpen felfedezése, darabjainak pontosabb megismerése

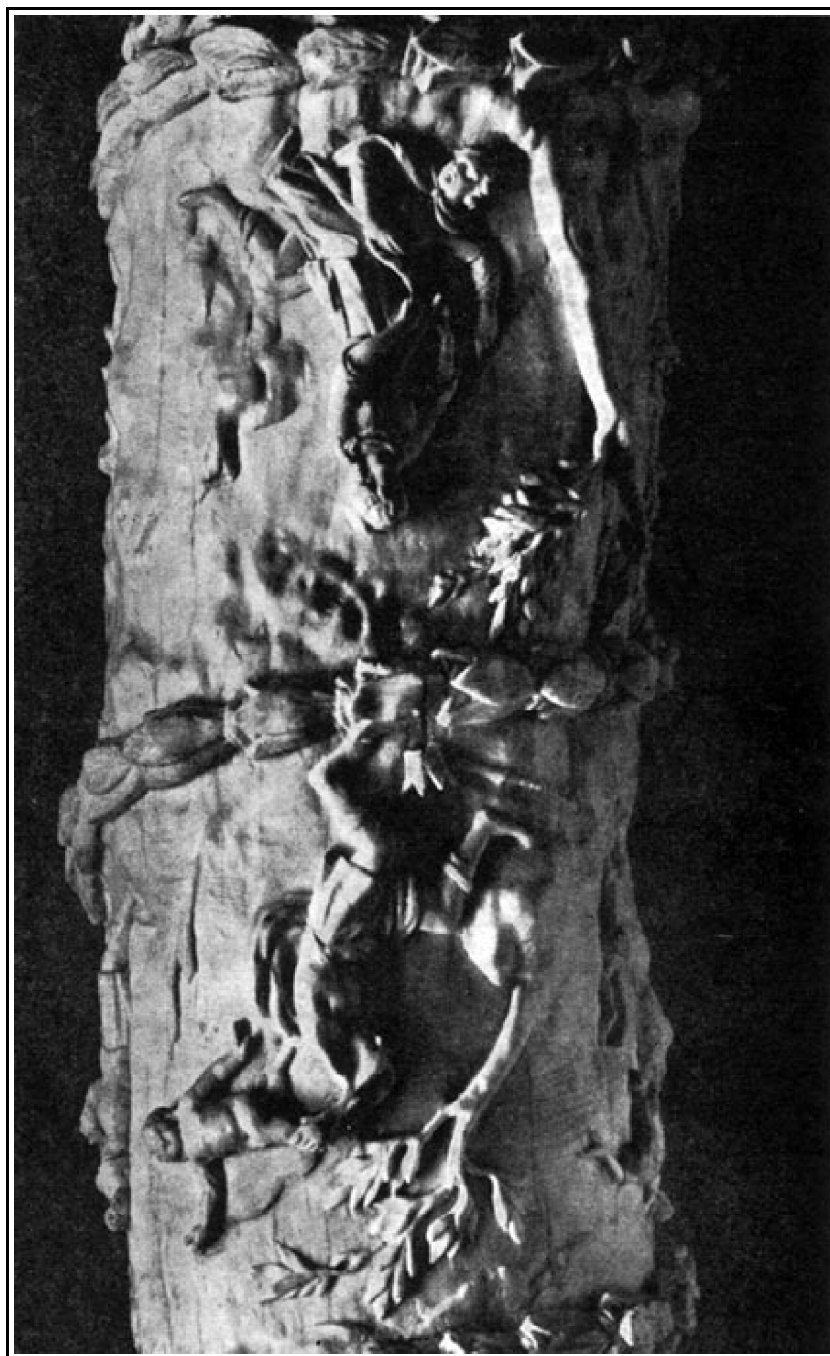

ekkor kezdődik. A kincstár egyes darabjai az 1876-os magyar árvízkárosultak javára rendezett történeti és műipari kiállításon szerepeltek először Budapesten.²⁸⁽³⁷⁾ Itteni bemutatásuk érthető módon felcsigázta a közvélemény érdeklődését, s egyre sürgetőbbé vált a kincstár eddig nem ismert ötvös-, textil- és elefántcsont-tárgyainak bemutatása, prezentálása is. Az 1884-es ötvösségtörténeti kiállításon szinte a kincstár minden jelentősebb ötvösművét bemutatták, a Losonczy-kannától a Mátyás-serlegen és Mátyás-kulacson át a Zápolya-serlegig, hogy csak a jelentősebbeket említsük, a díszesebbnél díszesebb násfákról, egyéb nyak- és mellékekről nem is beszélve. Szinte a kiállítás minden ismertetésében kiemelik az Esterházy-kincstár valóban páratlan értékű kincseit, különösen a magyar ötvösök által készített páratlan szépségű Losonczy-kannát, melyet a kiállítási kalauz is részletesen ismertet számos nagyobb és kisebb rajzzal, egy-egy motívum-részlettel együtt. Egyébként már ekkor – a katalógusban – felvetik, hogy az ún. Mátyás-serleget díszítő barokkos levéldíszek a XVII. században kerültek a különben kétségtelenül a XV. század második felében Nürnbergben készült hólyagos serlegre.²⁹⁽³⁸⁾ Az 1885-ös általános kiállításon már nemcsak ötvöstárgyakkal találkozunk, hanem a kincstár kiemelkedő textilemlékeivel, köztük a Mátyás-kabáttal és Brandenburgi Katalin szoknyájával is. 1896-ban, a millenniumi kiállításon minden eddiginél teljesebb kollekcióval szerepel a fraknói kincstár. Most már a hegyikristály vázától az elefántcsont faragáson át az ötvös- és textilemlékekig a gyűjtemény számos darabja, alkotása a közönség elé kerül. A kincsek 1919-ben kerültek az Iparművészeti Múzeumba. Közismert, hogy a műkincsek múzeumokba szállítását már 1918 október végén, november elején megkezdték, mint ezt Végh Gyula naplójában olvashatjuk.³⁰⁽³⁹⁾ „Tisza István meggyilkolásának hírével egyidejűleg rémhírek kaptak lábra a hazaözönlő katonák és a Vácról kiszabadult orosz hadifoglyok várható fosztogatásairól. Későn este Batthyány Lajosné grófné, aki akkor az Andrassy úti Batthyány palotában lakott, telefonált, hogy jöjjenek el hozzá, műkincseinek biztonságba helyezéséről akar velem beszélni. A sötét, kurjongató csöcseléktől lármás Király utcában gyalog siettem hozzá; aggódva beszéltek meg a szörnyű eseményeket. Onnan egyenesen a Múzeumba mentem és Lyerral együtt éjjeli ügyeletre ott maradtam. Tekintettel a forrongásokra ³⁰⁶és hogy a veszélyt megelőzzük, vele és Hauch István gépésszel együtt még akkor éjszaka levittük a Múzeum legértékesebb kincseit a legalsó pincébe, melynek labirintusában a betörők nem egykönnyen akadhattak volna reájuk. De ezenfelül Hauch még sajátkezűleg be is falazta a fülkét, amelyben a kincsek elrejtve voltak... A Károlyi kormány alatt megindult a magántulajdonban levő és egyházi műkincsek ú. n. szocializálása. Külön e célra megbízottak járták be az országot és halomszámra hordták a Múzeumba a drágaságokat...” Az Esterházyak fraknói kincstárát 1919. február 25-én – tehát majdnem egy hónappal 1919. március 21-e, a proletárdiktatúra kikiáltása előtt leltározták.³¹⁽⁴⁰⁾ „Már a Károlyi-forradalom után a fraknói híres Esterházy-kincstár drágaságainak a fővárosba való szállítását az tette sürgőssé, hogy a környék népét izgatók a fraknói vár kifosztására bíztatták a demokrata osztozkodás jelszavával. Bámulatos a fraknói gyűjtemény gazdasága. A régi magyar díszruhák példátlan sorozata, az egyéb textilholmi egy teljes múzeumnak megadná a jellegét. Az Esterházyak nagyszerű fegyvergyűjteményét nem bolygatták meg a szocialisták, mindössze néhány különösen művészi darabját hozták el, köztük II. Lajos király és Miksa király kardját. A régi magyar hímezéseknek is gyönyörű példányai kerültek Fraknóból a fővárosba, például I. Rákóczi György feleségének, Lorántffy Zsuzsannának skófiomos bársonyterítője. Egy színesen applikált figurális takaró a régi török textilművészetnek remeke.”³²⁽⁴¹⁾ Tehát már jóval a proletárdiktatúra kikiáltása előtt megkezdődött a magángyűjtemények múzeumokba szállítása és „letét” formájában való elhelyezése. A fraknói kincsek beszállításának előkészületeit is már jóval a tanácskormány kikiáltása előtt megkezdték.

6. Ismeretes, hogy a Tanácsköztársaság a magántulajdonban lévő műtárgyak társadalmi tulajdonba vételére vonatkozó első rendelkezése a proletárdiktatúra kikiáltása után egy nappal, 1919. március 22-én kelt.³³⁽⁴²⁾ A proletárdiktatúra műtárgy-szocializáló bizottsága tehát 1919. március 22-e után kezdi meg működését. Nyugat-Magyarországon csak április első napjaiban találkozunk intézkedéseinek jeleivel. Az 1919. március

22-én kinevezett, a műtárgyakat társadalmassító bizottság első ténykedése arra irányult, hogy a múzeumban letétként elhelyezett tárgyak visszatartását elrendelje. Erre vonatkozólag 1919. március 24-én intézkedik Pogány Kálmán, a műtárgyakat társadalmassító bizottság elnöke.³⁴⁽⁴³⁾ Csak ezután kezdik el az országban szanaszét található műkincsanyag számbavételét, beszállítást.

A tanácskormány 1919. április 9-i és 10-i lapjaiban – így a „Szolnoki Munkás”-ban is – olyan hír lát napvilágot, hogy elrejtett kincsekre bukkantak a fraknói kastélyban: „Sopron, április 8. A gróf Eszterházi Móric fraknói kastélyában leltározó bizottságnak tudomására jutott, hogy a kastélyban nagy mennyiségű és értékű műkincsek vannak befalazva. Kibontották a falakat s ott ládába csomagolva rengeteg kincset, arany- és ezüsttárgyat találtak. A kincseket, melyeket mintegy két héttel ezelőtt rejtettek el, zár alá helyezték” – olvashatjuk.³⁵⁽⁴⁴⁾

307 Részlet az elefántcsont agyarról (XVII. sz.)

308 Nemcsak az Esterházyak fraknói kastélyában bukkantak elrejtett kincsekre, hanem a Batthyányak nagycsákányi kincseinek értékesebb darabjait is elrejtették a műtárgyakat társadalmasító bizottság tagjai elől. Az elrejtett műkincsek csak 1919. április 22-én kerültek elő rejték helyükről. A „Fáklya” 1919. április 22-i számában olvashatjuk a következőket: „Kenzler Hugó és Pogány István (!), a közoktatásügyi népbizottság kiküldöttei a szombathelyi püspöki rezidenciában megtalálták gróf Batthyány Iván milliókat

érő műkincseit. A kiküldöttek a gróf nagycsákányi kastélyának műkincseit leltározták s feltűnt nekik, hogy épp a legértékesebb remek hiányoznak, megtudták azonban közben, hogy a grófnő még novemberben több nagy ládát küldött a szombathelyi püspöki rezidenciába. Kenzler és Pogány erre azonnal Szombathelyre utaztak s ott tényleg megtalálták a hiányzó műkincseket. Egy titkos ajtó mögé dugva akadtak rá a kincsekre, amelyek közt ott van Pieter Brueghel-nek egy XVII. századból származó festménye, négy mellszobor ugyanabból a korból, továbbá igen sok antik és új ezüstmű.

Míg a szocializált képzőművészeti anyagot a Szépművészeti Múzeumban, az iparművészeti anyagot pedig az Országos Iparművészeti Múzeumban tárolták, „...a Múzeum ú. n. Kassza-szobájában, részint pedig az én lakásomból elrequirált két utcai szobában halmozták fel a megbecsülhetetlen ötvöstárgyakat, miseruhákat, elefántcsontfaragványokat, fegyvereket” – olvashatjuk Végh Gyula emlékezésében.³⁶⁽⁴⁵⁾ „Mi, a Múzeum – írja –, csak a nálunk letétbe helyezett műtárgyak megőrzésére vállalkoztunk (voltak persze más raktárak is). Kiadtam szigorú utasítást, hogy minden darabot pontosan leltározni kell, hogy annak idején tulajdonosuknak mindent visszaadhassunk. A szocializáló biztos urak ezt fölöslegesnek ítélték, mert – szerintük – a nemzeti tulajdonná vált tárgyak úgysem kerülhetnek vissza többé előbbi tulajdonosaikhoz...” Végh Gyulának azonban nem sokáig volt módjában figyelemmel követni a Tanácsköztársaság múzeumpolitikáját, mert az 1919. április 1-én – vagyis tíz nappal a Tanácsköztársaság kikiáltása után – kelt közoktatásügyi népbiztossági leirat értelmében a további intézkedésig szabadságolták. Az Újság 1919. nov. 16-i száma mégis arról tudósít, hogy az Iparművészeti Múzeumban „immár kilencz hónapja” őrzi – és őrizte sokszor álmatlanul Végh Gyula „az ország legbecesebb ritkaságait”. Az Újság-nak ugyanez a száma – mely liheg a kommunistaellenességtől – töredelmesen bevallja, „hogy a műkincseknek ez a megőrzése nagy szolgálat volt az országnak. Az össze-vissza tomboló zűr-zavar hónapjaiban mennyivel több és mennyi pótolhatatlan érték pusztult volna el különben.” A Szépművészeti Múzeum ekkor már megkezdte, az Iparművészeti Múzeum azonban csak később kezdi meg a magángyűjtők értékeinek, drágaságainak kiadását. „A fraknoi vár tulajdonképpeni kincsei, az arany- és ezüstritkaságok még nem kerültek elő biztos rejtkehelyükről”, csupán a ruhák és más textilneműek, elefántcsont kupák, tárgyak állnak behatóbb vizsgálat céljából a múzeum munkatársainak rendelkezésére. A Múzeum szinte az anyag egészéről kitűnő fényképeket, a régi magyar ruhákról pontos szabásrajzot készített, maga Végh igazgató a ruhák céljára darabokra szabdalta gyönyörű napkeleti és olasz ornamentumos mustrákat szép színes felvételekben rekonstruálta.

A Tanácsköztársaság bukása után uralomra kerülő ellenforradalmi kormány mindent megtett, hogy a proletárdiktatúra eredményeit, intézkedéseit, ³⁰⁹köztük a magántulajdonban levő nemzeti értékű muzeális kincsanyag társadalmi tulajdonba vételét elrendelő törvényt, érvénytelenítse, s megkezdje az értékes műkincsanyagnak a tulajdonosok részére történő mielőbbi visszaszolgáltatását. A társadalmi tulajdonba vett műkincsanyag nemcsak értékre volt igen jelentős, hanem számra is: „Legtöbb a porcelántárgy: több mint 5000 darab. Összegyűlt azután majd 300 darab bútor, mintegy 1000 ötvösmű és ékszer, kb. 200 darab szövet, gobelin és csipke, 82 miseruha, 37 szőnyeg, (egy-től-egyig ³¹⁰muzeális darab) és sok egyéb tárgy.”³⁷⁽⁴⁶⁾ Noha a magángyűjtők anyaga sem volt jelentéktelen, hiszen olyanoké volt, mint Andrássy Gyula, Sándor és Géza grófok, Batthyány Iván gróf, Apponyi Sándor és Henrik gróf, Zichy Jánosné, Esterházy Károly, Pallavicini György örgróf, Hatvány Károly és Ferenc báró, Wenckheim Frigyes gróf, Nemes Marcell, Kohner Adolf báró, Glück Frigyes, Herczog Mór báró, hogy csak a kiemelkedőknél maradjunk. Az Esterházyak fraknoi kincstárához azonban egyik gyűjtemény sem hasonlítható. Érthető, ha visszaadását halogatják, s ebben a közönségre apellálnak. Ugyancsak az Újság-ban olvashatjuk: „Milyen szép és szívet melegítő nagylelkűség lenne, ha Esterházy Miklós herceg, Fraknó ura, lehetővé tenné, hogy nemzetségének híres gyűjteménye a főváros közönsége elé kerüljön, hadd gyönyörködjék és vigasztalódják

rajta ez a gyászhoz szokott, szenvedéstől megviselt nemzedék is. Talán a célszerűség is azt tanácsolná, hogy Fraknó kincsei most, mikor Nyugat-Magyarország hovatarozásának kérdése még végképpen el nem dőlt, a fővárosban várják meg a kérdés eldöntését. Fraknó, sajnos, az ország határán van, Nyugat-Magyarországnak abban a részében – írják –, melyet a saint-germaini szerződés Ausztria számára hasított ki.”

311Az ún. nászás serleg (XVII. sz. második fele)

A cikk hangvétele sejteti, hogy inspirátora Végh Gyula, az Iparművészeti Múzeum akkori igazgatója volt. A cikk furcsa és ellentmondó mentalitást tükröz. Már megtörtént a Tanácsköztársaság magántulajdonban lévő műkincsek társadalmi tulajdonba vételéről szóló rendelkezéseinek érvénytelenítése, tehát a múzeumba begyűjtött műkincsek visszajuttatása már nem volt tovább halogatható. A fraknói kincsek visszaadásával azonban politikai okokból várniuk kellett. A huzavona újabb alkalmat adott, hogy a múzeumban levő, de egyelőre még vissza nem adható értékes műkincsanyagot a múzeum munkatársai tanulmányozhassák. „Magam is számos rajzot, aquarellt készítettem textilgyűjteményünk számára középkori miseruhákról,

másoltam a nyitrai evangéliarum írását, az Esterházy-kincstár szöveget, fegyvereit stb.” – írja feljegyzéseiben Végh Gyula. „A Tanácsköztársaság bukása után mindent hiány nélkül visszaszolgáltattunk. Egy gombostű sem hiányzott az ezekre menő darabszámból, de részünkre sok ismeret maradt meg a kincsek látogatása után. Sőt gyűjteményeink is gazdagodtak a – most már nem kényszerűségből – nálunk maradt kincsek révén. Tekintettel arra – olvashatjuk Végh Gyula emlékirataiban –, hogy Fraknó vára, ahol azelőtt az Esterházy-kincstárat őrizték, a békeszerződés értelmében Ausztriának jutott, azzal a kéréssel fordultam Esterházy herceghez, hogy a hitbizományi kincstárat ne engedje külföldre szállítani, hanem hagyja meg továbbra is letétképpen az Iparművészeti Múzeumban. Nagy Emilnek, a herceg akkori jogtanácsosának tanácsára a hazafias szempont mellett hangsúlyoztam a gazdaságit is (amiről tényleg szó is volt), és csak azok lesznek adómentesek, amelyek múzeumban vannak elhelyezve. Ez az érv hatott is. Megkötöttük a letéti szerződést és az Esterházy-gyűjtemény az Iparművészeti Múzeumban maradt, ahol két nagy termet töltött meg, és máig a múzeum egyik kiváló, más országok uralkodó kincseit pótló attrakcióját képezi”.[38\(47\)](#)

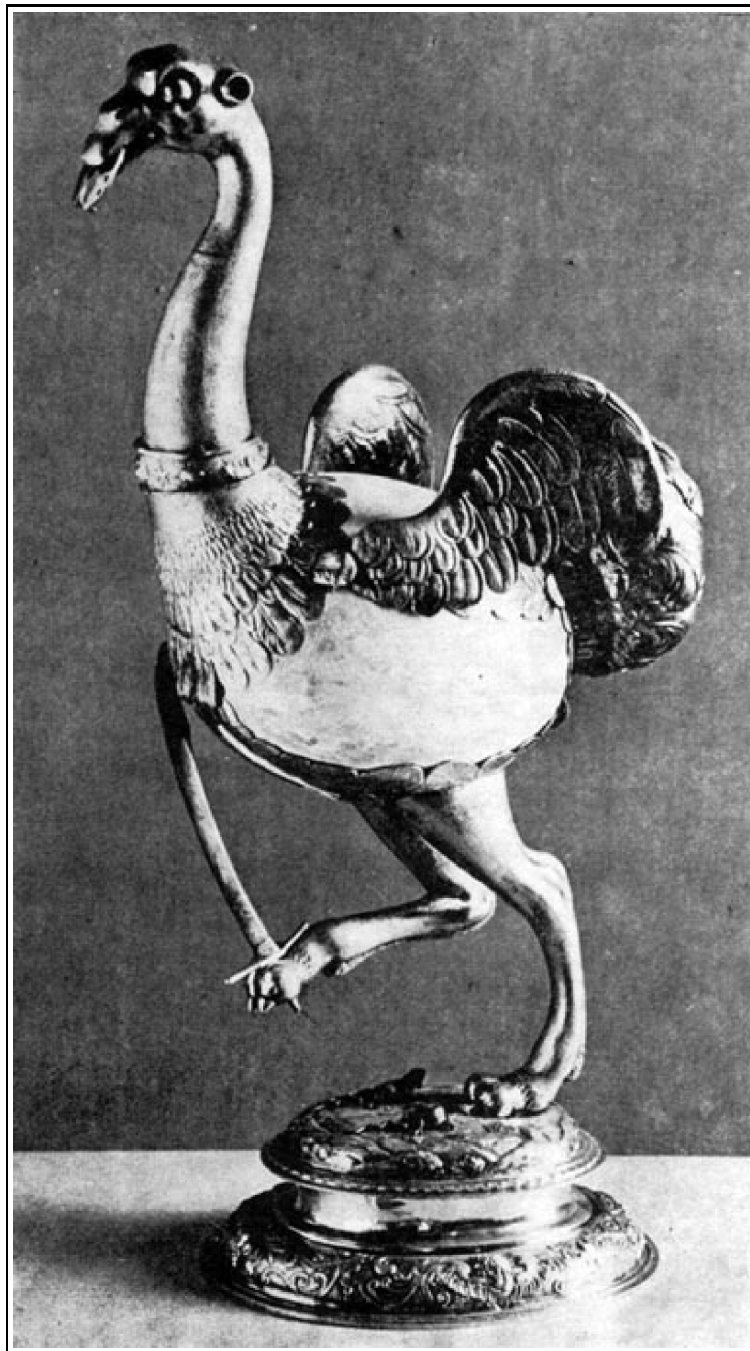

Az ún. Nautilus-serleg (XVII. sz. eleje)

A szerződés megkötése elhúzódott a különböző jogi formák kialakítása miatt. Végre 1923. március 28-án létrejött a szerződés Esterházy Pál hitbizományi birtokos és az Iparművészeti Múzeum között. Ennek értelmében Esterházy Pál hitbizományi birtokos a fraknói kincseket ideiglenes letétbe adja az [312](#)Iparművészeti Múzeumnak. Az átadási-átvételi leltárat 1923. július 26-án vették fel az Iparművészeti Múzeumban. A letétbe adott anyagot 1939. június 15-én revíziózta Höllrigl József, az Iparművészeti

Múzeum igazgatója, dr. Hárich János, az Esterházy-hitbizomány levéltárosa, dr. Mihalik Sándor, az Iparművészeti Múzeum őre és dr. Romhányi Gyula, az Iparművészeti Múzeum segédőre. A gyűjteményt utoljára 1940. április 30-án revíziózták.[39\(48\)](#)

[313](#)Griff karddal (Az Esterházyak grófi ágának címerállata)

7. A kincstár darabjai az 1940-es években a múzeum állandó kiállításán álltak. 1944-ben, amikor

nyilvánvaló lett, hogy az ország területe is hamarosan háborús hadszíntér lesz, Esterházy a letéti megállapodásra hivatkozva, kérte az 1923-ban megkötött letéti szerződés felbontását. Kérését 112. szám alatt iktatták az Iparművészeti Múzeumban, de miután az Iparművészeti Múzeum korábbi önállóságát a Hóman-féle Gyűjteményegyetem-koncepció következtében megszüntették, s a múzeumot a Nemzeti Múzeum Főigazgatóságának rendelték alá, mint politikailag komoly kérdést, a Nemzeti Múzeumban működő főigazgatósághoz tették át. Itt döntöttek olyan formán, hogy a Bánffy- és az Esterházy-anyagot visszaadják eredeti tulajdonosuknak. Ezzel tulajdonképpen az Esterházy-kincsek kalandos története véget is ér, hiszen a kincsekről évekig az a hír járta, hogy elpusztultak Budapest ostromakor. Miután számos gyűjtemény esett áldozatul az ország évekig tartó bombázásának és hadszíntérre válásának, a hír még szakkörökben is hihetőnek tűnt. Esterházy Pál 1948 végén tett váratlan bejelentéséből⁴⁰⁽⁴⁹⁾ azonban kiderült, hogy a kincsek a bombatalálatot kapott Tárnok utcai Esterházy palota pincéjében feltehetően átvészelték a második világháború pusztításait. A bejelentés alapján a Múzeum feltárta a palota pincéjét, s onnan sikerült kimenteni a gazdag anyagot, bár súlyosan károsodott, megrongálódott állapotban. A talajvíz, a különféle talajelemek bomlasztó munkája és a bombatalálat következtében az ötvös- és textilanyag egy része annyira szétroncsolódott és tönkrement, hogy részleges helyreállításuk és konzerválásuk is egy évtizedig tartott. Bár a konzerválás és restaurálás már közvetlenül feltárás után, 1949-ben megkezdődött és ma is folyamatban van, egyes darabok helyreállítása még sokáig eltarthat. Az 1963-as kiállításon nemcsak a tárgyak szépségét, pompáját élvezhették a látogatók, hanem egyszersmind annak az áldozatos és bravúros munkának az értékét is, melyet a megrongálódott tárgyak helyreállításával a múzeum ötvös- és textilrestaurátorai végeztek. Egykori felvételek tanúsítják, hogy a háború és az évekig tartó beázások következtében a kincsek nagy része olyannyira szétzúzódott, szétmállott, hogy helyreállításuk szinte reménytelennek látszott. Megfelelő gondos, modern technikai és technológiai eljárásokkal azonban az anyag nagy és értékes részét sikerült megmenteni. Ezek közül is kiemelkedik az ún. „Mátyáskulacs”. Az aranyozott ezüst és öntött díszítésű, kulacs-alakú edényt kétoldalt egy-egy Esterházy-címeres lemez fedi. A rajta levő 1652-es évszámból és a díszedény formájából nyilvánvaló, hogy a nádor címereit ábrázoló lemez későbbi rátét, maga a díszedény pedig XV. századi mestermű. Ugyancsak figyelemre méltó az az aranyozott levelekkel és virágokkal díszített fedeles hólyagos serleg is, mely a hagyomány szerint Mátyás királyé volt. A gótikus serleget 1565-ben készítette valamelyik ismeretlen nürnbergi ötvös. A kincstár Mátyás-kori emlékei között van az ún. „Mátyás-mente”, „Mátyás-gyűrű” is. Míg az utóbbi feltehetően csak a XIX. század elején került a Viczayaktól az Esterházyakhoz, ³¹⁴a mente már 1721-ben Fraknón volt. A korai emlékek közt található Oláh Miklós reneszánsz mentécskéje és Zápolya János címerpajzsos aranyserlege is. Az utóbbi Fraknóra kerülése nem ismeretes, az Oláh-mentéről azonban tudjuk, hogy Esterházy Miklós Dersffy Orsolyával kötött házasságával került hozományként az Esterházyakhoz, ugyanis Orsolya asszony a hercegérsek nővérének dédunokája volt. Az 1652-es vezekényi csatában elesett Esterházy László piros selyem páncélinge a fraknói kincstár ugyancsak féltve őrzött darabja. A kiváló nürnbergi ötvösművész, Hans Petzold hatalmas méretű hólyagos serlegét az Esterházyak kincstára tartotta fenn mindmáig. A keleti művészet egyik pregnáns alkotása az ún. Esterházy-kárpit. A pompázatos, rátétes művű, figurális falikárpit a XVI. századi perzsa művészet remeke. Sajátos kompozíciója, kellemes színtónusa a korabeli perzsa miniatúrákra emlékeztet. Hadizsákmányként kerülhetett az Esterházyakhoz ugyanúgy, mint a gyűjtemény török és perzsa nyergei, takarói, kardjai, jogarai és más XVI. és XVII. századi fegyverei.

A XVII. századi német elefántcsont faragást számos kupa képviseli, a korabeli magyar hímzőművészet emlékei közül különösen I. Rákóczi György feleségének, Lorántffy Zsuzsannának címerdíszes, skófiomos ágyszerítője emelkedik ki. Még e finom művű műrecek között is figyelemre méltó Bergmann Erazmus XVIII. századi besztercebányai ötvösmester zománcdíszmű, drágakövekkel kirakott, trébelt aranyfedeles

kupája és az a serleg, melynek oldalát 17 násfa díszíti. A násfák egy része XVI. századi, ennek ellenére a serleg készítési ideje mégsem tehető a XVII. század elejére, mert a násfák egyikét ugyanolyan címer díszíti, mint a Lorántffy-terítőt, amely viszont csak a XVII. század második felében, a Thökölyek révén került az Esterházyak kincstárába. A serleg maga feltehetően német munka, de a rajta levő násfák egy része magyar ötvösök ügyességét dicséri. A gyűjtemény egy másik érdekes darabja az ún. Bacchus-kocsi. Az aranyozott ezüst kocsiformát gazdag zománc és féldrágakövek díszítik. A kocsiban a Bacchus-ünnepség mitológiai alakjának elefántesont figurái láthatók. Egykori leltárak szerint a kocsit a Nádasdyak sárvári kincstárában őrizték. Innen került, talán Nádasdy Krisztina Draskovich Miklósné révén, az Esterházyak tulajdonába. A kimagasló emlékek között szerepel Hann Sebestyén nagyszombati ötvös aranyozott ezüst trébelt, allegorikus alakokat ábrázoló fűszertartója is.

A bőrfeldolgozó iparművészet korszakos mesterművei közül az ún. „Mátyás-kulacs” tokja emelkedik ki. A rajta levő felirat és évszám szerint a tokot Forgács Imre készítette a XVI. század végén. Eszerint a kulacs a Thurzó–Forgách-rokonság útján került az Esterházyak fraknói gyűjteményébe. Az eddigiekben, noha jelentős darabokat mutattunk be, a gyűjteménynek csak egy részét ismertettük. A gyűjtemény számos, igen kimagasló ötvös-, textilmunkáit, elefántesontfaragásait, üveg- és fajanszedényeit részben helyhiány, részben a restauráló műveletek befejezetlensége miatt nem állíthatták ki 1963-ban és a későbbi kiállításokon. Ahhoz, hogy az Esterházy-gyűjteményről teljesebb képet alkothassunk, meg kell emlékeznünk azokról a tárgyakról is, melyek – a már említett okok miatt, valamint mert egy részük restaurálása még nem fejeződött be – sem az 1963. évi, sem az ezután megnyílt kiállításokon nem szerepelhettek. A gyűjtemény textíliái közül csak néhány nyeregtakarót, a Lorántffy-terítőt, Esterházy Miklós gazdag díszítésű völegény-dolmányát, I. Lipót kabátját, Esterházy Pál dolmányát és más Esterházy-ösök mentéit, szoknyáit láthattuk a kincseket prezentáló utolsó kiállításon. Az Esterházyak fraknói kincstárának számban is jelentős kollektívájáról néhány festmény tájékoztat. [315](#)A gyűjtemény kimagasló, de nem restaurált darabja még Losonczy Antal királyi személynök aranyozott ezüst, trébelt, öntött és zománcdíszítésű reneszánsz kézmosó kancsója s az a sok nyak- és mellék, melyeket a leltár tételesen felsorol, azonban mindmáig restaurálatlanul őriznek az Iparművészeti Múzeum raktáraiban.

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Zátonyi Sándor: A csepregi reformáció kori kollégium (1557–1643)

Zátonyi Sándor: A csepregi reformáció kori kollégium (1557–1643)

1. Az 1500-as évek közepétől 1643-ig fennálló csepregi iskola nemcsak az akkori város, hanem a Dunántúl nyugati részének életére is jelentős hatással volt. Ennek ellenére sokkal kevesebbet tudunk róla, mint a korabeli, hasonló jellegű és jelentőségű iskolákról. Ennek legfőbb oka az, hogy az iskola fennállása alatt – és azután is – annyi megrázkódtatás, vész érte Csepreget, hogy sem az iskola épülete, sem az iskola iratai nem maradtak fenn.

1588-ban tűzvész pusztított Csepregben: 132 jobbágytelek égett le. 1605-ben a csepregiek részt vettek Bocskay István szabadságharcában, később csatlakoztak Bethlen Gábor szabadságharcához is. A császári csapatok megtorlásul 1621. január 6-án feldúlták és felégették Csepreget. A közös sírba temetett halottak száma 1223 volt.

1643-ban Nádasdy Ferenc, a város akkori földesura katalizált. Amilyen bőkezűen támogatta azelőtt a protestánsokat, most olyan szigorúsággal üldözte őket. Menekülniök kellett nemcsak a prédikátoroknak, hanem az iskola tanárainak és diákjainak is. Megszűnt az iskola mellett működő nyomda is.

1704-ben a csepregiek csatlakoztak II. Rákóczi Ferenc szabadságharcához. A város azonban többször gazdát cserélt, hadisarc fizetésére kényszerült, elszegényült. 1771-ben ismét tűzvész pusztított Csepregben. Mindössze öt ház maradt meg.¹⁽⁵⁰⁾

E sok viszontagságot a régi iratok közül mindössze néhány polgármesteri protokollum vészelte át, ezek egy része viszont a második világháború következtében semmisült meg. A csepregi kollégium közel egy évszázados történetére vonatkozóan ezért csak azokra az adatokra támaszkodhatunk, amelyek a helytörténeti monográfiákban, egyháztörténeti írásokban, neveléstörténeti írásokban, neveléstörténeti könyvekben és a 17. században Csepregben nyomtatott könyvekben elszórtan találhatók.

2. Csepreg gazdasági és kulturális helyzete a reformáció előtt

Az 1950-ig Sopron vármegyéhez tartozó Csepreg nevét első ízben egy Szombathelyen 1255-ben kelt okirat említi, majd két évvel később IV. Béla ³¹⁶által kiadott adománylevélben olvasható Csepreg (*Cheperereg*) neve.²⁽⁵¹⁾ Csepreget első ízben egy 1348-ban kelt okirat említi városnak (*civitas*). Mint váralja település emelkedett városi rangra.³⁽⁵²⁾ A Soproni Városi Levéltárban fennmaradt, 1360-ból származó pecsétlenyomaton a következő felirat olvasható: S. CIVI [TATI]S ET CIV[IUM] DE SCHEPREG +. A pecsét mezejében háromtornyos várfal látható. Csepreg tehát megerősített város volt.⁴⁽⁵³⁾ Csepreget vagy I. Lajos vagy Károly Róbert emelte városi rangra. A várfal nemcsak védelmet nyújtott háborúskodás idején, hanem jogi előnyöket is biztosított. I. Lajos rendelete alapján a fallal kerített városok jobbágysági mentesültek a kilenced fizetés kötelezettsége alól, ami nagy vonzóerőt jelentett a környékbeli falvak jobbágysági számára.⁵⁽⁵⁴⁾ Csepreg vásártartási és vámszedési joggal is rendelkezett. 1438-ban említik először országos vásárát.⁶⁽⁵⁵⁾

E tényezők hatására jelentősen emelkedett a lakosok száma. 1518-ban 255 jobbágycsalád lakta Csepreget. Lakosainak száma tehát majdnem félfannyi volt, mint az akkori Soproné. 1564-ben 280 körül járt a telkesek s 70 körül a zsellérek száma. A lélekszám ekkor 2100-ra becsülhető.⁷⁽⁵⁶⁾

A földművelés fejlődése, a lakosság számának emelkedése szükségszerűvé tette a gazdasági eszközök készítését, majd később az egyéb cikkek előállítását biztosító iparágak kialakulását. Az 1500-as évek elején az iparosok a lakosság 16%-át képezték.⁸⁽⁵⁷⁾

Csepreg 1390-ig volt királyi birtok. 1390-ben Zsigmond király elzálogosította a Kanizsai családnak, 1401-ben pedig véglegesen a családnak adományozta. Ennek következményeképpen Csepreg szabad városból mezőváros (*oppidum*) lett, s fejlődésében átmenetileg törés következett be. Miután 1535-ben Nádasdy Tamás feleségül vette Kanizsai Orsolyát. Csepreg a Nádasdyak birtoka lett. A nagy vagyonnal és hatalommal rendelkező család idejében újra fellendült a gazdasági élet, s virágzásnak indult a kulturális élet is.

A csepregiek közül már az 1400-as években többen látogatták a bécsi egyetemet. Valószínű külföldi egyetemen tanult Csepregi Ferenc is, aki 1431-ben latin nyelvű krónikát írt a magyarok eredetéről, a honfoglalásról, az azt követő évszázadokról 1330-ig bezárólag, írásához alapul vette Kálti Márk krónikáját is. Ez a „Cronica Cheprengiensis” címen számon tartott kéziratos könyv a marosvásárhelyi Teleki könyvtárban van. Maga Nádasdy Tamás is tanult, művelt ember volt. Tanulmányait Budán, Grazban,

Bolognában és Rómában végezte. Később járt Németországban is.⁹⁽⁵⁸⁾

3. Az iskola alapítása, jellege és tanítási anyaga

Nádasdy Tamás 1534-ben sárvári udvarába fogadta Erdősy Sylvester Jánost és Dévai Bíró Mátyást.¹⁰⁽⁵⁹⁾ Sylvester János időnként Csepregben is tartózkodott. ³¹⁷Így pl. 1541. május 29-én, majd 1543. március 26-án (bécsi egyetemi tanársága előtt, betegen) írt levelet Csepregből Nádasdy-nak.¹¹⁽⁶⁰⁾

Csepreg az 1550-es években vált protestánssá. A katolikus plébános 1554-ben hagyta el Csepreget.¹²⁽⁶¹⁾ A következő évtizedekben egyre nagyobb szerepet töltött be Csepreg a reformáció eszméinek terjesztésében, s ez tette szükségszerűvé olyan iskola létrehozását is, amely a reformáció szilárd bázisává, az új eszmék terjesztőjévé válhat.

Az első adat a csepregi iskoláról 1557-ből származik. Nádasdy rokona és főtisztje, Ákosházi Sárkány Antal 1557. május 25-én írja urának Bécsből: „Továbbá az mestert is megszereztem, ugyan jeleset és tudóst. Akkor is ott vala Olaszországban Páduában, amikor mi ott valánk, ez heten jött onnét, az felföldi mester is sokáig volt, de addig nem megyén reája, míg kegyelmeddel szemben nem leszen ... Adassa tudtára az csepregi uraknak, hogy mást ne fogadjanak, mert egy hitvány akar rá menni...”¹³⁽⁶²⁾ Arra nincs adatunk, ki volt az a tanult ember, aki a csepregi iskolába ajánlkozott. Az sem tűnik ki a levélből, hogy már egy távozó iskolamester helyére, évek óta meglevő iskolába vagy ebben az évben alapított iskolába szerzett-e nevelőt Ákosházi Sárkány Antal.

Az iskola szervezése időben közel esik a sárvári (újszigeti) iskola 1536. évi alapításához, így feltehető, hogy a két iskola szervezése hasonló alapelvek szerint történt. Melancthon 1537-ben, Lipcséből kelt levelében megdicsérte Nádasdy Tamást az újszigeti iskola építéséért, és Dévait valamint Sylvestert kegyeibe ajánlja.¹⁴⁽⁶³⁾

A csepregi iskola *kollégium* volt, ami a legmagasabb fokot jelentette a protestáns iskolázásban abban az időben. Feladata többek között az volt, hogy tanítókat (iskolamestereket, rektorokat) és papokat (prédikátorokat) képezzen a protestáns egyház számára. Ezt a tényt bizonyítja az az 1616. augusztus 1-én, Brunswick Tóbiás csepregi rektorról kiállított püspöki bizonyítvány, amely szerint: „Miként a trójai lóól a legvitézebb katonák, úgy jöttek ki az ő iskolájából is a kiváló képzettségű ifjak, akiket azután a Sopron, Vas és Zala megyei *iskolák vezetésére* küldöttek ki”¹⁵⁽⁶⁴⁾.

1639-ben Nádasdy Ferenc támogatásával az iskola bővítését tervezték. A kerületi gyűlésen nagy reménységgel emlegették: „Az mig Isten kegyelmességéből az csepregi *Collegium* megépül...”¹⁶⁽⁶⁵⁾ Kis Bertalan az 1641-ben az új iskola építése ügyében kibocsátott püspöki körlevélben pedig a következőket mondja: „Eleitől fogva a mi emlékezetünkre Dunán innen a magyar scholák között legfőbb és nevezetesebb a csepregi schola volt, kiben nagyságos uruknak nemzeti, nemes főfő rendeknek fiai német gyermekekkel egyetemben tanultának, alacson rendeknek fiók itt tanulván *scholamesterségre* hivatának és azokból elvégre Isten igéjének hirdetői és *prédikátorai* lettének, kik közül még a máii napig is az Isten az ecclesiáknak nagy hasznára éltet egynéhányakat”.¹⁷⁽⁶⁶⁾

A tanító- és papképzés tehát Csepregben is – mint a többi korabeli, hasonló jellegű iskolában – még nem vált külön.¹⁸⁽⁶⁷⁾ Azok a fiatalok, akik az iskolát elvégezték, ³¹⁸először tanítottak valamelyik iskolában, majd néhány év után prédikátorok lettek, így pl. 1607-ben a fertőszentmiklósi lelkész a csepregi rektortól kér tanítót. Fejér János 1603-ban Csepregben rektor, majd később Újkéren prédikátor. Andreádes Mihály, miután több éven át vezette a csepregi iskolát, 1607-ben Szakonyba került lelkésznek.¹⁹⁽⁶⁸⁾ Az iskola

jelentőségét jól mutatja az a tény, hogy ebben az időben a dunántúli magyar lelkészek legnagyobb része a csepregi kollégiumban tanult.²⁰⁽⁶⁹⁾

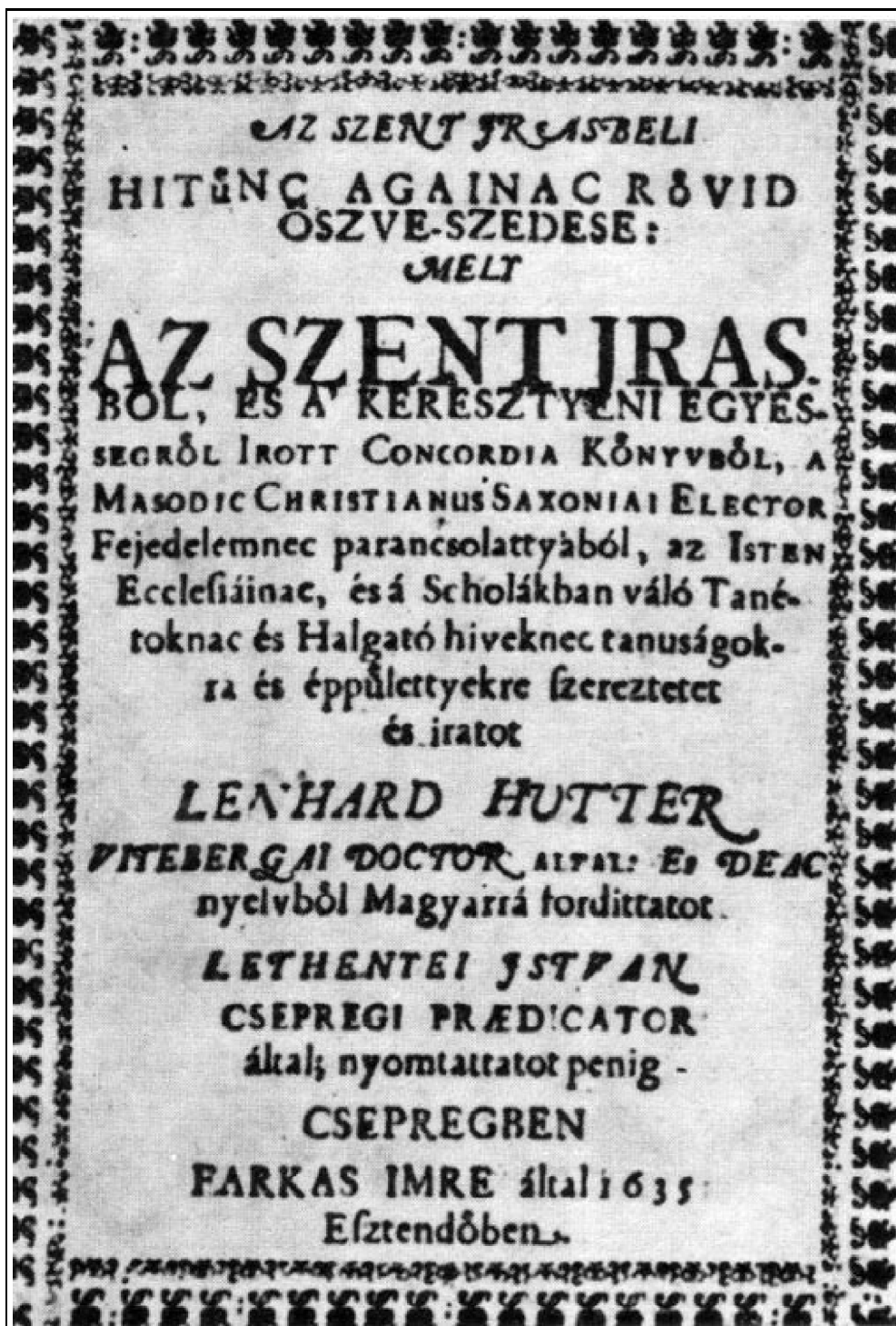
A neveléstörténeti munkák szerzői közül kollégiumként említi a csepregi iskolát Molnár Aladár, Zsilinszky Mihály.²¹⁽⁷⁰⁾ Mint jelentős iskoláról tesz említést Frankl Vilmos²²⁽⁷¹⁾ és Fináczy Ernő.²³⁽⁷²⁾

A csepregi kollégium – a korabeli azonos jellegű iskolákhoz hasonlóan – magában foglalta az alsó, közép- és felsőfokot. Az iskolában tanították az ábécét, az olvasást, az írást, továbbá a grammatikát, a teológiát, a latin nyelvet, az egyházi éneklést, s valószínű bevezetést nyertek a hallgatók a retorika és a poétika elemeibe is.

Az írás-olvasás, a grammatika oktatásáról abból a díjlevélből értesülünk, amelyet a város kötött az iskolamesterrel. A díjlevelet Josa diák másolta le 1625-ben a csepregi polgármesterek protokollum-könyvébe arról az eredeti díjlevélről, amely 1585-ben s azt megelőzően érvényben volt.²⁴⁽⁷³⁾ Ebben többek között azt olvashatjuk, hogy „minden csepregi gyerek, az ki scholába jár, az ki *grammatikát* tud olvasni, avagy ha szintén leckét tud hallgatni, egy-egy forinttal tartozik a scholamesternek az ő tanításátul..., de az kik *abece-dáriusok*, avagy *sillabálni* tudnak, azok 40 pénzt, avagy 10 dénárt adnak.”

Az iskolában a vallástan mellett a nyelvtan tanítását teszi a tanítók legfőbb kötelességévé az 1587. márc. 12-én tartott csepregi zsinat 17. kánonja is: „A tudományos oktatásokat az iskolában el nem kell hanyagolni, hanem a rektoroknak mindenütt szorgalmasan végezni; az ifjúság a vallásban és a nyelvtan elemeiben kiképeztessek”.²⁵⁽⁷⁴⁾

Az iskola élenjáró volt a maga korában a *magyar nyelvű oktatásban*. Jellemző, hogy magyar nyelvű az iskola mellett 1621-től 1643-ig működő nyomda termékeinek kétharmad része is: a megjelent (s ma ismert) 26 könyv közül 22 magyar, 4 latin nyelvű.²⁶⁽⁷⁵⁾ Nagyon sok fiatal éppen a magyar nyelv elsajátítása végett jött a csepregi iskolába: így Lackner Kristóf, akiből Sopron város első, nagy, humanista polgármestere vált. Szülei 1579-ben főként a magyar nyelv elsajátítása végett küldték a csepregi iskolába. Lackner rövid idő után visszatért Sopronba, s apja műhelyében kitanulta az ötvösséget; miután Nádasdy Ferenc 1587-ben két jeles tanárt – Creutzer Györgyöt és Gabelmann **319**Miklóst – hívott a csepregi iskolába, Lackner ismét visszatért ide tanulmányai folytatására.²⁷⁽⁷⁶⁾

A Csepregen, 1635-ben nyomtatott könyv címlapja

Nemcsak Sopronból, hanem Bécsújhelyről, Bécsből s Németországból is voltak diákjai a csepregi iskolának. Itt ismerkedtek meg a magyar nyelvvel, s helyettük a csepregiek ugyanezekre a helyekre mentek

a német nyelv elsajátítása végett. (Még az 1900-as évek elején is szokásban volt, hogy a csepregiek Ausztriába mentek „német szót tanulni”, s a fogadó család gyermeke ugyanannyi időt töltött Csepregben.) A német nyelvtanulástól jött diákokkal kapcsolatban az iskolamester díjlevelében a következőket olvashatjuk: „Az mely csepregi gyermeket pedig, ha német gyermekek elváltják, vagy Újhelybe, vagy Sopronba, vagy Bécsbe adják, vagy valahová Németországba és onnan mást adnak érte, tehát attól a csepregi ember csak annyit fizessen, mint az önnön fiától”.²⁸⁽⁷⁷⁾ Valószínű, a magyar nyelv elsajátítása végett jöttek a csepregi iskolába azok a felvidéki szlovák diákok is, akik a soproni tanácshoz fordultak segítségért, azt követően, hogy a csepregi iskola megszűnt: „Mely üldözésnek volta miatt mi is szegény diákok az im előbbeni tanulásunkból ki vagyunk vettetve, ³²⁰azért Kegyelmeteket evvel az mi alázatos Supplicationkkal nagy alázatosan kérünk, hogy Kegyelmetek valami promotióval minékünk lenne.” Levelüket így írták alá: „Csepregi szegény Tanuló Diákok, Matthias Philipi Árvái, Jeremiás Pauliny”.²⁹⁽⁷⁸⁾

A magyar nyelvű oktatásnak szép bizonyítéka az az 1635-ben, Csepregben nyomtatott könyv, amelyet az iskolában tankönyvként használtak (1. kép). Hutter Lénárd wittenbergi tanár latin nyelvű könyvét Lethenyei István csepregi prédikátor (Hutter Lénárd volt tanítványa) fordította magyarrá. A könyv teljes címe: „A szentírásbeli hitünk ágainak rövid összeszedése, melyt az Szentírásból, és a keresztyéni egyességről írott Concordia könyvből, a második Christianus Saxonai elektor fejedelemnek parancsolatjából, az Isten ecclesiáinak és a *scholákban való tanítóknak és hallgató híveknek* tanúságokra és épülettyekre szereztetett és iratot Lenhard Hutter vitebergai doktor által és deák nyelvből magyarrá fordítottatott Lethenyei István csepregi prédikátor által; nyomtatott pedig Csepregben Farkas Imre által 1635. esztendőben.” (A könyv egy példánya az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonában van. RMK. I, 642.)

Lethenyei az előszóban többek között ezt írja: „Mikor ezen Wittenbergai Akadémiában tanulnék, látván ezt az új könyvecskét, átolvasám, és igen megszeretem. Elvégre némely velem együtt tanuló erdélyi német szász deákok, magyar nyelven szólni tudók, intettek száma nélkül, hogy ez deák könyvecskének magyar nyelvre fordítását magamra felvállalnám és végre viselném...” A továbbiakban Lethenyei (nyilván azért, hogy a könyv bevezetésére, használatára az itthoniakat is megnyerje) a németországi példára hivatkozik: a szász választófejedelem is azt parancsolja, hogy „Luther Marton Catechizmus meg tanulása után... az ő fölsége tartományában, minden helyekben való scholákban egyéb minden könyvek fölött csak ez Compendium könyvecskét olvassák és tanulják, sőt úgy ő keményen parancsolja is azt, hogy senki csak egy tanuló deák se mehessen addig feljebb való scholákba, és akadémiákban tanulni, valamig e könyvecskében befoglaltatott articulusokat könyv nélkül és szóról-szóra nem tudánga...” Hogy ezt a követelményt a csepregiek milyen mértékben tartották meg, nem tudjuk. Arra sincs adatunk, hogy a fentemlített könyvet használták-e az iskolában még más, Csepregben nyomtatott könyvet, bár ennek valószínűsége fennáll.

A csepregi kollégiumban folyó magyar nyelvű oktatás jelentőségére következtethetünk abból a tényből is, hogy amikor az iskola megszűnt, „nagy vidéken nem volt intézet, hol *magyar* fiúk lelkészekké képeztessenek”. A csepregi kollégium megszűnése is hozzájárult ahhoz, hogy Sopronban a német–latin iskola mellett magyar iskolát is létesítsenek.³⁰⁽⁷⁹⁾

A kollégiumban – alapfunkciójából adódóan – teológiai ismereteket is oktattak. Ennek megvalósítását segítette elő többek között a Lethenyei István által fordított, fent említett könyv is. A teológia oktatására és a vallásos nevelésre utal Payr Sándor is Lackner Kristóffal kapcsolatban: „Mielőtt Páduában e jogászok és a humanisták műveltségét megismerte volna, itthon, Csepregen és ³²¹Grazban a Bibliában és a teológiai tudományokban is nagy jártasságot szerzett.”³¹⁽⁸⁰⁾

A papképzés szükségessé tette a latin nyelv oktatását is. Latin nyelvű volt ugyanis az egyházi személyek

által kiállított hivatalos iratok nagy része. A latin nyelvet használták gyakran a zsinatokon is, főleg akkor, ha a jelenlevők között sok volt az idegen, így pl. az 1591. évi csepregi kollokvium Szentgyörgyi Gábor a magyar nyelvben járatlanok kedvéért latin nyelven mondta el megnyitó beszédét.³²⁽⁸¹⁾ Latin nyelvű volt az egyházi és világi könyvek nagy része is.

A csepregi kollégiumban folyt latinoktatás tényét bizonyítja a soproni városi tanács jegyzőkönyvében az 1599. ápr. 19-én kelt bejegyzés is, mely szerint a Michael Pauer nevű ifjúnak azt tanácsolják, jó lenne, ha vizsgái előtt még egy fél évig Magyarországon maradna; a magyar nyelvet Csepregben könnyen elsajátíthatja, ahol egyúttal a latin nyelvet is megtanulhatja.³³⁽⁸²⁾

Feltételezhető, hogy a hallgatók bevezetést nyertek a retorika elemeibe is. A zsinati határozatok szerint ugyanis nemcsak a prédikátoroknak, hanem a tanítóknak is kötelességük volt egyes alkalmakkor beszédet tartani híveik számára.³⁴⁽⁸³⁾ A retorika oktatására utal az az adat is, hogy a régi szokásoknak megfelelően, az 1618. évi csepregi zsinaton a prédikátor-jelöltek előre meghatározott tételekről vitáztak. A vitatkozás elnöke Potyondi István csepregi rektor volt.³⁵⁽⁸⁴⁾

A csepregi kollégium volt diákjaitól fennmaradt versek alapján feltételezhető, hogy oktatták a poétika elemeit is. Az irodalomtörténet ma is számontartja azt a verset, amelyet egy ismeretlen nevű, bujdosó csepregi diák írt Csepreg 1621. évi pusztulásáról.³⁶⁽⁸⁵⁾ A vers kéziratos másolatok formájában terjedt. Nyomtatásban első ízben Farkas Sándor tette közzé 1887-ben. A vers irodalmi elemzése Rajczy Mária könyvében olvasható.³⁷⁽⁸⁶⁾

A diák így emlékezik meg az iskola pusztulásáról:

*„Híres Iskoláját ezen jó Városnak,
A'mellyben háromszáz és több szép Iffjunak,
Szép száma meg vala s Isten fiainak,
Feldúlá s elrontá, jaj volt ott sokaknak.”*

A császári csapatok nagyon sok könyvet is elpusztítottak.

Erről így ír a diák:

*„Ugyanezekkel tudós Rector romla,
Ő maga személye Lengyel kézre juta
Feje váltsága lőn nekije nagy somma,
Sok érdekes könyvét ellenség elhordta...”*

³²²*E' helységben való Egyházi emberek,
Sok s szép könyveikben nagy kárt szenvedtek,
Sokat elragadtak, némelyet ők elvittek,
De többire, láttam, tűzzel megígettek.”*

A 103 versszakból álló vers befejező részében a diák magáról is ír:

„Immáron nyavalyás mostanék bujdosék,

*Jó Csepregi romlásán nagyon siránkozték,
S hogy tanulás nélkül ideje elmúlik,
Magyarországon is ő szegény nagyon szomorkodék.”[38\(87\)](#)*

Egy másik csepregi diák az 1591-es kollokviumot éneklie meg verses formában.[39\(88\)](#) Egyébként a kollégium tanárai és a csepregi prédikátorok között is voltak olyanok, akik latin vagy magyar nyelvű verseket írtak. E versek egy része nyomtatásban is megjelent.[40\(89\)](#)

A csepregi iskolamester díjleveléből van tudomásunk az egyházi ének oktatásáról, illetve a „kórus”-ról: „Az scholamesternek collaborátora legyen, ki az kórusnak gondját viselje, és minden nap primát énekeljenek. Böjttben minden nap latanját énekeljenek és esztendő által minden ünnep estjén és szombat délest vecsernyét énekeljenek...”[41\(90\)](#) Ott voltak az iskola tanulói többek között az 1591-es kollokviumon is, ahol a megnyitón egyházi énekeket énekeltek.[42\(91\)](#) Valószínű, a kollégiumban is felhasználták az egyházi énekek oktatásához az akkoriban közkézen forgó „Csepregi graduált”. Vajda György lövői lelkész, volt kőszegi rektor írja 1650-ben Csepregi Mihály csepregi (vagy kőszegi) diáknak: „Az mi az Graduálnak quantitasát illeti, az írása szép öreg legyen. Kótákra való lamentációk Passió előtt legyenek... Továbbá csak válogatott himnuszokat írjon kegyelmed beléje, az mely énekeket pedig megtalálhatni az *Csepregi Graduálban*, ne is írja kegyelmed belé, ... de olyanokat, amelyek nincsenek az Csepregi Graduálban, legelőször írjon kegyelmed ...”[43\(92\)](#)

4. A csepregi zsinatok hatása a kollégiumra és a környékbeli iskolákra

A kollégium (és a város) életét jelentősen befolyásolták az itt tartott protestáns zsinatok. A résztvevők száma – az akkori viszonyokhoz képest – magas volt; s a jelenlevők között nemcsak dunántúliak, hanem távolabbról érkezők is voltak. Az 1628-as csepregi zsinaton 87-en vettek részt, akik között ott volt a szolnoki és a muraszombati prédikátor is. Az 1591-es kollokviumon pedig a nagyszámú dunántúli prédikátor és rektor mellett részt vett a bártfai rektor is. Csepregen 1643-ig kb. 20 zsinatot tartottak.[44\(93\)](#) Különösen jelentős volt az 1591. évi csepregi kollokvium, amelynek az lett volna a feladata, hogy a reformáción belül mutatkozó véleményeltéréseket elegyengesse, egységet teremtsen. [323](#) Ehelyett azonban végső során a Dunántúlra kiterjedően a protestantizmus kettéválását váltotta ki.

Több zsinat foglalkozott az iskolák rendjével. Az 1587-ben tartott csepregi zsinat kánonjait Beythe István, a későbbi püspök állította össze. (Beythe korábban 8 évig tanított.) A csepregi zsinatot megelőzően csupán a gönci (1566), a debreceni (1567), a hercegszöllősi (1576) és a nagyváradi zsinat (1577) foglalkozott az iskolák ügyével. Az 1587. évi csepregi zsinat tehát az iskolai kérdésekkel foglalkozó magyarországi zsinatok közül időrendben az ötödik, a Dunántúlon pedig az első.[45\(94\)](#) Az 1587. évi csepregi zsinaton tárgyalt 27 kánon közül 6 foglalkozott az iskolát, a rektort és a diákokat érintő kérdésekkel. Ezek a következők: „13. Az iskola-rektorok saját lelkipásztoraiknak engedelmeskedjenek s tisztükben szorgalmasan eljárjanak. 14. Az összes iskolamesterek, tanítók és nagyobb tanulók lelkipásztoraikkal együtt – hasonló kötelezettség terhe alatt – a zsinaton mindig jelen legyenek. 15. Vasárnapokon: reggel egyházi beszédet tartsanak, vagy az evangéliumokból, vagy a próféták könyveiből; délután pedig vagy Pál leveleit magyarázzák, vagy a gyermekek mondják fel a kátét. 16. Népesebb gyülekezetben legalább két napon legyen egyházi beszéd és tanítsák a kátét. 17. A tanítást az iskolában el ne hanyagolják, hanem mindenütt szorgalmas tanítókat állítsanak be és az ifjúságot a vallásban és a nyelvtan elemeiben oktassák.” A 24. pont a rend ellen vétő iskolarektorok felelősségre vonásáról intézkedik.[46\(95\)](#)

Amint látjuk, – a többi, korabeli zsinat határozataihoz hasonlóan – elsősorban a rektor kötelességeit,

egyházi szolgálatait határozták meg, s csupán a 17. pont második fele foglalkozik tanulmányi kérdésekkel. E kánonok megalkotása – a hiányosságok ellenére is – határozott lépést jelentett a környék iskoláiban mutatkozó fegyelmezetlenségek megszüntetéséhez, az alapvető rend biztosításához.

A kollégium tanárait bizonyára nem elégtették ki az iskolákra és a tanárookra, diákokra hozott határozatok. Erre enged következtetni az a tény, hogy már 1588-ban Creutzer György csepregi rektor, Gabelmann Miklóssal egyetértésben új iskolai rendszabályokat állított össze. Creutzer 1588. március 3-i levelében sürgeti „az iskolát tárgyazó javaslatának” elintézését.⁴⁷⁽⁹⁶⁾ Sajnos, a javaslatok szövegét nem ismerjük.

1595-ben Reczés János csepregi prédikátor és esperes állított össze 55 pontból álló kánont. (Előzőleg több helyen tanítoskodott.) Figyelemre méltó a 32. pont, amely a rendszeres iskolába járást írja elő: „Meglássák az scholamesterek, kiket kelljen scholájokba befogadni; az kiket befogadnak, esztendeig az scholából ki ne menjenek, hanem megmaradjanak”.⁴⁸⁽⁹⁷⁾

Az 1625-ben tartott csepregi püspökválasztó zsinaton Kis Bertalan, az új püspök hirdette ki 12 artikulust. Ezek közül csak a 12. pont iskolai vonatkozású: a kötelességüket nem teljesítő iskolamesterek és diákok megbüntetéséről intézkedik. Ennek a pontnak a módosításából, továbbfejlesztéséből alakult ki az 1628. évi csepregi zsinaton az a határozat, amely elrendeli a kerülethez tartozó iskolák látogatását. A kijelölt két iskolavizsgáló Galgóczi Miklós és Potyondi ³²⁴István. Mindketten egyházi tisztséget viseltek, ezt megelőzően a csepregi kollégium rektorai voltak.⁴⁹⁽⁹⁸⁾

Az iskolafelügyelet gondolata és gyakorlata egyébként még régebbi keletű Csepregben. Amikor 1588 körül Creutzer György ide került, a tanítás mellett az iskolafelügyelet is feladata volt.⁵⁰⁽⁹⁹⁾

Később 1627-ben Lethenyi István, csepregi esperes is végzett iskolalátogatást, e tapasztalatok alapján állította össze 27 pontból álló szabályzatát, amelyet az 1630. évi csepregi zsinaton hirdettek ki. A 14–16. pontban ezeket írja: „Mivel az iskolák az egyház veteményes kertjei, a vizitátor, a rektorokat is vizsgálja meg és figyelmeztesse kötelességeikre ... A tanulókat is szorgalmasan intse ... Ha az iskolák, a rektorok és a tanuló ifjúság javára a gyülekezetben valamely jövödelem állapotát meg, ezt gondosan ki kell kutatni, a szokásos módon kezelni és az egyház jegyzőkönyvébe beleírni”.⁵¹⁽¹⁰⁰⁾

5. A kollégium tanárai

Az itt tanító tanárokat a korabeli írások többnyire rektoroknak, némely esetben iskolamestereknek emlegetik. Többen közülük a kor színvonalához képest szép eredményeket értek el, „népes és virágzó” iskolai életről szólnak az írások. A tartós sikert az a körülmény gátolta, hogy mindegyikük csak rövid ideig tanított az iskolában. A sok gondnal, munkával és iskolán kívüli lekötöttséggel járó rektorságot mindegyikük igyekezett mielőbb felváltani a kényelmesebb, biztosabb megélhetést nyújtó prédikátori állással. A kiválóbbak külföldi egyetemekre mentek vissza tanulni vagy tanítani.⁵²⁽¹⁰¹⁾

A rektor többszörös függő és alárendeltségi viszonya miatt kiszolgáltatott helyzetben volt. Függett a prédikátortól, az egyháztól, a várostól, a földesúrtól, s anyagi vonatkozásban a város lakosságától is. Egyik-másik rendelkezés egyenesen megalázó volt. Az 1587. évi csepregi zsinat előírta, hogy „az iskolarektorok saját *lekipásztoraiknak engedelmeskedjenek... Az pásztorok híre nélkül semmit se cselekedjenek*”. Az iskolamester 1585. évi díjlevele szerint a prédikátor gondoskodott az iskolamester élelméről.⁵³⁽¹⁰²⁾

Az egyháztól való függés elsősorban az iskola jellegéből adódott: az egyház szolgálainak nevelőitől

természetesen megkövetelték az egyház iránti hűséget. Sokoldalú lekööttséget jelentett az egyházi teendők ellátása (részvétel a zsinatokon, prédikáció, bibliamagyarázat stb.). Egyházi személyek látták el az iskola és a rektorok felügyeletét, s ők szabták ki az esetleges büntetést is. Az 1587-es csepregi zsinat erről sokkal nyersebb hangon intézkedik, mint más kérdésekről: „A részeges és nyilvánosan tobzódó iskolarektorok, ha lekipásztoraiktól egyszer vagy kétszer megintve sem térnek észre, iskolamesteri tisztjüktől fosztassanak meg.” Egy későbbi határozat a püspökre ruházza a tanítók megbüntetésének jogát: „Az röst scholamesterek és ifjak superattendens uramtul megbüntessenek.”⁵⁴⁽¹⁰³⁾

325A püspök több esetben megakadályozta a tanárok helyváltoztatását. Erre következtethetünk abból az egyezményből, amelyet Kis Bertalan és az esperesek kötöttek az 1631-es csepregi zsinaton a köztük felmerült nézeteltérések tisztázása végett. A 11. pont szerint: „Akik bizonyos fontosabb okból akarnak helyet változtatni, lelkészek és tanítók, ha törvényes meghívásuk van máshová, ügyöknek az esperesekkel való közlése után bocsáttassanak el szabadon. Különösen, ha valaki a hallgatók hálátlansága miatt panaszkodik, az ilyent nem kell erővel kényszeríteni, hogy nekik szolgáljon.”⁵⁵⁽¹⁰⁴⁾

A várostól való függés abban nyilvánult meg, hogy a tanács határozta meg az iskolamester jövedelmét, s részben a város gondoskodott az iskola fenntartásáról is. „Az scholát az város építeti és csináltatja, és az körül való kerítését az kertjének...”⁵⁶⁽¹⁰⁵⁾ Az egyház, a város és az iskola vezetőinek együttműködése azonban nem volt kielégítő. Erre utal az a tény, hogy 1606-ban Andreades Mihály rektor arról panaszkodik, hogy amikor a templomot bekerítették, az iskola kertjét elfoglalták, ezért mást kér helyette.⁵⁷⁽¹⁰⁶⁾

Függött az iskolamester a földesúrtól is. A mindenkori földesúrnak döntő befolyása volt a rektorok kiválasztásában, amint ezt az előzőekben, az 1557-ben a csepregi iskolához került iskolamester esetében is láttuk, vagy a későbbiek során Gabelmann Miklós meghívásakor. Köteles volt az iskolamester a hegyvám beszédésekor a földesúr embereinek rendelkezésére állni: „Mikor az úrnak ő nagyságának beszédik az város szőlőhegyeinek hegyvámját, akkor tartozik az csepregi scholamester regisztrumot csinálni...”⁵⁸⁽¹⁰⁷⁾

Az iskolamester fizetését a várostól, a földesúrtól és a város lakóitól (a szülőktől) kapta: „Az scholamesternek jár az várostul asztal bora; ... az úr ő nagysága tartozik az scholamesternek szabás szerint az ő szolgáltyáért huszonöt vödör mustot adni, az mellyel az hegyvámot szedi.” A város lakóitól származó jövedelem sok apró tételből tevődött össze, s azt is részletekben – vásárok alkalmával és Szent Gál napján (okt. 16.) – szedték össze. Más-más összeget fizettek a „polgár renden valók”, a nemesek és a németek. A szülők gondoskodtak az iskola világításáról és fűtéséről is.⁵⁹⁽¹⁰⁸⁾

A csepregi rektorok közül többen – rövid itt-tartózkodásuk ellenére – szép eredményeket értek el. Ennek az a magyarázata, hogy majdnem mindegyikük nagy műveltségű, külföldi egyetemet járt ember volt, s már bizonyos iskolai gyakorlat után került Csepregbe.

A csepregi kollégium első, ismert nevű rektora *Deberhegyi Fabricius Gáspár* volt. 1562. április 1-én írta a nádornak, hogy „népes és virágzó” az iskolája, de még tovább szeretne tanulni külföldön, s ehhez Nádasdy segítségét kérte.⁶⁰⁽¹⁰⁹⁾ Úgy látszik, Nádasdy teljesítette kérését, mert neve szerepel a wittenbergi egyetem 1565. évi névsorában.⁶¹⁽¹¹⁰⁾

1565-ben *Sibolti Demeter* tanít Csepregen. A wittenbergi egyetem névsorában 1557-ben szerepel először a neve, 1562-ben pedig az ott tanuló magyar ifjak **326**társaságának seniora.⁶²⁽¹¹¹⁾ A gyulai iskolától került Csepregbe. Ő nevelte az ifjú Nádasdy Ferencet is, aki 1568-ban Bécsből a következőket írta anyjának: „Továbbá az mint egyebekből értem, azt hallom, hogy Sibolti Demeter uram, ki azelőtt nekem mesterem

vala, mindent pénzen vészen és munkájával szerez, mely dolog, ha igaz, bizony nem jó. Kérem Kdet, hogy Kd megtekintvén az ő munkáját és jámborul való tanétását, Kd tudakozzék meg róla, ha valami nyomorúságba vagyon és ne hagyja Kd, mert bizony, ha az úr Isten megtart, egy mesteremnek sem akarok háládatlan lennem.” A válasz hamar megérkezhetett, mert az előbbi levelet öt nap múlva újabb követi: „...hogy Kd még eddig nem hatta Demeter mestert, azt Kd jól tette és ezután is ne hagyja Kd szükségben...”⁶³⁽¹¹²⁾ Sibolti Csepregből Semptére került, de 1574-ben, 1576-ban neve már ismét szerepel a wittenbergi magyar bursa anyakönyvében.⁶⁴⁽¹¹³⁾ 1585-ben felső-dunamelléki püspök lett.

A német származású *Gabelmann Miklós* két évi tanárkodás után, Késmárkról került Csepregbe. Csepregben ismerte és szerette meg igazán a magyarokat; s később, mint Rudolf király történetírója, szokatlan lelkesedéssel írt a magyarokról. Csak rövid ideig tartózkodott itt, mert tanulmányait akarta folytatni. 1588-ban írta Csepregből pártfogójának, Blutius Hugó császári könyvtárosnak: „Már három évet töltöttem itt Magyarországon a tanítás munkájában, amit a te Magisztered, Nádasdy bízott rám. Ám mivel másokkal többet foglalkoztam minthogy a magam képzésével törődhettem volna, – ezért ha életemnek ez a helyzete tovább tartana, ez nagyon kellemetlen dolog volna számomra, ... ha vissza nem térhetnék a megkezdett jogi és retorikai tanulmányaimhoz.”⁶⁵⁽¹¹⁴⁾ Kérése teljesült, s így 1589-ben Páduában folytatta tanulmányait, majd 1591-ben a grazi főiskola tanára lett. 1593 után mint történetíró járta a harcmezőket, s Mezőkeresztesnél esett el. Kéziratait a bécsi levéltár őrzi.

A késmárki születésű *Creutzer György* Gabelmannal egyidőben volt Csepregben. Az ő munkálkodásuk eredményeképpen különösen erőteljes fejlődésnek indult az iskola. Creutzer György tanulmányait a strassburgi akadémián fejezte be 1570 körül. 1588-ban levélben fordult Nádasdyhoz a távozó collaborátor ügyében, hogy az ifjúság nevelése kárt ne szenvedjen. Ő az egyedüli rektor, akiről tudomásunk van, hogy itt akart véglegesen letelepedni. (Házat kívánt venni családjá számára, s ehhez Nádasdytól előleget kért.) Úgy látszik, terve mégsem sikerült, mert a következő évben visszatért a Felvidékre. 1590-ben halt meg.⁶⁶⁽¹¹⁵⁾ Creutzer és Gabelmann a maga korában kiemelkedő eredményeket ért el a „humanisztikus tudományokban”, a különböző nyelvekben, a teológiában, a bölcséletben és a költészetben.⁶⁷⁽¹¹⁶⁾

1596–1598 körül *Tompör Balázs* és *Keresztúri Crucius Mihály* volt a csepregi kollégium rektora. 1602-től 1607-ig *Andreades Mihály* volt a rektor, aki innen a szomszédos Szakonyba került prédikátornak, majd később Pozsonyba kapott meghívást, 1603-ból még *Fejér János* neve ismert, s kb. ebben az időben tanított itt *Dongó Gergely* is, aki tanulmányait Nádasdy Ferenc támogatásával végezte. 1611-ben *Kiss Bertalan* tanított a csepregi kollégiumban; később ³²⁷ mint püspök erős kézzel tevékenykedett az iskolák rendjének, felügyeletének biztosítása érdekében.⁶⁸⁽¹¹⁷⁾

1613-tól 1616-ig *Brunswick Tóbiás* vezette szép eredménnyel a csepregi kollégiumot. Róla mondja a püspök által kiállított „minősítés” a már idézett dicséretet, amely szerint iskolájából kiváló képzettségű ifjak kerültek ki. A továbbiakban azt olvashatjuk róla, hogy kiváló, bölcs és nagyon művelt; munkatársai iránt mértéktartó és mindenki irányában előzékeny. Míg a csepregi iskola kulcsa az ő kezében volt, nem volt tétlen, nem más munka kötötte le. Amikor iskolai munkáját megkezdte, mindjárt feltűnő jelét adta felkészültségének. Életének rátermettséget, erényeinek tisztaságát, a tanulóifjúság oktatásában és nevelésében való szorgalmát bőségesen igazolta.⁶⁹⁽¹¹⁸⁾ Brunswick Csepregből szülőföldjére, Galgócra ment prédikátornak. Később püspök lett.

1616–1619-ig *Potyondi István* vezette a kollégiumot. 1614-ben Wittenbergben végezte tanulmányait. *Galgóczi Miklós* szintén a wittenbergi egyetemen tanult, s már ott megjelent egy latin nyelvű könyve nyomtatásban. A csepregi kollégiumot 1619-től 1622-ig vezette. A város 1621. évi pusztulásakor ő is

megsebesült, könyveit széthordták, amint erről az ismeretlen nevű csepregi diák versében megemlékeznek. Az ő nevéhez fűződik a pusztulás után az iskola újjászervezése.

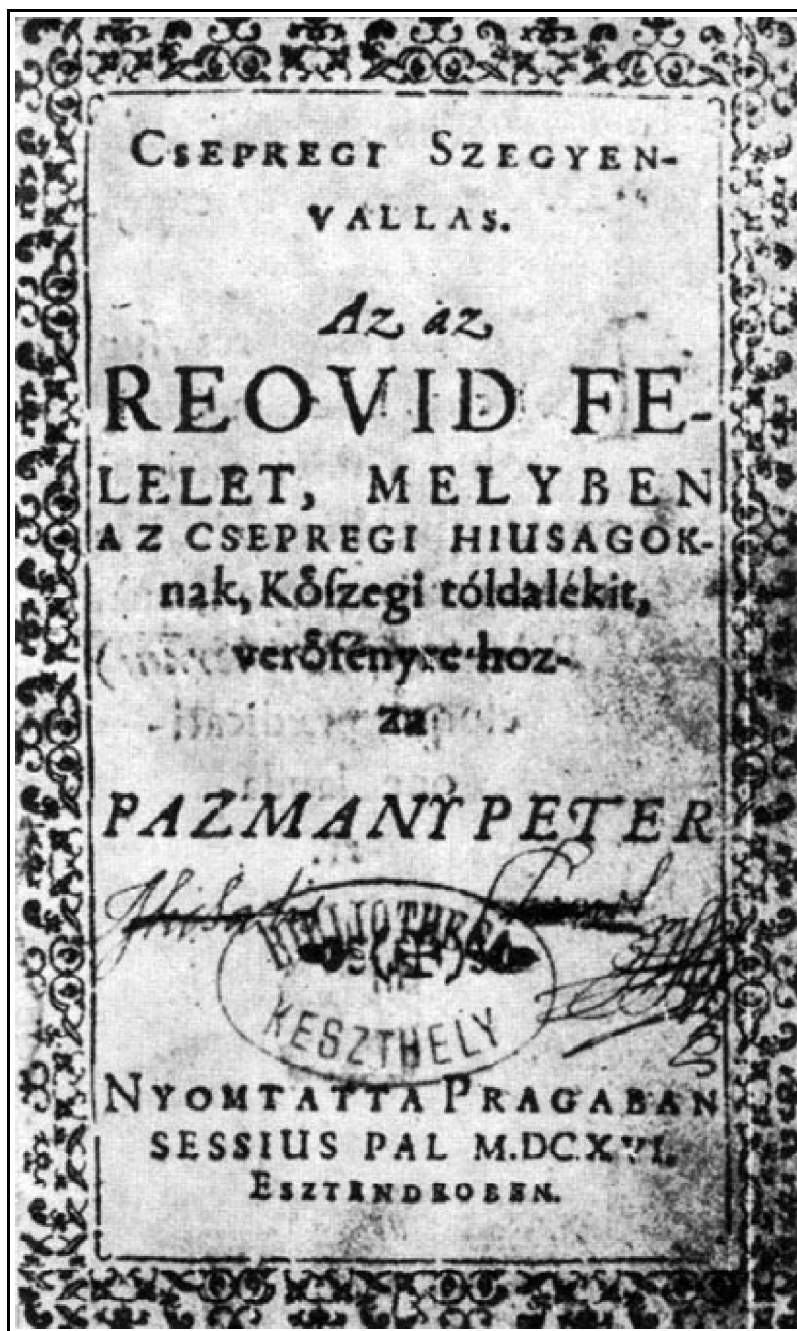
1627-ből *Szunyagovszky Mátyás és Kálmáncsay Vazul* neve ismert. Utóbbi valószínű 1632-ig tanított Csepregben. Ismeretes ebből még *Szentmiklósi János* neve, aki 1637-ig volt itt rektor.[70\(119\)](#)

A csepregi kollégium tanárai közül többen irodalmi tevékenységet is fejtettek ki. A 15 ismert rektor közül 8-ról tudjuk, hogy latin vagy magyar nyelven verseket írt, illetve könyvük jelent meg nyomtatásban. A megjelent művek többsége vallásos tárgyú volt, de volt köztük világi jellegű is. Gabelmann Miklós csepregi tartózkodása idején 1588-ban jelentette meg Németújvárott latin nyelvű hadtörténeti munkáját; 1597-ben újabb műve jelent meg Frankfurtban.[71\(120\)](#)

Beythe István, aki a csepregi zsinatok és iskolai rendszabályok megalkotása révén került közvetlen kapcsolatba a csepregi kollégiummal, elismert botanikus volt. Clusius németalföldi botanikus művéhez, annak függelékeként *Stirpium nomenclator Pannonicus* címen 1583-ban magyar vonatkozású kiegészítést adott ki. Az ő munkásságának is köszönhető, hogy abban az időben a magyarországi részek a világ gombászatilag legjobban feltárt területei voltak.[72\(121\)](#)

A csepregi rektorok az itteni prédikátorokkal együtt jelentős szerepet töltek be a hitvitázásban. Igen heves és sokszor a személyeskedésig, egymás sértegetéséig fajuló vitákat folytattak az ellenreformáció híveivel.

Először Pázmány Péter „Kalauz”-át éri támadás Zvonarics Imre csepregi prédikátor és Sármelléki Nagy Benedek kőszegi iskolamester részéről.[73\(122\)](#) Pázmány Péter Szil Miklós álnéven felel a *Csepregi mesterség* című, 1614-ben Bécsben megjelent művével (RMK. I. 445). A csepregiek Pázmány Péter piroonsági [328](#)című munkájukkal válaszolnak 1615-ben.[74\(123\)](#) 1616-ban jelenik meg Pázmány tollából az újabb válasz Prágában: *Csepregi szégyenvallás* címmel (RMK. I. 470.). Pázmány e könyvében csak „morgóknak” nevezi ellenfeleit (2. kép). Bekapcsolódik a vitába Balásfy Tamás püspök is, aki 1616-ban Pozsonyban a következő címmel jelenteti meg könyvét (3. kép): *Csepregi iskola*, kiben az Lutheránus és Calvinista Praedicatoroknak tanúságokra, és tevelgésekből való kitérésekre, az Csepregi szitok szaporító morgó Praedikátort, az igaz huet ellen és Pázmány Péterre való hazugságiértis, az igazságnak ióra tanító ostorául Iskolázza Balasfi Tamás Bosznai Puespoek (RMK. I. 467). Megelégedéssel írja Balásfy a könyv előszavában: „Im én is boevségesen megfelelttem az elsőének, azaz a' Tsepregi Praedikátornak, minthogy kiváltképpen ez morgott az igaz hitnek ágazatai ellen”.

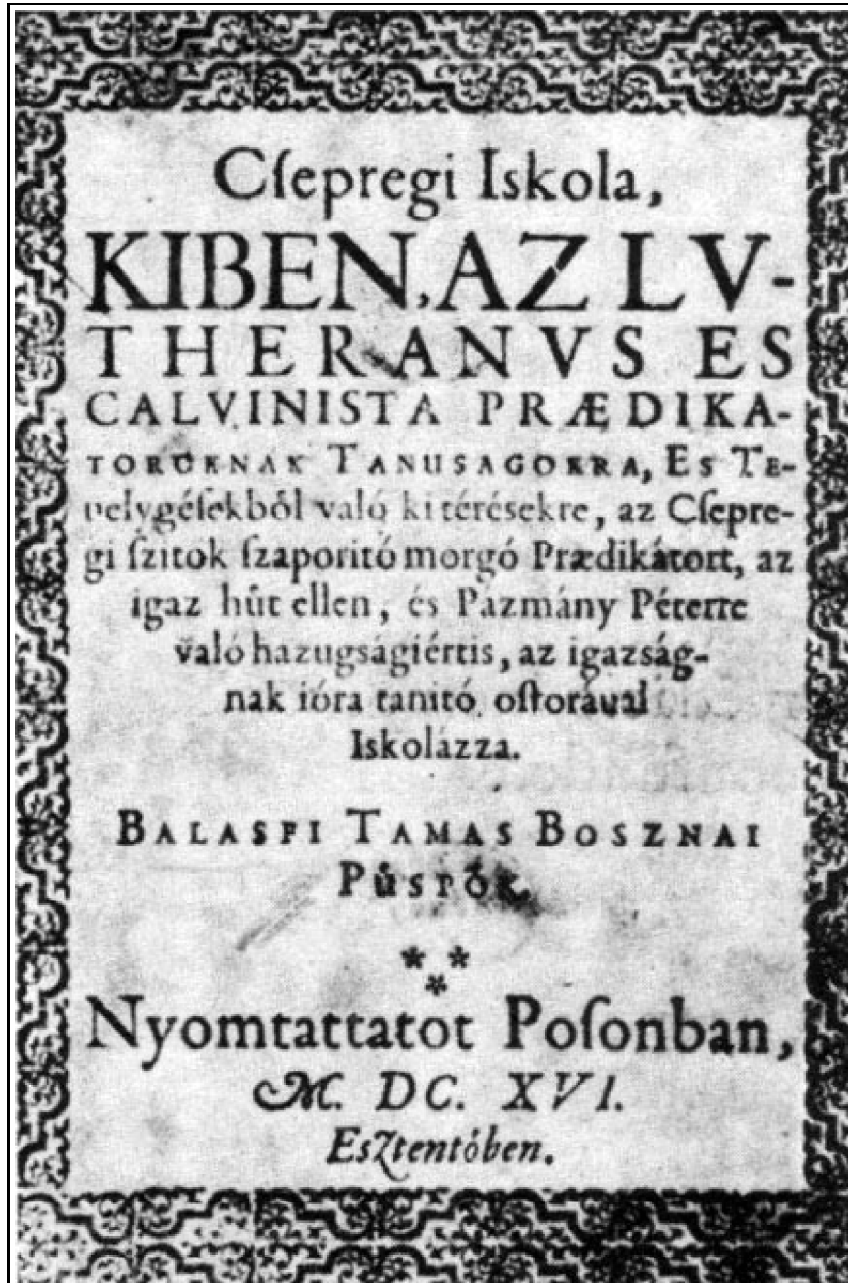
Pázmány Péter 1616-ban Prágában megjelentetett válasza a csepregieknek

3296. A diákok

Az iskola kollégiumi jellegéből adódott, hogy a tanulók között voltak „öreges” és „kisdedek” egyaránt. Az akkori szokásoknak megfelelően a kisebb tanulókat az idősebb tanulók tanították: „Az scholamester tisztje az, hogy az öreges közül az kisdedeknek informátorokat válasszon, kik az kisdedeket tanítják.”⁷⁵⁽¹²⁴⁾

A diákoknak elég jelentős tandíjat kellett fizetniük, részben készpénzben, részben természetben. A szegényebb tanulók ezért a földesúr vagy az egyház alamizsnájára szorultak. Ebben az alamizsnában is elsősorban azok részesülhettek, akik prédikátornak tanultak: „Az tanuló deákok, kik az végre tanulnak, hogy az ecclesiában az úr Istennek akarnak szolgálni, azok éljenek a régiektől rendelt alamizsnából”.⁷⁶⁽¹²⁵⁾ A prédikátorok és a rektorok is vállalták egy-egy tanuló tanítását. Cassai András iskoláztatására pl. 1630-ban a prédikátorok 1 forintot, a rektorok pedig 50 dénárt fizettek.⁷⁷⁽¹²⁶⁾

Pozsonyban, 1616-ban megjelent válasz a csepregi iskolában tanító prédikátoroknak

Egyesek végrendeletileg is hagytak valamit a diákokra, így pl. Kanizsai Orsolya nádorispánné, Nádasdy Tamás felesége két „háromkerekű” malom [330](#)vámját hagyta „az oskolába levő öreg deákoknak.”[78\(127\)](#) Valószínű, az ebből származó jövedelem elosztásáról szól a díjlevél is: „Az külső malmokbul való jövedelem, búzát és rozsot, mely az öreg deákoknak jár, azt az scholamester elosztogassa közöttük, mert ökegyelme tudja, melyiknek mit köll adni benne, azaz melyik mit érdemel”.[79\(128\)](#)

A diákok maguk is végeztek sok olyan munkát, amelyért valamiféle juttatásban részesültek. Egyes esetekben ők harangoztak, amiért „harangozó-pénzt” kaptak. Temetési szertartást is végeztek az iskolamester mellett. 1640-ben pl. Csáki Suska, Csizmazia Gábor özvegye végrendeletében a halála esetén végzendő temetési szertartásokért négy pár csizmát hagy a két „scholamesternek deákjával együtt”.[80\(129\)](#)

Mint „itt való nótárius” másolja be Josa deák a városi jegyzőkönyvbe az iskolamester jövedelmét 1625-ben, az 1585-ből fennmaradt „lajstromból”.[81\(130\)](#) Rajta kívül még több diák tölt be megtisztelő címet a városban. Ismert pl. Gergölj deák, aki 1592-ben a város tanácsosai közt írja be a nevét a polgármesteri protokollumba. András deák pedig a „betsületes Tanách” tagja. Ismert még Tamás deák, akinek nevét egy 1596-ból kelt végrendelet említi.[82\(131\)](#) Az említettekén kívül még a csepregi kollégium tanítványa volt Pálffy János, a későbbi református püspök. 1603-ban Andreades Mihály tanította.[83\(132\)](#)

A diákok magatartására vonatkozóan a Reczés-féle kánonok 53. pontja előírja, hogy „az deákok is az scholához való habitusra viseljenek gondot; több gondok legyen az könyvek szerzésére, és abból való tanulásokra, hogynem mint az külső köntös szerzésére”.[84\(133\)](#)

Az iskolamester díjlevele előírta a diákok számára, hogy „az scholamesler híre nélkül senki közülök scholán kívül ne járjanak, senkinek kárt ne tegyenek”.[85\(134\)](#) A városi tanács 1640-ben szigorú rendeletet hozott: „Az latorság miatt kóborló legények miatt” elrendeli, hogy „enekutána, ha az óra 9-et üt, az scholamester mindjárt harangozzon le nyugovóra, és senki ez üdő után az utcán ne kóboroljon.” A rendelkezés megszegőinek a tanács kalodába-zárást, pellengerre-állítást, koplalást, pálcaütést és pénzbüntetést helyez kilátásba.[86\(135\)](#)

Nem maradt ránk adat, amely arról tanúskodna, hogy valamelyik diákot súlyos vétség miatt megbüntették volna. Arról viszont sok írás beszél, hogy a kollégium volt hallgatói az élet különböző területein – a kor támasztotta követelményeknek megfelelően – jól megállták helyüket.

7. A csepregi kollégium közel egy évszázados működése termékenyítően hatott a város és környékének kulturális fejlődésére. A kollégium külföldön járt tanárainak közvetítésével eljutottak ide a haladást, fejlődést szolgáló eszmék; a latin nyelv művelése mellett jelentős szerepet töltött be a kollégium a magyar nyelv terjesztésében, iskolai oktatásának meghonosításában is.

A kollégium mellett működő nyomda – a vallásos tárgyú könyveken kívül – sok hasznos tanácsot, ismeretet tartalmazó könyvet adott a város és a környék [331](#)lakossága kezébe. A nyomda, a kollégium, a nagyszámú zsinat sok-sok idegent vonzott ide messze földről is. Az ellátásukról való gondoskodás frissítőleg hatott a város gazdasági fejlődésére.

A kollégium fennállása alatt a tanult fiatalok százait bocsátotta ki falai közül. Ennek eredményeképpen már ebben az időben az írásbeliség Csepregben egészen általános volt.[87\(136\)](#) Ezt a tényt önmagában is kiemelkedően szép eredményként kell számon tartanunk a lakosság műveltségének megalapozásában.

HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Horváth Mihály: Sopron város infrastruktúrája

Horváth Mihály: Sopron város infrastruktúrája

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Horváth Mihály: Sopron város infrastruktúrája / 1. Bevezető

1. Bevezető

Az MSZMP X. kongresszusa alapvető célként a IV. ötéves terv időszakára a szocializmus teljes felépítésének magasabb szinten való folytatását jelölte meg. Magyarország mint közepes gazdasági fejlettségű ország esetében ez azt jelenti, hogy a további társadalmi-gazdasági fejlődés követelményei jelentős mértékben megváltoztak.

A jelen időszakban társadalmi-gazdasági fejlődésünk egyik lényeges problémája az infrastruktúrának az általános fejlettségi színvonalhoz viszonyított elmaradottsága.

A IV. ötéves tervben a szocialista szektor összes beruházásából a nem termelő beruházások aránya közel 20%-ra emelkedett az előző ötéves tervi 15,8%-ról. A tervidőszakban a beruházások ágazati megoszlásánál az infrastrukturális beruházások javára történt jelentős arányeltolódást elsősorban a lakás- és kommunális ellátás kiemelt fejlesztése okozta. A párt és kormány által kidolgozott gazdaságpolitika igen jelentős feladatnak minősítette a népesség életkörülményeit alapvetően érintő, az urbanizációs folyamat további kibontakoztatását szolgáló lakásellátottsági színvonal javítását. Ezt tükrözi az is, hogy a III. ötéves tervben felhasznált összegnek hozzávetőlegesen a kétszeresét biztosították erre a célra a jelen tervidőszakban.

A területi tervezés és a tanács önkormányzati jellegének fokozatos előtérbe kerülése sürgetően vetette fel a város népességének sokoldalú ellátását biztosító, valamint az egyre integrálódó termelés nélkülözhetetlen előfeltételét, alapját képező infrastruktúra városgazdasági szintű vizsgálatát.

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Horváth Mihály: Sopron város infrastruktúrája / 2. Az infrastruktúra jelentésének változása

2. Az infrastruktúra jelentésének változása

2.0. Az infrastruktúra a legutóbbi időben egyre gyakrabban használt szakkifejezés a közgazdasági és egyéb

szakterületek irodalmában, valamint a gazdasági élet különböző területein dolgozó szakemberek körében. A kategória jelentése általában véve ismertnek tekinthető, ennek ellenére sem a szakirodalmi, sem a gyakorlati közgazdasági tevékenység számára nem kellően tisztázott értelmezése, társadalmi és gazdasági jelentősége, tartalmi köre, sokirányú hatásmechanizmusa.

332A terminus ugyan viszonylag új keletű, de egyes tartalmi elemei már régebben is léteztek. Az *infrastruktúra* szóösszetétel latin eredetű. Jelentése eredetileg 'alapszerkezet, alépítmény, alap'. Kezdetben a fogalmat főként a katonai szaknyelv alkalmazta. Itt először bizonyos műszaki létesítmények és berendezések (utak, vasutak, repülőterek) megjelölésére szolgált. Később a hadianyag és a hadsereg elhelyezésére és továbbítására szolgáló szinte valamennyi eszközre kiterjedt a megjelölés. A második világháború befejezése után kezdték alkalmazni a különböző szaktudományok, így a közgazdaságtan művelői is, először a katonával azonos, később annál tágabb értelmezésben. A következő állomásként említhető az 1950-es években a fejlődő országok támogatása kapcsán végbement jelentésbővülés. Eszerint infrastruktúrájának minősült minden olyan közösségi, ipari beruházás, amely a termelés előfeltételül szolgál. Viszonylag hosszú ideig a lakásállományt nem tekintették infrastruktúrájának. Az állammonopolista kapitalizmus kifejlődése során a tőkés országokban is egyre inkább állami feladattá vált a lakásállomány növelése és annak finanszírozása. A lakásépítés azonban nem csupán építmény, hanem egyéb műszaki objektumok, hálózatok, berendezések, illetve felszerelések létrehozását, kiépítését is igényli. Az infrastruktúra fogalma így fokozatosan kiterjedt szinte valamennyi, nem közvetlenül termelő műszaki létesítményre, illetve az építmény jellegű állóalapokra. Ekkor kerültek az infrastruktúra fogalomkörébe az olyan közérdekű létesítmények, mint a közművek, a szociális és egészségügyi, az oktatási, közművelődési intézmények és hálózatok állóeszközei. Ez az ún. állóeszköz centrikus felfogás a közlekedésen és hírközlésen kívül kizárólagosan csak a felsorolt anyagi, illetve műszaki állóalapokat nyilvánította infrastruktúrájának.

A klasszikus infrastruktúra, amelynek legfőbb jellegzetessége az építmény-jelleg volt, statikus, merev fogalma tehát mindinkább fellazult. A szakirodalomban található olyan állásfoglalások, amelyek szerint az állóalapon kívül az infrastruktúra tartalmazza mindazt a ráfordítást (munkaerő- és egyéb költségek), amelyet az üzemeltetésre fordítanak, ami az infrastruktúra jelentésének ismételt kiterjesztése termékeire, illetve szolgáltatásaira. A későbbiekben sor került az ellátást biztosító szervezetek bevonására is.

Több szerző¹⁽¹³⁷⁾ még ennél továbbment és bevonta az ún. szellemi infrastruktúrát, amely a társadalom jogi, filozófiai nézeteit, intézményeit, valamint a munkaerő szakképzettségét, általános és szakmai intelligenciáját foglalja magába.

Az infrastruktúra jelentésének többszöri kiterjesztése azt eredményezte, hogy az egyes konkrét esetek (területek, ágazatok) hova sorolása nagyon is vitathatóvá vált. Efimov pl. az adott ágazat infrastruktúrájának tekinti a földben rejlő ércvagyon is.²⁽¹³⁸⁾ Ezáltal a fogalom egyre labilisabbá vált. A ma infrastruktúrájának nevezett területek, illetve ágazatok egy része korábban is létezett, bár hatásuk, jelentőségük sok tekintetben eltért a maiétól. Megítélésem szerint a társadalmi-gazdasági fejlődés során szükségszerű volt az infrastruktúra jelentésének változása, az egyes elemek jelentőségének háttérbe szorulása s egyúttal újabb ágazatok (létesítmények, intézmények) idesorolása.

2.1. *Az infrastruktúra mai értelmezése.* Az infrastruktúrájának ma általánosan elfogadott és egységesen értelmezett definíciója nincs. Alapvető eltérések vannak az egyes szerzőknél.

2.1.1. A polgári közgazdászok többsége az alábbi fontosabb jellemző vonásokat hangsúlyozza:³⁽¹³⁹⁾

3332.1.1.1. Műszaki vonatkozásban:

Hosszú beruházási idő, hosszú élettartam, kiegészítő jelleg, rendszerint nagyobb technológiaiilag oszthatatlan fix létesítmények, nem vagy nehezen konvertálhatók, ill. helyezhetők át, technológiájuk fejlődése nem olyan gyors, mint a termelő állóalakoké, avulásuk viszonylag jelentős.

2.1.1.2. Gazdasági vonatkozásban:

Beruházás jellegűek, többnyire az átlagosnál nagyobb összegű és kockázatos beruházások, jelentős mértékben koncentráltak, létesítésük sorrendje általában a települések nagyságrendjéhez kötött, fenntartási, ill. üzemeltetési ráfordításai viszonylagosan nagyok, emiatt sok esetben nem vagy csak kis mértékben jövedelmezők, a rendelkezésre álló kapacitás legtöbbször egyenlőtlenül használható ki, hatásaik nagyon sok esetben egyáltalán nem vagy csak erősen közvetve rendkívül nehezen mutathatók ki, mindez reális értékelésüket hátrányosan befolyásolja, társadalmi gazdasági funkciók következtében az infrastrukturális létesítmények együttesen a gazdasági, ill. a területi növekedés alapvető tényezői, a lakossági ellátást biztosító szolgáltatásai többnyire nem exportálhatók, ill. importálhatók, sok esetben dotációs jelleggel kerülnek elosztásra, társadalmi, gazdasági hatékonyságuk megjelenése rendkívül összetett, közvetett formában jut kifejezésre.

2.1.1.3. Intézményi vonatkozásban:

Olyan közhasznú létesítmények, ill. intézmények, amelyek rendeltetése egyrészt közcélú szolgáltatások nyújtása, másrészt az anyagi termelésben való közvetett részvétel, ezeknél a közületi szervezeteknél az üzem rentabilitását általában nem kívánják meg (non profit), jelentős részük közintézményként (pl. iskolák, kórházak stb.) működik, központi ellenőrzés alatt, sok esetben jellemző a piaci árak hiánya.

2.1.2. A hazai szerzők többsége⁴⁽¹⁴⁰⁾ egyetért abban, hogy az infrastruktúra a gazdasági, ill. a területi növekedés rendkívül fontos előfeltételét, alapját képezi. Az infrastruktúráról alkotott hazai vélemények röviden az alábbiak szerint kategorizálhatók:

2.1.2.1. Az infrastruktúra tartalmazza az adott nem termelő területek állóeszközeit, létszámát és az üzemeltetéssel kapcsolatos ráfordításokat. Eszerint értelmezve az infrastruktúrát, a magasabb ráfordítás melletti üzemeltetés egyértelműen fejlettebb infrastruktúrát eredményezne. Az infrastruktúra ilyen értelmezését többen elvetik. Háy László pl. hangsúlyozza, hogy „...a berendezések működtetésére fordított kiadások már nem tartoznak az infrastruktúra költségei körébe”.

2.1.2.2. A szerzők egy másik csoportja⁵⁽¹⁴¹⁾ szerint infrastruktúra mindaz, amit nem termelő, ill. nem közvetlenül termelő állóalak kategóriába sorolunk. Tehát a népgazdaságnak olyan állóalapjairól van szó, amelyek nem tartoznak az iparhoz, az építőiparhoz, a mezőgazdasághoz, vagyis az ún. „tercier szektor” állóeszköz kategóriái. Ez a felfogás tevékenységi szempontból közelít és elsősorban azt hangsúlyozza, hogy mi nem tartozik bele az infrastruktúra fogalomba. Tulajdonképpen tehát a népgazdaság ágazati besoroláshoz kapcsolódik.

2.1.2.3. A funkcionális nézet képviselői⁶⁽¹⁴²⁾ azt emelik ki, hogy az infrastruktúra olyan funkciókat lát el, amelyek a modern társadalom, a teljes társadalmi aktivitás, elsősorban a munka és a termelés létezésének, fejlesztésének, szerveztségének elsőrendű, elengedhetetlen feltételét képezik. E funkciók különbözősége azonban nem jelenti egyben azt, hogy az adott rendszerben, illetve területen maga az infrastruktúra is ennek megfelelően alakul.

2.1.2.4. Az infrastruktúra állóeszköz-centrikus felfogását tartalmazza Tímár Mátyás megfogalmazása: „Közgazdasági értelemben az infrastruktúra olyan álló- és forgóeszközöket jelöl, amelyek a gazdaság működésének üzemén kívüli előfeltételeit [334](#)biztosítják, vagyis bár közvetlenül nem vesznek részt a termelési folyamatban, mégis meghatározó szerepük van a társadalmi-gazdasági fejlődésben”.[7\(143\)](#)

2.1.3. A fentiekben – közel sem a teljesség igényével – ismertetett példák is igazolják, hogy az infrastruktúra lényegét, hordozóját illetően sok a túlzott általánosítás és az indokolatlan leszűkítés, így tehát a fogalom jelentése sok esetben tetszőlegessé, konkrét alkalmazásra alkalmatlanná válik. A nézetek és felfogások sokfélesége miatt valószínűleg egységes, átfogó definíciót adni a közeljövőben nem lehet, de itt ez nem is célkitűzésem.

Anélkül tehát, hogy a fogalom meghatározást véglegesnek tekinteném, a továbbiakban az Országos Tervhivatal által „A népgazdaság területi szerkezete, múltbeli fejlődésének fő jellemzői, tendenciái, jelenlegi sajátosságai és a hosszútávú tervezés számára összegezhető következtetések” című tanulmányban szereplő meghatározást fogadom el alapvető kiinduló pontul. Eszerint az „Infrastruktúra tágabban értelmezve az anyagi javak termelését és a népesség ellátását biztosító létesítmények és intézmények (lakás, kereskedelem, egészségügy, oktatás, kulturális ellátás, közlekedés, közmű) rendszere és az azok által nyújtott szolgáltatások”. E definíción túlmenően az alábbiakat kívánom hangsúlyozni:

- az infrastruktúra gyűjtőfogalom, használatának létjogosultsága fennáll, mert alkotóelemeit, összetevőit (amelyek a gazdasági növekedésre és az életszínvonal alakulására jelentős hatással vannak) együttesen is vizsgálni, elemezni szükséges;
- az egyes infrastruktúra-elemek köre és szerepe, hatásuk, intenzitásuk a társadalmi-gazdasági fejlődés során változik;
- a fentiek miatt úgy tűnik, hogy örökérvényű meghatározást nem lehet, de nem is elengedhetlenül szükséges adni;
- az intézményi infrastruktúra teljes bevonása megítélésem szerint jelenleg téves lenne, hiszen sem a katonaság, sem a bankrendszer, sem az igazságügy bővítése nem javítja ténylegesen az infrastruktúrával való ellátottságot;
- a személyi infrastruktúrával való foglalkozás a számbavételi problémákon túlmenően azért sem célszerű, „...mert azt – mint a munkaerő termelőerőként való minősítésének alapvető jellemzőjét – inkább az egyéb (oktatási, nevelési, egészségügyi stb.) infrastruktúrák következményének tekintjük, sem mint a szigorú értelemben vett infrastrukturális szolgáltatások forrásának.”[8\(144\)](#)
- A népesség ellátást biztosító fogyasztási infrastruktúrának nagyon jelentős részét képezi az ún. „társadalmi közös fogyasztás”. A Faluvégi Lajos által adott fogalmi meghatározás a fogyasztói infrastrukturális szolgáltatásoknak olyan lényeges elemeit tartalmazza, amelyek a lakosság életszínvonalát és gazdasági aktivitását nagymértékben befolyásolják. A társadalmi közös fogyasztás körébe tartozó ún. társadalmi juttatások általában nem árjellegnek, nagyrészt a tanácsi gazdaságon keresztül, sok esetben díjtalanul vagy minimális térítés ellenében (lényegében állami-tanácsi finanszírozással) jutnak el a lakossághoz.

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Horváth Mihály: Sopron város infrastruktúrája / 3. Az infrastruktúra szerepéről

3. Az infrastruktúra szerepéről

Az egymástól sokszor homlokegyenest eltérő felfogások és értelmezések ellenére vitathatatlan, hogy az egyes területek gazdasági struktúráján belül egyre nagyobb szerepet játszik az infrastruktúra. Ez tulajdonképpen az egész újratermelési folyamat bonyolultabbá, összetettebbé válását tükrözi. Napjainkban már az anyagi javak zavartalan termelése, elosztása, forgalma, megfelelő felhasználása, illetve fogyasztása egyre inkább megköveteli a fejlett infrastruktúrális „háttér” biztosítását. (Megfelelő kereskedelmi ellátás, közművek, korszerű közlekedési feltételek stb.) A jelenlegi feltételek mellett előállított termékek a korábbi időszakhoz viszonyítva jóval nagyobb mértékben tartalmaznak úgynevezett infrastruktúrális hányadot, annak ellenére, hogy ez többnyire nem mutatható ki. A gazdasági fejlődéssel párhuzamosan a nemzeti vagyonnak egyre nagyobb hányadát teszi ki az infrastruktúrális szektor. Az eltérő besorolási, illetve számbavételi módszerek ellenére a különböző országokban végzett felmérések szerint az összes állóeszköz állománynak igen tekintélyes hányadát, mintegy 30–60%-át az infrastruktúra adja. Magyarországon az infrastruktúra nemzetgazdasági súlyát a „...felszereltség-ellátottság mértékét jelezni lehet az infrastruktúra-létesítmények részarányával a népgazdaság összes állóeszköz állományán belül”⁹⁽¹⁴⁵⁾ Erről megközelítően tájékoztatást nyújt az ország összes állóeszköz állományának népgazdasági ágazatok szerinti megoszlása.¹⁰⁽¹⁴⁶⁾

Az anyagi és a nem termelő ágazatok részesedése az ország állóeszköz állományából (1971. év)

Ágazatok	Állóeszköz állomány milliárd		ebből:			
	Ft-ban	%	ingatlan	%	gép és jármű	%
Ipar	323,6	25,3	160,8	16,3	162,8	55,1
Építőipar	13,9	1,1	5,8	0,6	8,1	2,7
Mező-, erdő-, vízgazd.	186,1	14,5	155,4	15,8	30,7	10,4
Közlekedés és hírközlés	214,3	16,7	151,4	15,4	62,9	21,3
Kereskedelem	25,4	2,0	18,-	1,8	7,4	2,5
Anyagi ágak együtt	763,3	59,6	491,4	49,4	271,9	92,-
Nem termelő ágak	517,4	40,4	493,7	50,1	23,7	8,-
Összesen:	1280,7	100	935,1	100	295,6	100

(Felülvizsgált, a nem termelő ágazatoknál pedig átértékelt állóeszköz-adatok). A nem termelő jellegű beruházások nem szolgálják ugyan közvetlenül a termelési célokat, de a társadalom anyagi, kulturális, szociális jólétének emeléséhez nagymértékben hozzájárulnak. A lakásépítés, a közművesítés és a lakossági szolgáltatások erőteljes növekedése következtében igen jelentős arányeltolódás történt az infrastruktúrális beruházások javára. A IV. ötéves tervidőszakban az infrastruktúrális beruházások aránya eléri az 50%-ot.¹¹⁽¹⁴⁷⁾

³³⁶Magyarország infrastruktúrális beruházásainak aránya és szerkezete a IV. ötéves tervben (%-ban)

Ágazat	teljes beruházás	ebből: infrastruktúra
--------	------------------	-----------------------

Mezőgazdaság	18,9	5,2
Bányászat, ipar, építőipar	45,3	10,1
Szállítás és hírközlés	12,6	12,6
Kereskedelem	3,7	3,7
Lakás	12,3	12,3
Egészségügyi beruházás	1,4	1,4
Kulturális	3,5	3,5
Közigazgatás	2,3	2,3
	100,-	51,1

A közgazdasági szakirodalom egy része az infrastruktúra körébe sorolja az energiahordozókat (szén, olaj, földgáz, vízierő, fa, atomerő stb.). Ismeretes, hogy negyedik öt éves tervünk az energiaszerkezet további korszerűsítését irányozza elő. A tervidőszak végére a szén és energiahordozók 37–39 százalékát (1980-ig 26–29 százalékát), a szénhidrogének 53–55 százalékát (1980-ra 60–62 százalékát) teszik ki, a fennmaradó részt importáljuk.¹²⁽¹⁴⁸⁾ A gazdaságilag fejlettebb országokban az infrastrukturális beruházások aránya mintegy 10–20%-kal magasabb a hazai aránynál.

A fentiekből kitűnik, hogy az infrastruktúra fejlesztésének és fenntartásának finanszírozása napjaink egyik legjelentősebb, legidősebb közgazdasági problémája. „Az infrastrukturális ellátottság fejlesztése javítja a népgazdaság hatékonyságát ... Minthogy a társadalmi-gazdasági fejlődés alapvető előfeltételét képezik, a negyedik öt éves tervben e téren jelentős előrelépést irányzunk elő: az infrastrukturális beruházások az előző tervidőszakhoz képest összességükben mintegy 50%-kal nőnek ...”¹³⁽¹⁴⁹⁾

Az alábbi táblázat az infrastrukturális nemzeti vagyon részarányának tendenciáját mutatja:

Infrastrukturális vagyon a nemzeti vagyon százalékában az USA-ban és az NSZK-ban (Változatlan áron)

Amerikai Egyesült Államok <i>a</i>	1805	1900	1930	1948
Infrastrukturális vagyon, beleértve a földet, telket és a készleteket	8,7	19,1	21,7	22,0
Infrastrukturális vagyon, föld, telek és készletek nélkül (azaz állóeszközök)	4,6	15,3	17,4	17,7

³³⁷Német Szövetségi

Köztársaság <i>b</i>	1914	1930	1940	1950	1955	1960	1962
Infrastrukturális vagyon (csak állóeszközök)	32,8	31,1	32,8	31,6	31,1	30,4	30,1

a = Az infrastrukturális tőkeállomány az un. „szabályozott ágazatok”, „Kormány” és „nem-profit intézmények” szektorban.

b = Az infrastrukturális tőkeállomány a villamos energia, gáztermelés, vízgazdálkodás, közlekedés,

raktározás, hírközlés és közszolgálat szektorban.¹⁴⁽¹⁵⁰⁾

4. Az infrastruktúra szerepe a városgazdaságban

Az iparnak és a többi termelő szektornak, valamint a lakosságnak tömörülése, a városokban, a települések gyarapodása, vagyis a városodás szükségszerűen megköveteli és előbb vagy utóbb maga után is vonja egyéb minőségi tényezők (a városias ellátás) biztosítását, a városiasodást. Az infrastruktúra létesítése, illetve fejlesztése tehát a városiasodás elengedhetetlen kelléke. A városgazdaságban az egyes infrastruktúrák, bár egymástól és sok esetben a népgazdaságitól is eltérő mértékben a termelő ágazatok zavartalan működését és a városi népesség, sőt bizonyos vonatkozásban és mértékben a vonzáskörzet népességének ellátását egyaránt biztosítják.

Az infrastruktúra funkcióját területi szempontból az alábbiak szerint lehet osztályozni :

- településen belüli (helyi), pl. köztisztasági, közvilágítás;
- regionális (területi), pl. közép- és felsőfokú oktatás, egészségügyi (fekvőbeteg) ellátás,
- települések közötti (helyközi) energiaellátás, helyközi közlekedés.

Egyes infrastruktúrák funkciója magára az infrastrukturális szférára is kiterjed. Pl. az energiaellátás, a vízellátás teljesítményeit nemcsak a lakosság és a termelőágazatok, hanem az infrastrukturális létesítmények (oktatás, egészségügy stb.) is igénybe veszik.

Fokozza a városi infrastruktúra jelentőségét az is, hogy néhány ágazattól eltekintve teljesítményeinek más területekről való „behozatala” nem, illetve csak gazdaságtalanul lehetséges, ezért az ellátást mindenképpen helyileg kell megoldani, ugyanakkor mind a hazai, mind pedig a nemzetközi munkamegosztás is feltételezi meglétét (közlekedés, hírközlés). Az infrastruktúra lényeges jellemző vonása az, hogy az ellátást biztosító létesítmények, illetve szervezetek létrehozása és fenntartása (üzemeltetése) nagyrészt köz-, illetve állami feladat.

Hazánkban a városgazdaság infrastruktúrájának finanszírozása (létesítése, fejlesztése és fenntartása) elsősorban a városi tanács feladata. A tanácsokról szóló 1971. évi I. törvény ezt külön ki is emeli: „A gazdasági, művelődésügyi, egészségügyi, szociálpolitikai tevékenység, a városok és községek fejlődése, az államigazgatás jelentős részben a tanácsok útján és hatékony közreműködésükkel valósul meg.” Az új tanácstörvény szerint tehát a tanács a gazdája az adott területnek, felelős annak mindenféle ellátásáért.

A szocialista építés alapvető célkitűzése a lakosság életszínvonalának rendszeres, következetes emelése. A lakosság életmódját – egyéb tényezők mellett – elsősorban a város gazdasági fejlettsége határozza meg. A városlakók életkörülményeinek alakulását, fejlettségét napjainkban egyre inkább az infrastrukturális ellátottság dönti ³³⁸el. Az infrastruktúra fejlesztésének sorrendje, összetétele számos tényezőtől függ. Közismert, hogy az infrastruktúra egyes elemei hol megelőzik, de többnyire csak hosszabb, rövidebb idő múlva követik a népesség számának növekedését, az életszínvonal javulását, illetve a termelés fejlődését. Tény az is, hogy létesítésük, fejlesztésük mindenképpen kölcsönös összefüggésben, kölcsönhatásban áll egyes infrastruktúrák előzetes biztosításával. Pl. elektromos energia, víz, csatorna nélkül nemcsak a termelő, de az infrastruktúra ágazatai sem létesíthetők, illetve fejleszthetők.

A városgazdaságban mind ez ideig nem mutatták ki sem az infrastrukturális ágazatokban foglalkoztatottak létszámát, sem pedig az állóalapoknak és a beruházásoknak az összegét. Ennek többek között statisztikai

számbavételi és szervezeti okai is vannak.

Sopron városgazdaságát tekintve az alábbi adatokból egyértelműen kitűnik az infrastruktúra ágazatainak súlya:

Infrastrukturális ágazatokban foglalkoztatottak létszámának alakulása Sopron városban

Ágazat	1968. XII. 31.	1970. XII. 31.	1972. XII. 31.
Közlekedés-hírközlés	5 783	6 022	6 179
Kereskedelem	1 562	1 594	1 605
Kommunális vállalatok	1 066	1 214	1 300
Városi tanácsi:			
Szociális és eü. ágazat	714	806	852
Gazdasági ágazat	79	87	28
Kulturális ágazat	673	749	763
Rend és jogbizt. ágazat	86	87	95
Összesen:	9963	10 559	10 822

A lekötött állóeszközök bruttó értékének alakulása a város infrastrukturális ágazataiban (1000 Ft-ban)

Ágazat	1970. XII. 31.	1972. XII. 31.
Közlekedés-hírközlés ¹⁵⁽¹⁵¹⁾	233 000	283 000
Kereskedelem	78 000	84 530
Lakásalapok	2 435 000	3 036 000
Kommunális	214 000	270 000
Szociális és eü. ágazat	112 000	135 000
Kulturális	246 000	258 000
Rend és jogbiztonsági ág.	29 000	29 400
Összesen :	3 347 600	4 095 930

³³⁹A városi tanácsnak igen jelentős feladatát képezi a városi lakosság ellátásának biztosítása és a termelő ágazatok fejlesztésével (beruházásaival) összhangban az infrastruktúra fejlesztésének megvalósítása.

A fenti létszámadatokat tartalmazó táblázatból egyértelműen kitűnik, hogy a város infrastrukturális szektora az aktív keresőknek igen jelenős hányadát, közel 40%-át foglalkoztatja. A nem tanácsi költségvetési szervek létszámadatát is figyelembe véve az infrastrukturális területeken foglalkoztatottak száma meghaladja a 12 000 főt.

Igen jelentős arányt képvisel az infrastruktúra a város állóeszköz-állományán belül is. Ha figyelembe vesszük; a nem tanácsi irányítás alá tartozó költségvetési szervek (szanatóriumok, üdülők, felsőfokú oktatási intézmények stb.) adatait is, akkor az infrastruktúra szektor állóeszköz-állományának bruttó értéke

meghaladja az 5 milliárd forintot. Arányát tekintve ez a létszámnál sokkal jelentősebb, hiszen a városi szocialista ipar állóeszköz-állománya bruttó értékének több, mint kétszerese.

Az infrastruktúra állóeszköz-állományán belül kiemelkedő jelentősége van a legnagyobb arányt képviselő lakásalapoknak. Számos városi infrastruktúra – elsősorban a közművek – létesítése összefüggésben van a lakásalapok alakulásával.

Nem könnyű meghatározni, hogy az adott területen, a rendelkezésre álló nagyon is határolt pénzügyi források mellett, mikor, hol, milyen infrastruktúrára van szükség, létesítésének, fejlesztésének, illetve fenntartásának milyen sorrendje és kombinációja indokolt.

Az urbanizáció fokozódása egyre több és sokoldalúbb ellátás biztosítását követeli meg, ezért az infrastruktúra elemei egyrészt állandóan bővülnek, másrészt egyes elemek megszűnnek, illetve jelentőségük csökken.

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Scheiber Sándor: Héber nyelvű oklevél a XV. századi Sopronból

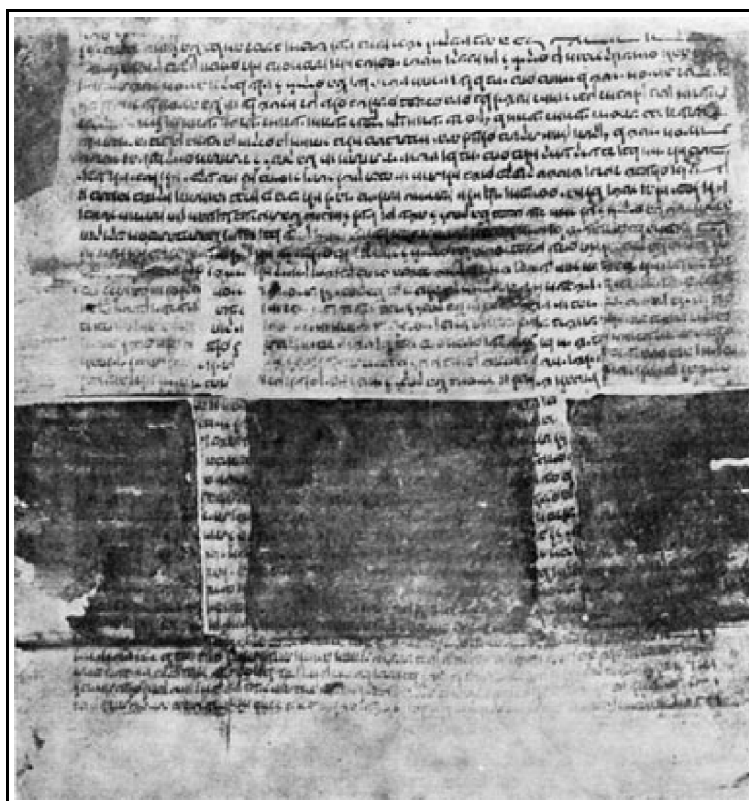
Scheiber Sándor: Héber nyelvű oklevél a XV. századi Sopronból

A héber kötéstáblákról szóló munkám előszavában azt írtam: „Mindvégig az a remény élt bennünk, hogy Magyarországon írt vagy magyar vonatkozású héber kódexmaradvány kerül egyszer kezünkbe. Talán szerencsésebb lesz, ki munkánkat folytatni fogja.”¹⁽¹⁵²⁾

Ez bekövetkezett. Még a húszas évek végén a linzi Studienbibliothek-ban egy sereg héber kódextöredéket találtak, melyek ott kötéstáblákkul szolgáltak. Közöttük volt egy okirat, amelyet nem szoktak ilyen célra felhasználni. A szöveget lenyomatta V. Kurrein.²⁽¹⁵³⁾ Házeladási szerződés ez 1495. május 17-ről keltezte. A helynevet a kiadó – fenntartással – יודנבורג (*Judenburg*)-nak olvasta. Most, hogy közzétették az

ausztriai héber kéziratok katalógusának II. kötetét, kiderült, hogy a helynév אודנבורק (*Ödenburg*), tehát Sopron.³⁽¹⁵⁴⁾ Meghozattam s mellékelten közlöm az okirat 340fotóját, a második sorban a helynév világosan és jól kivehetően valóban *Odnburg* 'ödenburg'.

Két pergamenlapból áll, amely összeilleszthető. A könyvkötő vágta ketté. Harmincnyolc sor, apró, kurzív felé hajló négyzetes betűkkel.

Tartalma a következő: Eljákim, Qalonymos fia, eladja fél házát, amely egykor Beile rabbiné, Menáchem Hákkóhén leánya tulajdonát képezte, Izsáknak, Sámuel fiának. A ház a Zsidó utcában (*röchov háj'hudim* 'a zsidók utcája; Judengasse') fekszik, egy zsidó és egy nem zsidó háza között. A neveket – sajnos – kirágta a moly. A tanúk neve le van vágva.

Beile asszony vagy Júda vagy Jákob rabbi felesége lehetett.⁴⁽¹⁵⁵⁾ Izsák zsidó háza az **341**Új utcában (korábban Zsidó utca) lehetett.⁵⁽¹⁵⁶⁾ A többi név nem fordul elő a szép számú soproni oklevélananyagban. Gyarapíthatja ezért történelmi ismereteinket.

Már a szöveg kiadója észrevette, hogy az oklevél formulája megegyezik az Izrael Bruna brünni, majd regensburgi rabbi (kb. 1400–1480) *Náchlát Sivá c.* művében közölttel (No. 31.), így a jogi verzatússágukra vonatkozólag nem mond semmit. Bruna kapcsolata Bécsújhellyel ismert.⁶⁽¹⁵⁷⁾

Vannak korábbi héber oklevélzáradékok Sopronban is, másutt is. Ez azonban az egyetlen *önálló* héber nyelvű okirat s egyben a leghosszabb héber nyelvemlék a középkori Magyarországról.

A zsidók 1526. évi kiűzetése után az oklevél Ausztriába, könyvkötő kezére került, aki a linzi könyvtár egy darabját borította vele. Glutinatori salutem!

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Batári Gyula: Egy soproni orvosi folyóirat a XIX. sz. közepén

Batári Gyula: Egy soproni orvosi folyóirat a XIX. sz. közepén

(*Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn*)

Sopron a múlt század ötvenes éveinek a közepén a magyarországi orvosi sajtó életének a központja volt. Ugyanis itt jelent meg az ország akkor egyetlen gyógyászati folyóirata, a „*Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn*”, dr. Wachtel Dávidnak, a soproni helytartósági osztály egészségügyi tanácsosának szerkesztésében. A korábbi gyógyászati folyóirat, a magyar nyelvű „*Orvosi Tár*” 1848 decemberében jelent meg utoljára Pesten. Ezután a hazai orvosoknak nem volt szaklapjuk, mivel a szabadságharc leverése után a szerkesztő, Bugát Pál nem indíthatta meg újból folyóiratát. Ekkor úgy látszott, hogy hosszú ideig fórum nélkül maradnak a hazai gyógyászok. Ez a kérdés azonban viszonylag hamar megoldódott, ha a magyar nyelvű orvosi irodalom számára nem is a legkedvezőbb módon: dr. Wachtel kért és kapott engedélyt egy német nyelvű orvosi folyóirat kiadására. 1850. július elsején már meg is jelent az első szám. Wachtel feltehetően egyrészt arra gondolt, hogy egy német nyelvű folyóirat kiadására könnyebben kap szabadalmat, az engedélyek kiadásával igen szűkmarkúan bánó Bach-rendszer hatóságaitól, másrészt azt is tudta, hogy a [342](#) magyarországi orvosok többsége jól beszél németül. Korábban német nyelvű lapot már kettőt is kiadott: a *Temesvárer Wochenblatt*-ot, valamint a *Zeitschrift für Bellestrik*-et. Egészen 1857-ig, az *Orvosi Hetilap* megjelenéséig csupán Wachtel folyóirata állt a magyar orvostársadalom rendelkezésére.

Wachtel orvosi hetilapját kezdetben Pesten adta ki. A folyóirat az orvosi témán kívül más tárgykörrel is kívánt foglalkozni, amint erről alcíme is tanúskodik: „Mit gleicher Berücksichtigung für Naturforscher, Sanitätsbeamte, Aerzte, Wundärzte und Pharmaceuten.” Tehát a természettudományos, gyógyszerészeti és közegészségügyi problémák területéről is kívánt a lap közleményeket megjelentetni.

A hazai orvosoknak akarva-akaratlanul német nyelvű lapot kellett forgatniok, ha tájékozódni akartak. Lényegében Wachtel folyóiratát hídnak tekinthetjük, amely összekötötte az „*Orvosi Tár*” megszűnése és az „*Orvosi Hetilap*” megindulása közötti nehéz korszakot. Ily módon nem szakadt meg az 1831-ben, az első kolerajárvány évében megkezdett orvosi tájékoztatás folyamata. [1\(158\)](#)

Wachtel Dávid hetilapjának beosztása, megjelenésének tíz éve alatt lényegében a következő volt: különösen a folyóirat megjelenésének első éveiben a lap elejére a Bach-korszak orvosi egészségügyi rendeletei kerültek (*Aemliches*), tehát bizonyos fokig a korszak hivatalos közlönyének is tekinthető. Majd ezután egy vagy két eredeti tanulmányt helyeztek el. Többnyire orvosi tárgyú cikket, csak ritkábban természettudományos vagy gyógyszerészeti vonatkozású írásokat. Ezután a külföldi orvosi folyóiratok fontosabbnak minősített közleményeinek a kivonatai következtek. Ennek a terjedelmes rovatnak a referátumai igen alaposak voltak és jó tájékoztatást nyújtottak Európa és Észak-Amerika jelentősebb országainak gyógyászati fejlődéséről. Külön volt könyvismertetési rovat is (*Bibliographischer Anzeiger*). Gyakran írtak hazai megjelenésű magyar nyelvű orvosi művekről. Különös figyelmet érdemel a hírrovat (*Neuigkeitsbote*), amelynek a korszakra vonatkozó tudósításai a soproni egészségügyi helytörténeti kutatásnak is fontos forrásai lehetnek. A *Miscellen* rovat rövidebb, a külföldi lapokból átvett orvosi híreket, szenzációkat közölt.

A korszak nevesebb hazai orvosi szerzői közül igen sokan munkatársai lettek – közöttük soproniak is – a „*Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn*”-nak. Indokoltnak látszik az a feltevés is, hogy a cikkírók közül többen magyarul küldték el írásaikat és ezek németre fordítását a szerkesztőségben végezték el.

Miután 1855-ben a lap kiadására Sopronban került sor, imprimálása is a soproni Adolf Reichard-féle

soproni nyomdában történt ettől az évtől. Ezután lényegesen emelkedett a folyóiratban a soproni és nyugat-magyarországi vonatkozású orvosi és egészségügyi közlemények száma.

A folyóirat szerkesztője, dr. Wachtel Dávid 1807-ben született Nagykanizsán.²⁽¹⁵⁹⁾ Orvosi tanulmányait Pesten végezte, majd Temesvárott kincstári orvos lett. Itt már hírlapokat is szerkesztett. Soproni tartózkodása ideje alatt adta ki élete fő művét Magyarország gyógyforrásairól. Később Heves megye főorvosának nevezték ki, végül 1862-ben a pesti egyetem általános kór- és gyógytani tanszékére került. 1872-ben halt meg Budán.

A „Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn” több mint tíz éves megjelenése alatt lényegében figyelemmel kísérte Magyarország egészségügyi helyzetét és orvosi vonatkozású eseményeit.³⁽¹⁶⁰⁾ Azonban ezúttal csak a fontosabb soproni vonatkozású cikkekre hívjuk fel a figyelmet.

Nro. 6. Montag, den 6. Februar 1860.

Jeden Montag erscheint eine Nummer und am Ende jedes Monats ein Bogen der Beilage: „Medic. Rundschau”. — Man pränumerirt in Oedenburg im Bureau der „Zeitschrift für

ZEITSCHRIFT für

Natur- und Heilkunde in **Ungarn.**

Natur- und Heilkunde in Ungarn“, auswärts in allen Buchhandlungen und bei allen k. k. Postämtern. — Geldbriefe bittet man zu frankiren.

Mit gleicher Berücksichtigung für
Naturforscher, Sanitätsbeamte, Aerzte, Wundärzte und

Inhalt: Bericht über die k. k. Augenkrankenabtheilung in Oedenburg; von Dr. Th. Filiczky. — Fällung des Abdominaltyphus mit Jodkali nach Prof. Sauer's Methode. — Epilepsie und Am Nacken, Heilung nach dessen Entfernung. — Musculus tensor trochleae. — Haltbarkeit. Feuilleton: Ueber ärztliche Zustände auf dem flachen Lande in Galizien, von Dr. A. v. Fric Notizen. — Amtliches. — Beiträge für Herrn Dr. v. György.

Soproni és nyugat-magyarországi vonatkozású közlemények nagyobb számban csak 1855 után jelentek meg a lapban. Sok cikk látott napvilágot a magyarországi ³⁴⁴gyógyvizekről, gyógyforrásokról és fürdőhelyekről. Dr. Wachtel Dávid saját lapjában tette közzé több folytatásban tanulmányát Sopron és környéke gyógyforrásairól. Ez a munkája részét képezte később ugyancsak Sopronban kiadott, Magyarország egész területének gyógyvizeivel foglalkozó művének. (Die Kurorte und Mineralquellen des Oedenburger Komitates” 1858, 24. sz. 185–188; 25. sz. 193–197; 26. sz. 201–204). Jelentős munkáival

Wachtelnak szerepe volt abban, hogy Európa-szerte megismerték a magyarországi gyógyfürdőket és gyógyvizeket. A lapban közölt alapos német nyelvű tanulmány pedig soproni helytörténészek fontos forrásműve lehet.

A tüdőmegbetegedésekről írt helyi tapasztalatok alapján egy soproni gyógyász („Von Dr. M. Mauthner practischen Arzte in Oedenburg”: „Pleuroclinische Kämpfe.” 1858, 10. sz. 73–74). Ugyancsak ő írt különböző idegmegbetegedésekről is („Monomanie mit Bildungsanomalie der Festikel” 1859, 21. sz. 163–164; 22. sz. 169–170).

Ugyancsak egy soproni orvos („Dr. Emerich v. Szalay k. k. Komitats Arzt in Oedenburg”) a régi idők gyógy módjairól írt igen érdekes cikket („Volksmedizin und Amtstellung in des guten alten Zeit” 1855, 19. sz. 145–146).

A soproni korabeli egészségügyi helyzetre világítanak rá a soproni kórház szemészeti osztályának havi jelentései (1858, 45. sz. 353–355; 46. sz. 361–362; 1859. 6. sz. 41–43; 7. sz. 49–51 stb.).

A lap polémiába keveredett az osztrák orvosok egyik vezető orgánumával, a „Wiener medicinische Wochenschrift”-tel, valamilyen magyar földrajzi kérdés miatt. A bécsi orvosi szaklap gúnyos, lekezelő modorú közleményeiben a sajtóvita során következetesen „Oedenburger medicinischer Moniteur”-nek nevezte dr. Wachtel Sopronban megjelenő szakfolyóiratát (1859, 10. sz. 80; 12. sz. 96).

A folyóirat egyik cikkéből megtudjuk, hogy az önkényuralom idején létesített soproni kerület, amely a Dunántúl nagyobb részét foglalta magában, 1 790 963 lakossal rendelkezett. E kerületnek 188 orvosa, 300 sebésze, 341 szülésznője és 30 állatorvosa volt. A közlemény szerint a 188 gyógyászból 31 folytatott szakirodalmi tevékenységet. E számokból megállapíthatjuk, hogy az akkori soproni kerület nem volt különösebben jól ellátva orvosi személyzettel (1859, 40. sz. 320).

A „Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn” akkor jutott válságba, amikor Wachtel Dávidot Sopronból áthelyezték új állomáshelyére, Egerbe, ahol Heves megye főorvosa lett. Ekkor, a lap tulajdonjogát megtartva, a szerkesztést átadta dr. Kundt Emánuel soproni orvosnak, aki már korábban is belső munkatársa volt a lapnak és több cikke is megjelent a folyóiratban. Wachtelnak nem állt szándékában megszüntetni a lap kiadását; ugyanis bejelentette, hogy 1861-ben Egerben saját szerkesztésében jelenteti meg folyóiratát (1860. 4. sz. 84). A rendelkezésre álló adatok alapján pontosan már nem deríthető ki, hogy ezt a tervét miért nem tudta megvalósítani, noha még az előfizetési díjakat az utolsó ismert számban a lap tizenkettedik évfolyamára is Egerbe kérte. Talán a Sopronban megtalálható, de Egerben csak igen kis mértékben fellelhető német háttér hiányzott, és ez a körülmény vette el kedvét a további szerkesztéstől. Az is lehetséges, hogy túl kevés előfizető jelentkezett az új, tervezett megjelenési helyen. Pedig Magyarországon akkor még mutatkozott érdeklődés német nyelvű orvosi folyóirat iránt. Ugyanis nem sokkal dr. Wachtel lapjának megszűnése után, most már Pesten, dr. Mangold Henrik szerkesztésében új német nyelvű gyógyászati szaklap indult meg, az „Ungarische Medicinisch-Chirurgische Presse”.

A „Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn” történetének és soproni vonatkozásainak e vázlatos ismertetése is világossá teszi azt a körülményt, hogy e folyóiratot is tanulmányoznia kell annak, aki meg kívánja írni Sopron és Nyugat-Magyarország XIX. századi orvosi és egészségügyi történetét.

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Fried István: Kis János klasszicizmusához

345 Fried István: Kis János klasszicizmusához

Kis Jánost alaposan túlbecsülték kortársai: a legnagyobbak között emlegették. Hosszú élete alatt kiadott különféle munkái keresettek voltak. Fordításaival nem egy hiányt pótol, ismeretterjesztő munkássága másokat ösztönzött új gondolatok kimondására. A legmeglepőbb helyeken találunk olyan hivatkozásokat, melyek Kis Jánost idézik.¹⁽¹⁶¹⁾

A kortársai által megfogalmazott túlértékelés nem jelenti azt, hogy a Kis költészetét, tevékenységét mérlegre tévők ne mutattak volna rá a költőnket leginkább jellemző tulajdonságokra. Ha a rokonszenves egyéniség, a melegszívű barát, a szerénység dicséretes jellemvonásaival bíró poéta elfogult sorokra ragadtatta is az ítélezőket, útmutatásait sokkal jobban figyelembe kell vennünk, mikor Kis Jánosról nyilatkozunk. Berzsenyi Dániel Kishez írott költeményében így látja barátja érdemeit:

*„Az ész az érzéssel remeken csatolod;
A csapongó elmét szelíden oktadod,
Mint fellengjen az égen.”*

De nem kevésbé igaz Kölcsey Ferenc megállapítása:

„Kisnek műzsája általában klasszikust stúdiumot mutat, stílusa neki kisimult és numerosus, indulatai határ közé vétettek, s darabjain (...) bizonyos érezhető nyugalom ömlik el, ő szomorg és enyeleg anélkül, hogy magát egészen elkapatni hagyná, egyszóval – Kis a magyar nemzetnek filozófus poétája.”

Más kérdés, hogy amit Berzsenyi és Kölcsey dicséretképpen hangoztattak, azt már közvetlen utókora is költői tehetsége, önbizalma korlátjának tartotta; amit kortársai magasztaltak benne, sőt amit önmaga büszkén vallott, azt éppen ellenkezőleg, költészete s általában a költészet gátjának véljük. Pontosabban fogalmazva: nem hisszük, hogy a líra vagy akár a bölcséleti költemény feladata kizárólag az ismeretterjesztés lenne.

„Ész fáklyával hon földén gyújtni világot

S terjesztgetni dicső fényt igyekeztem egén...”²⁽¹⁶²⁾ – búcsúzik 1844-ben költőtársaitól, számot adva arról, mi volt a célja, s rögtön megszorítással élve: e célt nem mindig érte el. Kis János nem tartozott az ihletett költők közé, Kazinczy tudatos műfajformálása, megtervezett ihlete, Berzsenyinek önfegyelmével küzdő elragadtatása, Virág Benedeknek a klasszikusokat a hétköznappal szembeállító, új ösvényre szelíden törekvő lírája csak érintette az ő költői világát, melyet messze nem nevezhetünk egységesnek vagy önállóknak, jelentékeny százaléka fordítás, adaptálás, illetve parafrázis. De akkor mi teszi szükségessé, hogy ismét szóljunk róla? A helytörténeti érdekességen túl van-e mondanivalója számunkra? Néhány sikerült antológiadarabtól eltekintve ugyanis nem adott jobbat a középszerűnél.

A magyar klasszicizmus változatainak pontos feltérképezése folyamatban van. Szauder József³⁽¹⁶³⁾ kutatásai óta tisztábban látjuk, hogy a felvilágosodás eszméitől áthatott ³⁴⁶irodalmunk alapvető stílusa a klasszicizmus, s ennek változatai az egyes költői életművekben realizálódnak. Természetesen a legnagyobbak nemcsak azzal tűnnek ki, hogy a francia, az angol, a német vagy az olasz klasszicizmusnak többféle fokozatát egyetlen életműben dolgozzák föl, hanem abban is, hogy kísérletet tesznek a klasszicizmus meghaladására, de legalábbis egy új változatának létrehozására. Kis János nem tartozik a

legnagyobbak közé. De saját korában fontos szerepet töltött be. Annál is inkább, mert életútja (a jobbagysorstól a szuperintendensséig) egyedi, sajátos a kor magyar irodalmában; költői világa olykor árnyalatokban, más alkalommal lényeges vonásokban eltér a klasszicizmus eddig regisztrált magyar változataitól. Viszont nem egyedülálló a kelet-európai klasszicizmusok körében. Legközelebbi rokonai a kortárs szlovák költők (soproni diáktársa és jénai egyetemi társa, Juraj Palkovic s a nála költőnek külön Bohuslav Tablic), az egybevetések, az összehasonlító vizsgálatok⁴⁽¹⁶⁴⁾ számos hasonló vonást, a leglényegesebb kérdésekben azonos költői alapállást fedeztek föl. Ez visszavezethető arra, hogy a Kis Jánoséhoz hasonló életmód, életút nemigen fedezhető föl a kortárs magyar költők között, viszont J. Palkovic és B. Tablic kisebb eltéréssel szinte azonos pályát futott be. Az iskolák meghatározó élménye is más Kis János esetében, mint Kazinczyéban, Csokonaiéban vagy Berzsenyiéban. A soproni líceumnak a német neohumanizmus eszméi átplántálásában volt nagy szerepe; ahogy a pietista, majd filantropikus pedagógia, világszemlélet is megtalálta a maga híveit. Ezzel a német orientációjú és provenienciájú világgal nem ellentétes az 1790-es évek fiataljainak az a törekvése, mely a magyar nyelvű önképzést szorgalmazza. A líceumi magyar társaság megalapításának ötlete nem független a II. József utolsó esztendeiben föltámadt nemzeti-rendi ellenállástól, célzata és megvalósulási formája a mérsékelt – s főleg német földről származó – felvilágosodáshoz kapcsolódik, mely rendszerint az erkölcsnemesítésben, a tudománygyarapításban látta az igazi hazaszeretetet, nem pedig a mutatósabb külsőségekben.

Kis János tudományos műveltségét a soproni líceum alapozta meg: a felvilágosodás irodalma iránt támadt érdeklődését élete végéig megőrizte, s a nemzeti nyelvű tudomány-művelődés gyarapítása is vezérlő eszméje maradt. E törekvéseiben a némethoni egyetemi tanulmányok csak megerősítették. Amit ott tapasztalt: a klasszika-filológia új értelmű virágzása, a tudományok új szellemű magyarázata, Goethe és Schiller művészete, a neohumanizmus, de most már nem közvetetten, hanem élményszerűen, személyes tapasztalással.

Felvilágosodása új vonással gyarapodott: a nemzeti gyűlölséget, a nacionalizmust költőként, egyházi emberként mindig elutasította. A szlovák költő, J. Palkovic barátjának vallotta,⁵⁽¹⁶⁵⁾ a szlovén Barla Mihályt segítette, és Ján Kollárral is azért vitázott, mert nem értette meg a túlságos nemzeti indulatot.⁶⁽¹⁶⁶⁾ A felvilágosult patriotizmus fogalmával jellemezhető hazafisága. Ehhez még egy vonást kell fölvezetnünk. Szuperintendensként igen kényes hivatalt töltött be. Egyházkerületében a magyarok mellett németek és szlovákok is éltek, eleinte békében, legfőljebb kisebb súrlódásokkal, az 1820-as esztendőktől kezdve mindinkább elhatalmasodtak a nemzetiségi viták. Kis János ekkor érvényesítette közvetítő, az ellentéteket elsimítani vágyó természetét,⁷⁽¹⁶⁷⁾ arra törekedett, hogy a vitázó felek kompromisszumos megoldást találjanak. Kompromisszumra hajló egyénisége nem elvtelenséget, hanem békeszeretetet, türelmességet, nyugalomra vágyást tükröz.

³⁴⁷Kis János helyzete és költészete egymást magyarázza. Lírájában is fölfedezzük a följobb vázolt tulajdonságokat. Kazinczyt követte, mikor „eredeti” versek helyett csupán „Gyps-Abgussokat” adott; de „eredeti” követelő társainak is eleget akart tenni, mikor fordításaiban tudatosan eltért a mintától, s összeegyeztethetetlen elemeket (klasszikus mondanivalót a magyaros formával) párosított. Több alkalommal emelte az ismeretterjesztést a költészet fölé.

*„ ... a bölcs tudomány
Embert nemesítő isteni adomány,
Népeket nagyságra nevelő iskola*

S hatalmasok kéjét megrántó zabola”

– vallja 1806-ban. S itt nemcsak arra kell fölfigyelnünk, hogy a tudománynak – a fölvilágosult tudós elveiből következő – szerepet tulajdonít, hanem arra is, hogy a tudományt központi jelentőséghez juttatja, s a vers további részeiben szembeállítja környezetét, a feudális Magyarország foglalatosságával. De ez még nem Berzsenyi pontos differenciálása. Ami Berzsenyinéél utópisztikus élmény, egy lehetséges életmód látomásos megsejtése, az Kisnél kissé szónokias, didaktikus, prédikáló szellemű:

*„Tudom, hogy köznépe a nagy s kis világnak
Részegen áldozik bálvány bolondságnak.
Hogy a szerelem, bor, kártya, kocka, pipa,
Újmódi öltözet, lánc, agár, paripa,
S ezekhez hasonló ezer fontosságok,
Sokkal főbenjáróbb foglalatosságok...”*

S itt, ezen a ponton kerül közeli rokonságba az említett szlovák költőkkel, akik Kishez hasonlóan hirdették a tudományok elsőbbségét minden más foglalatossággal szemben. Amilyen didaktikus, könyvélményekkel terhelt Kis János poézisa, olyan Palkovicé és Tablicé is. Nem a mondanivaló hiányzott, hanem a merészség annak szemléletes kimondására. Költői példák helyett tudós-filológusi példákat követték. Használni akartak s nem gyönyörködtetni, a kellemest a haszonnal úgy keverték, hogy a kellemes ízek már nem érződtek. A horatiusi ars poetica elveit alkalmazták, alig kísérelték meg a modernebb tájékozódást, illetve amikor megkísérelték, nem gondoltak arra, hogy modernebb esztétikai fölfogást érvényesítsenek költészetük gyakorlatában.

E szempontból vesszük szemügyre Kis János néhány fordítását: adaptálásai költői törekvéseit tükrözik. Pontos képet adnak a tisztos verseiéről, aki gondosan egyengette el a versbéli feszültségeket is.

Elsőül Horatius-adaptálásait vetjük össze az eredetiekkel, illetve néhány más „magyar-Horatius”-szal. Kis János egyaránt adott közre formahíven s átdolgozva Horatius-verseket. S míg az alkaioszi strófában tolmácsolt vers még érezet valamit a horatiusi carmen belső feszültségéből, távlatokat földerengtető képalkotásából, a klasszikus metrum fegyelmezi a fordítót, ha meg nem is gátolja a vers egyszerűsítésében, köznapibbá-didaktikusabbá tételében, addig – Horváth János szavával élve⁸⁽¹⁶⁸⁾ – Kis rímes Horatius-fordításai fellazítják az eredeti költemények energiáját.

348 „A magamérséklés” címen, 1818-ban ültette át Kis a II. könyv 10. carmenjét:

*„Jobban jársz barátom, ha sem büszkén nem mégy
A tengernek közepére,
Sem, hogy a dühödő szélvészektől ment légy
Nem sietsz siker szélére.”
„Rectius vives, Licini, neque altum
Semper urgendo, neque, dum procellas
Cautus horrescis, nimium premendo
Litus iniquum.”*

A röpke rátekintés mutatja, hogy mi lett a lendületes versindításból, az érzékletes képből, a merészség veszélyeinek érzetetéséből. A túl hosszú sorok azt a látszatot keltik, mintha a fordító beletoldott volna a

versbe, pedig majdnem szó szerint adja vissza a vers „betűit”, de nem a „szellemét”. Az „altum urgere” szolgai átültetése természetsszerűleg fullad prózaiságba. Horatius személyhez intézett megszólítását nem pótolja a személytelen „barátom”. A horatiusi tömörség helyett magyarázás, okoskodás: didakszis került a versbe. Az ellentétes kép elmosódik, a félreértés (siker szélére) megfosztja átvitt és valóságos értelmétől a költeményt.

Sikerültebbnek mondható az 1819-ből való „A jelenvalóval élés”, az I. könyv 11. carmenje.

„Ne nyomozd, amit nyomozni Nem szabad halandónak, Az év végedet elhozni	Tu ne quaesieris, scire nefas, quem mihi quem tibi, Finem di dederint ...
Hol s mikor tartja jónak (...) Míg szólunk is, fut sietve Az élet, vedd, amit ad, Ne higgy, ámbár hitegetve Mosolyog jövődöd rád.”	et spatio brevi Spem longam reseces. Dum loquimur, fugerit invida Aetas: carpe diem ...”

Itt Horatius hosszú sorait kérhetjük számon a fordítótól, aki dallá egyszerűsíti, stilizálja a horatiusi – nem vívódás nélküli – belenyugvást. Kis szerénysége tiltja a sorssal, az istenekkel való viaskodás vagy kétely költői kifejezését, nála az év végéről van szó, holott Horatius az istenek által megszabott emberi sors végéről beszél. Ami Horatiusnál „irigy idő”, az Kisnél csupán az élet, mely ugyan sietve fut, de nem menekül, nem tűnik tova (fugerit). A carpe diem magvas bölcsessége közhelybe fül: „Az élet, vedd, amit ad”, s Kis jövődöje „mosolyog”, nem oly komor, viharok ígéretével teljes, mint Horatiusé. Kis János dalt formál a súlyos horatiusi versből, a dalforma könnyed kifejezésre készítetné, ennek azonban a horatiusi gondolat szegül bizonyos mértékig ellen. Ezért a gondolaton is módosítania kell; Kis nem vívódhat az élet, a bizonytalan jövődö, a mát élvező sztoikus problémáival, mintegy társasági ének válik a horatiusi carmenből.

Virág Benedek így tolmácsol:

*„Tudnunk nem szabad azt, Leuconoe, vége mikor lesz
Éltünknek...
elfuthat irigy korunk;
Kapd meg hát szaporán, holnapinak semmi hitelt ne adj.”*

349 Amit Kisnél hiányoltunk, a komolyságot, itt megkapjuk. Ám ez sem Horatius, e fordításra is áll, amit Szauder József másra vonatkozólag állapított meg: „A munkás, alkotó élet értékét énekelte meg(...) S énekelte azt korántsem mindig száraz és szürke, hanem többnyire választékos és lecsiszolt, tiszta stílusban...”⁹⁽¹⁶⁹⁾ Az az apró változtatás, melyet a vers 1–2. sorában Virág tett, nem magyarázható a fordítások szokásos hűtlenségével. Többről van itt szó! Horatius végzetszerűnek hitte és tudta, amit Virág csöndes belenyugvással fogadott, a művelt polgár hitével ismerte be korlátait. A carpe diem itt észrevétlenül olvad bele a versbe, nem ugrik ki.

Berzsenyi önállósítja, képpé terebélyesíti a carpe diem hitvallását, s a Horatius-vers utolsó sorából

messzeható szakaszt alkot:

*„Minden órának leszakaszd virágát,
A jövődönnek sivatag homályit
Bízd az istenség vezető kezére,
S élj az idővel!” (Barátomhoz)*

A három vers egymás mellett (Berzsenyié természetesen nem fordítás, hanem önálló alkotás, mégis ideidézhetjük, hiszen horatiusi fogantatása nyilvánvaló!) jól rávilágít arra: miféle múzsák vezették Kis János tollát. A mindennapokat ábrázolta – közvetve – Virág Benedek is, de Kisben több a didakszis; több a simító-egyengető szándék. Még a fordításként értékelhető következő mű (I. könyv 9. carmen) elemzése is bizonyíték:

Kis János:

*Soracte bércét, látod-e hó fedi,
Terhekkal a fák ágai küzdenek;
A dér s kemény jég a folyók gyors
Árjait állani kényszeríti.*

Virág Benedek:

*Látod, mint fejrlik s domborodik magas
Hótól Soracte: már nehézt alig
Birják az erdők, s ingadoznak,
A patakok fagyosan s megálltak.*

Horatius:

*Vides ut alta stet nive candidum
Soracte nec iam sustineant onus
Silvae laborantes geluque
Flumina constiterint acuto.*

A tárgyilagosabb Virág Benedekkel az erőt akarattal mutatni szándékozó Kist állíthatjuk szembe. Horatius és Virág megelégszik Soracte megnevezésével, Kis szükségét érzi a Soracte bérce megjelölésnek, hogy a távolságot s a rendkívüliséget éreztethesse. Holott a hangsúly – s ezt érzi Virág – nem eshet a bércre, hanem a hóra, mely Horatiusnál jelzöt kap, s az ige is rá utal. Virág két igével állapít meg, Kis közbeiktatja az igei megszólítást, s ezzel némileg megtöri a vers kezdő lendületét. Ugyanígy a zárósor igéje sem több a megállapításnál (Virág: megálltak), Kis szerint: állani kényszeríti.

Az antik auktor után Schiller Öröm-ódájának magyar adaptációjából idézünk. A fordítás 1800-ból való, ekkor még frissen élhetett költőnkben a jénai esztendők emléke; közvetlen közlelről érezhette Schiller szellemét. Abban a szellemi műhelyben dolgozhatott, amelyet a német klasszicizmus határozott meg.

350 „Öröm, egek szép magzatja,

*Mennyből hozzánk jött hívünk!
Téged zeng nyelvünk szózatja,
Néked áldozik szíviünk.
Előtted a rangok s jussok
Minden gőgöt letesznek,
A királyok s a koldusok
Általad eggyé lesznek.”*

Ez az átültetés is jól mutatja, hogy már költői pályájának elején azokat a tulajdonságokat leljük Kis eredeti s fordított költeményeiben, melyeket följebb körvonalaztunk. A schilleri óda magasztossága elvész, Kis János „öröme” nem égi szikra, nem az Elysium leánya, nem állnak előtte ittas szívű áldozók. Szerényebben tündöklő, csöndesebben érkező öröm a Kis Jánosé, „az egek szép magzatja”, „hívünk”. Óda ez is, de kevésbé fennkölt; eszmény ez is, de kézzelfoghatóbb. Kevésbé idézi a boldog görögöket, az ember- és életeszemény öröknek vélt hordozóit, kevésbé fejezi ki a tökéletes utáni sóvár vágyat. Kis János, a lelkész óvatosabban fogalmaz Schillernél. Szó sincs szentségről (Heiligtum), a „Götterfunken” is csak „egék szép magzatja”-ként élhet. A továbbiakban a magyar viszonyok is belépnek a fordításba. Kimarad ez a sor: „Deine Zauber binden wieder”; hogy a következő immár két sorra bővüljön: „Előtted a rangok s jussok Minden gőgöt letesznek”. Schiller csak a módíró, a szokásról (Mode) beszél; ő, aki a boldog antikvitás fennköltségét idézte, nem térhet vissza a mindennapokba. Kis János viszont az alacsony sorból származók öntudatával jelzi szándékát: a „jussok” kifejezés áttétel nélkül utal a vers magyarhoni érvényességére. Kis ezen a szinten marad a következőkben is. Nem a schilleri emelkedettséget követi (Bettler werden Fürstenbrüder), hanem közvetlenebbül utal az öröm minden földlakót egyként örvendeztető szépségére, a királyokat a koldusokkal eggyé ölelő hatalmára. Schiller-vers helyett magyar verset adott. Ismét nem hűtlen volt az eredetihez, hanem tudatosan adaptált, felvilágosult mondanivalójához, az egyenlőség gondolatához illesztette e schilleri alkotást, mely ezt az eszmét jóval közvetlenebben hordozta. Más kérdés, hogy a didaxis is belopakodott a fordításba, a kifejezések (minden gőgöt letesznek) nem a legszerencsésebbek; a fordítás jóval alatta marad Schiller tulajdonképpen lefordíthatatlan költeményének. Nem éreztelen megjegyeznünk, hogy a cseh felvilágosodás vállalkozó szellemű szerkesztő-poétája, Puchmajer is megkísérelte ennek az ódának a tolmácsolását. Fordítása ugyanúgy kudarc lett. A két tolmácsoló közös sajátossága a prózaiság, a schilleri antikvitás-élmény közvetítésének teljes hiánya. Valószínűleg azért, mert Puchmajer és Kis számára nem az örök ideálok elvesztése, hanem a közvetlenül elérhető megvalósítása volt a cél.

Végül még egy fordítás néhány jellegzetességéről kell szólnunk. Bohuslav Lobkovic cseh humanista költő „Károlyfüred”-jének változatáról. Miután ezt a verset Vörösmarty (önkényes címmel: Oda Karlsbadra), Szemere Pál, Kazinczy Ferenc¹⁰⁽¹⁷⁰⁾ és jóval később Arany János (Karlsbadi apróságok) is lefordította, könnyű feladat lenne kimutathatnunk, hol költőibb Vörösmarty, Arany vagy akár Kazinczy. De ezúttal nem ez a lényeges! Arra hívnánk föl a figyelmet, hogy a magyarázó szándék még itt is legyőzi a vékony erű költői ihletet; az értelmezés nem marad a kommentárookra, a költő kommentál a versen belül. Ennek az lesz az eredménye, hogy a vers ritmusa lelassul, vontatottá válik. Mind az eredeti latin költemény, mind Kis fordítása hexameterének első négy szótagát számoltuk össze: a cseh humanista versében 50–50% a daktilusok és spondeusok aránya, Kis átültetésében 62,5–37,5% a spondeusok javára. Lobkovicznál nem találunk tiszta spondeusi sort, Kisnél kettőt is. A tiszta daktilusi sorok száma: 1–1.

351A vers első sora igazolja megállapításunkat:

*„Músa dicséreteit kívánó nagy becsü kútfő!”
„Fons Heliconiadum merito celebranda cohorti”*

Kis itt részben többet mond: múzsára fordítja le, ami az eredetiben csak körül van írva. Részben kevesebbet: dicséreteit kívánó, pedig a latin csak azt mondja: megérdemelten dicsért.

Másutt félreérti a verset:

*„Már ferdőjével büszkén kérkedni ne merjen
Baja vidéke tovább, s Antenor lakta Timavus
S Padua tája ...”
„Baïarum littora cedant,
Atque Antenoreum prospectans unda Tirnavum.”*

A sajtó alá rendező Toldy Ferenc megjegyzi, hogy nem Antenor lakott arrafelé, hanem az antenoridák, azaz a pataviumi tartomány lakói. Kis másképp értelmezi a szöveget (az Antenor és népe által lakott Timavus), s utána megmagyarázza. Nem antik névvel nevezi meg a vidéket, hanem az újkorival. S bár a latin mondat csak utal „Padua tájára”, Kis szükségesnek tartja beleillesztését a versbe, nehogy az olvasó magyarázat, tájékoztatás nélkül maradjon.

Még egy apró érdekességre hívjuk föl a figyelmet:

*„... s ama forrás a rhenusi parton;
Mellyet Nagy Károly, fejedelmek fénye! haláloz
Olly híressé tett!”
„...Et quae caeruleo consurgit praxima Rheno,
Nobilitata tuo, sanctissime Carole regum,
Interitu.”*

Lobkovic s magyar fordítói természetesen tartották, hogy a Rajna említése percnyi kétséget sem hagy az olvasóban. Mindenki tudni fogja, hogy „Nagy” Károlyról van szó. Csak Kis János említette – kissé iskolásán – az uralkodót „pontos” nevén.

Az eddigiekből következik, hogy Kis János fordításai rendszerint jóval az eredeti színvonala alatt maradnak. Sosem ad ki Kis a kezéből nagyon gyöngé fordítást (a korhoz viszonyítunk), de kiemelkedőt sem igen. Ennek okát magyarázó, „ismeretterjesztő” hajlamában láttuk. Pedig a jó fordító lehetősége benne rejlett. Kis János érezte, hogy eredeti költeményben nemigen tud újat mondani, a kortársaké mellett nem hallatszana hangja. Viszont a fordításokkal jelentős szolgálatot tehet. Csakhogy versfordításainak jó része adaptáció: saját gondolatataival, érzéseivel, sőt helyzetének ábrázolásával töltötte meg az idegenből származó alkotást. Mindez nem lett volna baj, megkönnyíthette volna lényeges élmények ábrázolását. De Kis nem tudott Horatius vagy Schiller mellé felnőni, mert mondanivalója példaképeihez képest jelentéktelen; nem igényli a horatiusi vagy schilleri hangvételt. A Horatius-, illetve a Schiller-vers keretében a maga szűk körű, zárkózott, kompromisszumokkal teli, tisztos hétköznapiakat sorjáztató világát szólaltatta meg. Nyilván szerencsésebb lett volna, ha nem ilyen formátumú mintát keres. De ez a tény is jellemzi költőnket: önállótlanágát és túlzott szerénységét. Miután mintaválasztásában is korához idomult. Szlovák kortársai azzal alkottak többet, hogy helyzetüket jellegzetessé tudták [352](#)ábrázolni nem kevésbé száraz s

ihletlen költeményeikben. Kis János sorsa, életútja egyedi a magyar irodalomban, a szlovákban ez volt a tipikus. Kis olvasói Kazinczy, Dayka Gábor vagy Csokonai kötetét is forgathatták, a szlovák versolvasó számára egyedül Palkovic és Tablic jelentette a kor érzésvilágát legalábbis érintő lírát.

Ám kudarcaival együtt külön kis ösvényt jelent Kis János lírai életműve: a klasszicizmus egy csekély intenzitású, szűkebb érvényességű, kisebb világot bemutató tisztására visz el. Olyan gondolatokat, érzéseket szólaltat meg – igaz, halkán, félszavakkal, óvatosan –, melyek később Berzsenyi lantján teljes erővel hangzanak föl. Nem provinciális költő, de a külhoni felvilágosodás eszméit a magyar viszonyokkal, saját – rendhagyó – pályájával szembesítette. Az alacsony sorból fölemelkedett s mindig egyszerű embernek megmaradt költő szemszögéből teszi mérlegre az életmód, a tudás, az emberi helytállás, a hazafiság más költő által is megfigyelt megnyilvánulásait. Tegyük hozzá, hogy a feudális rendtől eltérő eszményeket népszerűsített, csöndesen, ám észrevehetően. Úgy volt jelen a kor irodalmában, hogy félrehúzódva is érezte csekély különállását. Kazinczy hívének tudta mindenki; Berzsenyi fölfedezőjeként írta bele magát a nemzeti irodalom történetébe, Kölcsey tartotta nagyra. Mégsem csak ennyi az érdeme. Ő is próbálta az új műfajokat, a maga szerény módján ő is kísérletezett, s ezért líránk-fordításunk történetében olyan új – bármily halvány – árnyalatot képviselt, mely az összképet finoman – ha alig láthatóan is – színezi.

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Kovács József László: Petrik Géza feljegyzései a Magyar Könyvészet születéséről

Kovács József László: Petrik Géza feljegyzései a Magyar Könyvészet születéséről

A soproni könyvkereskedés története még megíratlan. Kezdetét az eddigieknél korábbra kell helyoznünk, hiszen Lorenz Helmb könyvkötő raktári jegyzéke 1637-ből az eddig ismert adatoknál korábbi üzletszerű könyvkereskedésre utal. Viszonylag rendezettebb ismereteink a XIX. század soproni könyvesboltjairól vannak, Csatkai Endre és Verbényi László közleményei tájékoztatnak az 1802-ben alapított Kilián Károly-féle könyv- és műkereskedésről, majd az 1815-ben létesült Wiegand Károly-féle könyvesboltról. Mindkét könyvkereskedés megélte a XX. századot, utódörökösök útján a Kilián könyvesbolt utolsó tulajdonosa Nagy Magda volt (üzletét 1944-ben érte bombatalálat), a Wiegand könyvesboltot utóljára Schwarz Károly könyvesboltjaként ismerjük, ez az üzlet fennállt 1948-ban történt államosításáig.¹⁽¹⁷¹⁾

Sopronban kezdte könyvkereskedői és könyvészeti munkásságát a hazai bibliográfia jelentős személyisége, Petrik Géza. Munkásságáról, soproni indulásáról és későbbi tudományos tevékenységéről Hiller István írt összefoglalást folyóiratunkban. Gondos tanulmányát is kiegészítik Petrik saját kezű feljegyzései, melyekből megtudjuk, hogy Petrik az „Österreich-ungarische Buchhändler-Correspondenz” számára kezdte bibliográfiai adatgyűjtését. Sajnos, nem tudjuk, hogy a két soproni könyvkereskedés közül melyikben dolgozott 1864-ben a 19 éves fiatalember. Pedig nem lenne érdektelen, ki az a könyvkereskedő Sopronban 1864-ben, aki ilyen munkára bírja ifjú alkalmazottját!²⁽¹⁷²⁾

353A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének könyvtárában van a Petrik-bibliográfiák néhány olyan kötete, melyekbe keletkezésükkel kapcsolatos feljegyzéseket rótt a szerző. A kötetek Petrik hagyatékából kerültek az intézet tulajdonába. A bejegyzésekre Bán Imre egyetemi tanár hívta fel a figyelmemet, a közlés lehetőségéért neki tartozom köszönettel. A Magyar Könyvészet 1860–1875 címlapján a megjelenési év (1880) mellé Petrik kiegészítésként feljegyzi, hogy az első füzet

március folyamán jelent meg. Ez előtt a szennylevélen a következő szöveg olvasható:

„Ez volt az első könyvem. Hozzáfogtam 1864. november 4-ikén (pénteki napon), mint 19 éves fiatal ember. Az anyag akkor az „Oesterreich-ungarische Buchhändler-Correspondenz” részére készült, de később, a hetvenes évek közepén, mikor elhatároztam, hogy közlésem könyvalakban a sajátmagam gyűjtött adatokat, fölhasználtam a közös ügyek anyagot is.

Az 1. füzet megjelent 1880 márciusában a Magyar Könyvkereskedők Egyesülete költségén, a befejező füzet pedig 1885-ben. Nyomatott 800, szóval nyolcszáz példányban.

Csakhamar nélkülözhetetlen kézikönyv lett úgy a könyvkereskedelem, mind a könyvtárak részére, és mégis – jellemző a magyar viszonyokra – négy évtizednek kellett lemorzsolódnia, mire azt mondhatjuk, hogy a saját kézi-példányomon kívül ez az utolsó! Bpest, 1918. január 2. Petrik Géza.”

A Magyarország Bibliográfiája 1712–1860 első kötetében Petrik másik önvallomása olvasható, bizonyítékként a szerző szép, munkás életének:

„12 esztendeig dolgoztam ezen a munkán. Ezidő alatt megtagadva magamtól minden szórakozást, naponként 18 órát szántam munkára s 4 órát alvásra. Kivétel volt vasárnap és ünnepnap előtt való éjjel: akkor 5 órai alvást engedtem meg magamnak.

Magam írtam *minden betűt*, az eleitől az utolsóig. Magam nyomattam ki a munkát, magam szerveztem a terjesztést, magam végeztem az expedíciót, magam az incassot, mert kiadóink közt nem akadt egy sem, aki vállalkozni mert volna erre a – szerintük – „őrült” spekulációra, így született meg a „Petrik”.

Bpest, 1917. november 6.

Petrik Géza”³⁽¹⁷³⁾

Petrik teljesítményének felméréséhez kommentár nélkül csak annyit fűzünk hozzá, hogy a Magyar Könyvészet 1911–1920 című kötet az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztályának munkája, melyet két kötetben Kozocsa Sándor 1939–1942-ig rendezett sajtó alá. Az 1920–1940-ig terjedő időszak kézikönyve ma is hiányzik. A magyar könyv 500. évfordulóján nem árt rámutatnunk a soproni indítású Petrik Géza önfeláldozó tevékenységére, melynek kezdetei ugyancsak Sopronba vezetnek.

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Karner Ödön: Adatok Sopron város erdőbirtokának történetéhez

354 Karner Ödön: Adatok Sopron város erdőbirtokának történetéhez

Sopron város erdőbirtokszerzése körülbelül a mohácsi vész idejében befejeződött. Elérte akkor legnagyobb kiterjedését. Területe becslés szerint 14 000 katasztrális hold volt. E terület az évszázadok alatt csökkent, egy részét a mezőgazdaság vette igénybe, majd nagy része az úrbéri birtokrendezéssel kapcsolatosan a nyolc úrbéres község, nevezetesen Sopronbánfalva, Ágfalva, Lépesfalva, Kelénpatak, Harka, Kópháza, Balf és Fertőmeggyes kielégítésére szolgált. Ezek után a város kezelésében kerekén 10 000 katasztrális hold maradt, amely most már Sopron város és a nyolc volt úrbéres község területén feküdt.

A városi erdőbirtok kezelői, az erdőmester és az erdőgondnokok nem nézték jó szemmel, hogy az erdőtesten belül, de az erdőhatár öblösödéseiben is, idegen kertek, rétek feküdtek, és azért ezek megszerzésére törekedtek. Ezek egy része a „Váris” dűlőben, a mai Körút és a Camping között, majd a Fenyves-szálló mögött, a másik, nagyobbik része Sopronbánfalva és Ágfalva községek területén, Sopronbánfalvától nyugatra, az országút mentén, a Tolvaj-árok (Diebmansgraben) elején, az Ultra-hegy alján (Bikarét), a Kovács-árokban (Schmiedgraben), a Rammel-árokban, a Görbehalom (Bogenriegel) alatt, továbbá a Hermes-árokban, a Vadkan-árokban (Saugraben), majd a Hidegvíz-völgyben (Kalteswasser) az út két oldalán, a Freiwald, a Vörösberc (Rödlriegel) alatt és az út északi oldala mellett a Házoldal (Hausseite), Ridegberc (Rauhriegel) és az Első és a Második halom (Riegel) alatt terülnek el.

E megszerzett ingatlanok legnagyobb részét beerdősítették és már teljesen belenőttek a nagy erdőtestbe.

Itt most a „Váris” dűlőben fekvő, volt magánterületekkel foglalkozom. A közölt, Muck Endre erdőgondnok által 1883-ban készített térképvázlat és kimutatás¹⁽¹⁷⁴⁾ alapján ismertetem az egyes területeket, nagyságukat és a volt tulajdonosok nevét, akik soproni polgárok voltak, itt ingatlannal rendelkeztek.

Helyrajzi szám	A tulajdonos neve	Terület	
		hold	□ öl
13771	Ferdinánd Tschürtz		1334
13772	Beck Tobias		1563
13773	Ferdinand Zügn		1513
13774	Georg Zügn	1	234
13776	Monsberger Mária	1	439
13777	Monsberger Mária		30
13778	Monsberger Mária		62
13779	Monsberger Mária	2	92
13780	Monsberger Mária	1	1127
13781	Monsberger Mária		41
13782	Wurm Gottlieb		1302
13784	Wurm Gottlieb	1	513
13785	Karl Kappel	1	314
13786	Karl Kappel		1063
13787/8	Franz Morawetz		1446
13789	Graf Zichy	10	464
355 13790	Ludwig Strobl		
13791	Ludwig Strobl	2	1071
13792	Ludwig Strobl		
13793	Ludwig Strobl		1432
13794	Tschürtz		616
13804	Tschürtz		264
13677	Joh. Meyne	2	1296
14325	Zetl József kert		1389
26	Zetl József kert		371

Helyrajzi szám	A tulajdonos neve	Terület	
		hold	□ öl
14329	Widtmann kert		1174
14339	Steiner és Meller kert	1	520
	összesen	34	1270

Mielőtt a részleteket ismertetem, megjegyzem, hogy tájékoztatás céljából a csatolt vázlatrajzra általam utólag beírt I. szám helyén van ma a Csepel-üdülők (régén Lövér-szálló), a II. szám helyén áll az Állami Szanatórium, a III. számnál pedig a Camping-telep.

A térképen lévő erdőbirtok határvonala ma már nem azonos az erdő mai határával, mert azóta a Villasorig terjedő részt az erdőbirtoktestből kihalították.

A vázlatrajzon feltüntetett 13677. hrszámú, és a 13771–72–73–74. hrszámú ingatlanokat sohasem sikerült megszerezni. Az utolsó négy parcellán ma az új nyolcszintes üdülők áll.

A 13776–77–78–79–80–81. és 82. hrszámú ingatlanokat a múlt század utolsó negyedében a városi erdőgazdaság megszerezte és azokat be is erdősítette. Ma az Állami Szanatórium tulajdonában van az egész terület.

A 13784–85–86. helyrajzi számú ingatlanokat az erdőgazdaság a megvétel után befásította és azokon részben tölgyes, részben nagyon szép fenyőállomány áll.

A 13787. és 13788. hrszámú területek jelenleg Sopron város tulajdonát képezik, és ma is áll rajtuk egy öreg ház, amelyet a volt városi erdőgazdaság – mint erdőőri illetménylakást – hasznosított.

A 13789. hrszámú terület, az ún. Zichy-rét, egykor a Zichy grófok tulajdonát képezte. A város megvette, a városi erdőgazdaság részben beerdősítette, részben továbbra is rétként használta. Ma nagyon szép sétaút vezet rajta, padokkal ellátva és az itt üdülők, a sétálók szívesen keresik fel e szép helyet.

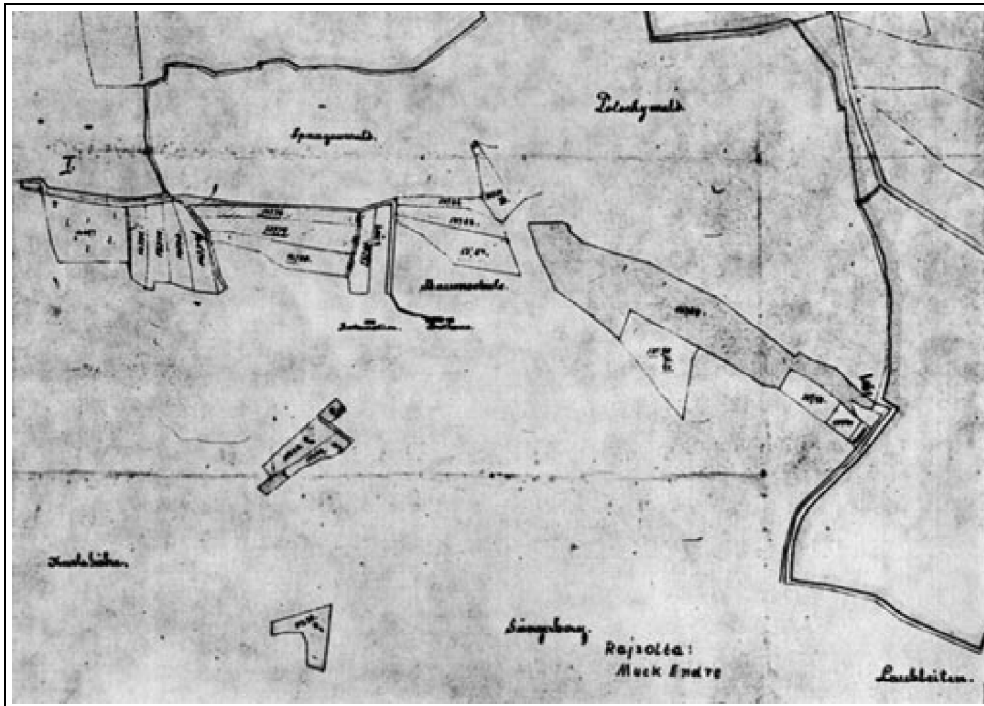
Itt említendő még a 13790–91–92–93–94. és a 13804. hrszámú parcellák. Az utóbbi három és a Zichy-rét keleti részén ma a Camping van.

A 14325., 14326. és 14329. hrszámú parcellák a Fenyves-szálló mögötti sétautak oldalain fekszenek és rajtuk ma fiatal kísérleti vörösfenyő-állomány található.

Legvégére hagytam a 14339. helyrajzi számú parcellát, amelyen a vörösfenyő-szelídgesztenye egyes erdő van, amely védett, mert egyedülálló a maga nemében.

Nem tartozik szorosan a tárgyhoz, de a szakembereket talán érdekli a következő: A Fenyves-szálló mögötti – előbb említett – 14325., 14326. és 14329. hrszámú parcellákat néhai tulajdonosaik, az akkor divatos akácövénnyel kerítették körül. Később az akác az egész kert területét ellepte, abból akácos erdő lett, ami az utódoknak még sok gondot okozott, mert arra a talajra akác igazán nem való. Az 1941. év végén kezdtem én az akácot irtani, és a területet jegenyefenyővel telepítettem be. Az akácot állandóan irtva, némi sikerek mutatkoztak is, néhány jegenyefenyő még ma is [356](#)található ott. A háború és a velejáró munkaerőhiány miatt azonban ismét az akác lett úrrá. Csak a háború után sikerült Muck Endre

unokájának, az erdészet jelenlegi vezetőjének, dr. Mollay Jánosné Madas Gabriellának – most már vegyszeres irtással – az akácot onnan kiirtani és helyébe a szép vörösfenyő kísérleti erdőt telepíteni.

A városi erdőkbe beékelődő magánterületek (Muck Endre erdőgondnok 1883. évi rajza)

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Berecz Dezső: Jászai Mari soproni szereplései (1885–1909)

357 Berecz Dezső: Jászai Mari soproni szereplései (1885–1909)

Jászai Marinak¹⁽¹⁷⁵⁾ életeleme volt a szereplés, így pályatársai közül az egy Újházy Edét kivéve ő járt legtöbbet vidékre. A mellékkeresetre is szüksége volt, mert színpadi jelmezeiről maga gondoskodott és mert sok felé adakozott. Sopronban is több alkalommal szerepelt, először Jakab Lajos színtársulatánál 1885-ben. Az akkor már országos híró tragika nov. 23-án lépett először a soproni színpadra Az ember tragédiájában, melyet a Nemzeti Színház két évvel korábban, 1883. szept. 29-én mutatott be. Éva egyik legkiemelkedőbb alakítása volt Jászainak, s nem kis érdeme volt abban, hogy Madách remekének színpadszerűsége ország-világ előtt beigazolódott.

A Sopron c. hetenként kétszer megjelenő újság nov. 18-i számában terjedelmes cikk méltatja Jászai művészetét „Echo” aláírással. Addigi pályafutását, londoni tanulmányútját ismerteti, Magyarország első és Európa kiemelkedő tragikájának nevezi. Idézem: „Szépsége és művészete oly harmóniában állnak egymással, melyet legfeljebb Phidias szobrainál lehet találni.” A tragédia előadásáról a lap nov. 25-i száma közöl tudósítást és közli Latkóczy Mihály nyolc soros versét is, amelyet az előadáson röpcédula formájában szórtak le a karzatról. Jászait melegen ünnepelte a közönség, elárasztották virággal, átadták

neki a Színpártoló Egyesület és az Irodalmi és Művészeti Kör babérkoszorúját, utóbbinak nemzeti színű szalagján: „A legszebb Évának.” Így ír a tudósító: „Jászai Mari alkotásáról, az örök nő e kiváló interpretációjáról csak a feltétlen magasztalás hangján beszélhetünk: minden képben egyaránt nagy volt s mivel Jászai Marit maga Jászai Mari is felülmúlhatja, a IV. képben mint rabszolga neje, az V.-ben mint Lucia, ahol tragikai hangokat kell megütnie, leginkább elemében volt.”

Nem csekély érdekessége ennek az előadásnak, hogy Ditrói Mór²⁽¹⁷⁶⁾ rendezte, Ádámot pedig Fenyvesi Emil³⁽¹⁷⁷⁾ játszotta, mindketten a Jakab-társulat tagjai. A lap szerint Fenyvesi jobban játszott, mint a tavaszi bemutató előadáson (1883. ápr. 30.), ritmus, melegség, meggyőző erő volt benne, de a forradalmi képben hangja gyengének bizonyult Lucifernek is gyenge volt a hangja, ezt Havasi Jenő játszotta, Ditróiné⁴⁽¹⁷⁸⁾ pedig epizód szerepet alakított.

Jászai Mari nov. 24-én Scrieb és Legouvé sokat játszott darabjában, a Lecouvreur Adrienne-ben lépett fel, 25-én pedig Jókai Könyves Kálmán c. drámájában Igolit svéd királylányt alakította. A vendéjátékról a Sopron nov. 28-i számában „Echo” aláírással szellemes csevegés jelent meg, mely szerint: mindenképpen fontos esemény a város krónikájában akár a publikumot nézzük, melynek tartózkodó magaviselete ezúttal lelkesedéssé fokozódott, akár magát a művésznőt, aki hol kevesebbet, hol többet talált, mint amennyit remélt; – a tragédia előadásán a közönség sehogyse akart fölmelegedni, inkább a parókák érdekelték és csak kevesen méltányolták Éva szerepének sokoldalúságát. Ezen se lehet csodálkozni, írja tovább, mert a kitűnően rendezett előadást a balsors üldözte: hol a függöny ficánkolt föl-le odacsípve a „halott” Ditróinét, aki nyomban feltámadt, hol a koszorúra csapódott s csak a szalag rojtja kandikált kifelé, majd meg Ádám prémnadrágja bomlott fel és kilátszott a paradicsomi trikó. Lecouvreur Adrienne toalettjei a hölgyközönséget vonzották, szerelmi ³⁵⁸bánata és kétségbeesése azonban a férfiakat is könnyekre indította. Jókai darabjában, melyet Bécsben nem méltányoltak (bécsi bemutatója ez év szeptemberének végén volt), Jászai az igazi hősiesség hangját szólaltatta meg. Ezúttal a soproni hölgyek küldtek koszorút, a zsinórpadlásról pedig babéreső hullott. A közönség mind a három estén megtöltötte a nézőteret, Jászait méltó módon ünnepelte.

A Sopron színházi tudósítója ebben az időben Újváry Béla (1852–1927) francia szakos tanár, aki 1894-ben Budapestre került, színdarabjaival, szatíráival, nyelvészeti munkáival országos nevet szerzett. A Sopron hasábjain több ízben „R” jelzést használ, egyszer pedig a „Referens” aláírást. A Jászairól szóló tudósítás nincs jelzéssel ellátva, a stílus azonban Újváryé. Az „Echo” álnév mögött Latkóczy Mihály (1857–1906), a jeles tanár és műfordító húzódik meg, kinek cikkeit a fővárosi folyóiratok is közlik.⁵⁽¹⁷⁹⁾ Az Oedenburger Zeitung ebben az időben még nem vesz tudomást a magyar színészetéről s Jászai vendéjátéka idején a bécsújhelyi színházról tájékoztatja olvasóit.

Jászai 1886-ban ismét ellátogat Sopronba, most már Somogyi Károly színigazgató meghívására, és dec. 17-én Racine Phedráját, 18-án pedig Dóczy Lajos Széchy Máriaát mutatja be a közönségnek. A Sopron előjáróban „Y” aláírással ismerteti a két darabot és Kassainé⁶⁽¹⁸⁰⁾ Jászai Mari fellépését hirdeti. A két előadásról a tudósítás elég szűkszavúan emlékezik meg, mondván, hogy minden szó kevés volna. Hát nem is mond sokat, az árnyékolást, az erőt, a fokozást dicséri – „ez eredeti tehetségből és külső adottságokból ered” –, és néhány felsőfokú jelzővel méltatja Jászai alakításait, aki Széchy Máriaiban viharszerűen ragadta magával a közönséget s a játék „netovábbját” tüntette fel: „Gyűjtött és meghatott, magával ragadott és könnyekre ragadott.” A társulat iparkodott s a játékbeli összhang fenntartására törekedett. Mindkét előadáson megtelt a nézőtér, még a zenekar helyét is elfoglalták.

Az „Y”-nal jelzett cikket biztosan, a tudósítást pedig valószínűleg Újváry írta, sajnos azonban Jászai

alakításának részletes jellemzésével adós maradt, s nagyon hiányzott Latkóczy lelkesedése, aki ez időben édesanyját gyászolta.

Ezúttal az Oedenburger Zeitung is megszólal és beáll a hódolók táborába. Előre hirdeti a vendégjátékot s részletes kritikát közöl, íme kivonatosan: Phedra felejthetetlen este volt, a 200 éves darab ma is friss és Jászai nemcsak hogy a szerepre termett, hanem tüzes temperamentumával többet fejez ki, mint amennyit a költő megálmodott, már megjelenése is elragadó, lélekrajzával, színészi erejével pedig jelenetről jelenetre emeli a hatást, mozgása, mimikája, hatalmas orgánuma csodálatot kelt. A kontinens legelső tragikái közé tartozik, itthon pedig egyedülálló, mint ember is kivételes egyéniség, a legtöbb európai nyelvben járatos, jelenleg az oroszral és héberrel foglalkozik. A világ legtöbb színpadán felléphetne. Dóczy Lajos örülhet, hogy fő alakját olyan színésznő alakítja, aki a művészet legmagasabb fokán jár, mindenben tökéletes, démoni erővel, brillírozva babonázza meg a közönséget. A kritikus személyét ma már nem lehet megállapítani.

Sopronban ez volt Széchy Mária bemutató előadása és ez volt az első magyar nyelvű Phedra. Utóbbit a német színészek 1864-ben mutatták be a Burg-színház művészeivel.⁷⁽¹⁸¹⁾

Jászai következő vendégjátékára 1889-ben került sor. Ezt a Sopronban dr. Berényi Pál tanulmányának beillő cikke vezeti be. Ismerteti Jászai művészi fejlődését, életének útját, igazolva, hogy Jászai keserves gyermekkorának adatai már akkor közismertek voltak. „Hatalmas tehetségét vitte magával a színpadra s amit még meg kellett tanulnia, azt a maga törhetetlen erejéből tanulta meg” – írja Berényi.

³⁵⁹Ápr. 11-én játszotta Medeát (Grillparzer),⁸⁽¹⁸²⁾ 12-én Stuart Máriát (Schiller),⁹⁽¹⁸³⁾ 13-án Lucrezia Borgiát (Hugo Victor), 14-én ismét Lecouvreur Adrienne-t. „Nemo” egy cikkben számol be a négy előadásról; ezek mindegyike hatalmas siker volt, a közönség hálásan ünnepelte a vendéget, a tisztelők virágcsokrokat, a kulturális egyesületek koszorúkat küldtek. Medea szerepében Jászai a szerető, féltékeny, féltékenységeben gonosz nőt ábrázolta. Jasont szólítva a hangja viharként hatott, s a nézőket rémület töltötte el. Stuart Mária szerepe nem felelt meg annyira Jászai temperamentumának, mint Medea, írja Nemo, de alakítása nagyszerű magaslatra emelkedett a királynővel folyt szóharcában és a búcsújelenetben. A börtönből elővezetett Stuart Mária nem királyi öltözékben jelenik meg, hanem a realitásnak megfelelő egyszerűségében. Méltó feladat volt Jászai számára Lucrezia Borgia színpadra vitele, az anyai érzés és a gonoszság ellentétének ábrázolása. Mint Lecouvreur Adrienne-jében, a szerelemben lángoló nő megelevenítésével ért el roppant hatást. A tudósító megírja, hogy Somogyi érdemes társulata megfelelő környezetről gondoskodott, különösen Komjáthy Jánost, Komjáthy Závodszy Terézt,¹⁰⁽¹⁸⁴⁾ Bónis Lajost,¹¹⁽¹⁸⁵⁾ Follinus Aurélt,¹²⁽¹⁸⁶⁾ Laczkó Arankát¹³⁽¹⁸⁷⁾ dicséri.

Medea Jászai pályájának egyik legnagyobb dicsősége volt. 1892-ben ezzel a szereppel hódította meg Bécset és a Burg-színházat. Naplójában meggyőződéssel írja: „Nincs a földön ember, aki Medeában megközelítene.” A Schiller-drámában eredetileg Erzsébet királynét játszotta már nemzeti színházi tagságának első évében (1872), 1888-ban vette át a címszerepet, majd 1917-ben ismét Erzsébet szerepét vette át, s pályája legvégén is félelmetesen ábrázolta.

Szabó Károly tanfelügyelő, a színészet lelkes pártfogója – mint más alkalommal – most is összehívta baráti körét és a társulat vezető tagjait Jászai tiszteletére, aki „a színpadon a fenség képviselője, az életben vidám, tréfás, fesztelen és lebilincselő modorú – írja Nemo – szeretetreméltóságával elragadta a társaságot, énekelt, csipkelődött és kitűnő hangulatot teremtett”. Tegyük hozzá, hogy fénykorát élte. Nemo kiléte sajnos ismeretlen.

1891-ben még mindig Somogyi Károly volt az igazgató, amikor Jászai Mari ápr. 16-án és 17-én Sopront is beiktatta az Elektra diadalútjában, 18-án pedig megismételte Medeát; Jasont Pethes Imre¹⁴⁽¹⁸⁸⁾ játszotta, aki mint kezdő színész második éve volt tagja a társulatnak, s a tudósítás szavai szerint eleget tett feladatának. A Sopron ápr. 18-i számának tárcarovatában dr. Berényi Pál ír az Elektráról: „Jászai Elektrája páratlan alkotás a magyar színészet történetében. A realizmus diadala amint rongyokban, kócosán színpadra lép, csupa fájdalom és tehetetlen bosszú. Amikor a hamvedret átveszi Orestes állítólagos hamvaival, letérdel előtte, halk hangon beszélget vele, cirógatja, ölelgeti és nincs hallgató, aki ne könnyezne. Ebből a suttogásból átcsap egy iszonyatos zokogásba, szavai elcsuklanak. Aztán találkozik az élő Orestessel, öröme megható, kedves, bájos, még táncra is perdül s az öröm minden ³⁶⁰fokozatát bejárja.” Így hangzott el mindenütt, Sopronban is. Az Oedenburger Zeitung elismerése: Jászai teljesít mindent, amire az ábrázoló művészet egyáltalán képes, hallatlan szenvedélyre van szüksége, hogy a darab monoton menetébe életet vihessen, kitörése a bánatban és örömben olyan mestermű, aminőre színpadon csak kevés példa adódik.

Sophokles Elektráját a Nemzeti Színház 1890. dec. 20-án mutatta be Jászaival a címszerepben, aki ezzel a szereppel színészi pályájának legmagasabb, szinte egeket ostromló ormára lépett. Lehel István¹⁵⁽¹⁸⁹⁾ írja róla: „Teljesen az lehetett Elektrában, ami volt, féktelen ellentétek martaléka. Kitombolhatta mindannak a felháborodásnak és rajongásnak a dühét, amelyet annyiszor kellett az életben magába fojtania.” A budapesti bemutató után a sajtó a legnagyobb elismeréssel írt Jászai alakításáról, kivéve a Gyulai Pál szerkesztette előkelő Budapesti Szemlét, melyben „Spectator” csúnyán ledorongolta Jászait, sőt még azt a megjegyzést is megkockáztatta, hogy Jászai önmagát akarja mutogatni. Nagy vita támadt. Rakodczay Pál¹⁶⁽¹⁹⁰⁾ külön tanulmányban méltatta az alakítást s azt eszményi realizmusnak nevezte. Maga Jászai temperamentumának megfelelően goromba levelekkel ostromolta Gyulait, hogy nevezze meg a cikk íróját. Jászai „szoknyát” gyanított az álnév mögött s csak évek múlva tűnt ki, hogy a kritikát Arany László írta.

Jászai Mari tudta, hogy a legmagasabb csúcson jár. A pesti előadás után írja egy régi barátjának: „Nem játszottam eddig semmit, most kezdem a színészetet. Elektrával. Drága szerelmem, Elektra! ... Ha bele nem halok, színésznővé tesz. Az én szívem dobog a mellében s az enyémben az övé.”

Jászai Rakodczay védelmét szép levélben köszönte meg. Jellemző azonban, hogy ugyanez a Rakodczay később, már mint kecskeméti színingazgató, amikor Jászai négy estére szóló vendégszereplésre ajánlkozott, közölve, hogy fellépési díja esténként 160 forint, csak egy estére szerződött, s a fellépési díjat 120 forintra alkudja le. Ebből következik, hogy Jászai vidéki fellépési díjai ily összegek körül mozogtak.

Sudermann Otthon c. társadalmi drámájának műsorra tűzését Jászai ajánlotta a Nemzeti Színház igazgatóságának, s ő játszotta Magda hálás szerepét. Néhány hónappal a budapesti bemutató után 1895. márc. 28-án Komjáthy János társulatánál Sopronban is eljátszotta. A Soproni Hírlap hódolattal üdvözlö a vendéget, aki a szerep legapróbb részleteit is vas következetességgel, láncszemek gyanánt kovácsolta egybe, az érzelmek minden megnyilvánulásában nagy volt, örömben és gyűlöletben, büszkeségében, haragjában és a lemondásban is. Zsenijének teremtő ereje nyomán saját egyéniségén keresztül szűri át Magda alakját. Ugyanígy vélekedik az Oedenburger Zeitung kritikusa is, aki magas művészi értéket lát Jászai alakításában, de a nagy művésznőt egyéni ereje, megjelenésének, színészi valójának egész súlya elsősorban a klasszikus drámához fűzi. „Magdája inkább klasszikus jelenség, mint korunk gyermeke” – írja találóan, s másnap folytatja a gondolatot, amikor Jászai márc. 29-én játszott Szapphójáról (Grillparzer) számol be: „Megrázó élményt jelentett Jászai visszatérése a klasszikus szerephez.” A Soproni Hírlapban (6), vagyis Rábel László írja, hogy a szerepnek nincs igazabb értelmezője, mint Jászai Mari. A színház ismét megtelt, a vendéget szünni nem akaró tapssal ünnepelték s a Színpártoló Egyesület babérkoszorúja „A legnagyobb magyar

tragikának” szölt.

Jászai 1896-ban ismét ellátogatott Sopronba, ezúttal is Komjáthyéknál szerepelt nagyon jellemző körülmények között: magával hozta Paulay Ede özvegyét,¹⁷⁽¹⁹¹⁾ akit ³⁶¹ férje halála után ugyanazzal az emberszeretettel karolt föl, mint amellyel minden rászorulón segíteni igyekezett. Paulayné férje hirtelen halála után gyerekeivel együtt nehéz anyagi helyzetbe került. Jászai fellépéseket szerzett számára. Márc. 24-én Dumas Az idegen nő c. darabjában léptek föl, s az előadás megkezdése előtt Jászai függöny elé lépett s Paulayné a közönség szeretetébe ajánlotta. A Soproni Hírlapban olvassuk, hogy Jászai a címszerepet játszotta, ez valójában jelentéktelen szerep, Jászai kevesebbet van színpadon, mint ahogy a közönség szeretné, a szerep egyébként is távol áll Jászaitól, aki a társalgási darabokban inkább csak tündöklő dikciójával kelt csodálatot. A kívánt hatást így is elérte, különösen a nagy jelenetben, amikor rezerváltságából kiléphetett. Mellette Paulaynének rokonszenves szerepében több alkalma volt kedves egyéniségének bemutatására, szép alak, előkelő magatartás, kedves orgánus, gyakorlott játék jellemzi, a részletek gondos kidolgozása mellett finom eszközöket használ, s a szenvedélyek kitöréseit is megoldja. A német nyelvű újság majdnem ugyanezekkel a szavakkal ír az előadásról, hangsúlyozva Jászai jószívűségét. Az idő távolából is érezni lehet, hogy Jászai hogyan rak önmagára hangfogót, hogyan igyekszik előtérbe helyezni bajba jutott pályatársát. Másnap Jászai Heinrich Laube¹⁸⁽¹⁹²⁾ Essex gróf c. történelmi drámájában Erzsébet királynőt alakította, s hangjának ezerféle színezetével a szenvedélyek egész skáláját ábrázolta, mesteri játékkal, páratlan mimikával, sokszor egy szempillantással, egy kézmozdulattal fejezve ki örvénylő lelkiállapotokat – írja a Soproni Hírlap. A német nyelvű lap is azon a véleményen van, hogy Erzsébet szerepében Jászai zsenialitása, ábrázoló művészete teljes mértékben érvényesül. Megjelenésében is királyi, az alakot széles történelmi tanulmány alapján ábrázolja, s nem mellőzi a férfias tulajdonságokat sem.

Hosszú, nehéz évek teltek el, Jászait sok csalódás, mellőzés, keserűség érte. Paulay halála után a Nemzeti Színház vezetése dilettáns kezekbe került, majd Jászai kifejezése szerint: „a jó Isten egyre nagyobb lukú rostákból potyogtatta az igazgatókat”. A közönség igénye is változott, a színpadon a naturalista stílus, a természetes (sőt sokszor túlhajtott) egyszerűség diadalmaskodott. Jászainak már csak ritkán jutott feladat.¹⁹⁽¹⁹³⁾

Sopronban 1923-ban találkozunk vele a színház centenáris Petőfi-ünnepén. Az igazgató Bodonyi Béla. A „nagyasszony”, mert ekkor már így nevezték, a febr. 9-i ünnepségen három alkalommal jelent meg a közönség előtt Petőfi legszebb verseivel. A közönség több is lehetett volna – írja a Sopronvármegye, de akik ott voltak, áhítattal hallgatták és tapsorkánnal jutalmazták. Az Oedenburger Zeitung szerint ilyen ünneplésre még alig volt példa, a költeményeket a közönség is némán hallgatta. Ez alkalommal került színre – nagyon készületlen előadásban – Csatai Endre Csillagok ha találkoznak című egyfelvonásosa Liszt és Petőfi képzelt találkozásáról. A kritika különösen a korrajzot méltatja s a darab Jászainak is tetszett, de Petőfi személyesítőjét, aki szintén készületlen volt, majdnem megverte, csak a színész gyors eltűnése segítette.²⁰⁽¹⁹⁴⁾

Jászai másnap Ibsen Kísértetek c. drámájában Alvingnét ábrázolta. A soproniak meleg fogadtatásban részesítették megjelenésekor az akkor már 73 éves művésznőt. A Sopronvármegye így számol be: „A legnagyobb norvég tragikust elhozta a legnagyobb magyar tragika. Vérbeli művész, akinek szókiejtése lenyűgöz, minden hangsúlya egy-egy súlyok... Játékát ünnepi szomjúsággal itta a közönség s a lidércnyomás a felvonások végén alig akart felengedni, csak percek múlva tért magához ³⁶² a közönség, amely a súlyos ó-bor hatású művésznőt lelkesen ünnepelte.” A kritika stílusából arra mernék következtetni, hogy írója Mészáros Sándor, a jeles költő.

A Kísérteteket a Nemzeti Színház 1909-ben mutatta be Jászaival, Oswald szerepében Pethes Imrével. Az előadást Csathó Kálmán rendezte, aki „Ilyennek láttam őket” c. könyvében (Bp. 1957) megírja, hogy Jászai stílusa nem vágott egybe a többi szereplő játékmódorával, sőt magának a darabnak a stílusával sem. Megvolt a maga egyéni színjátszó stílusa, amelyből nem lehetett kimozdítani, bűn is lett volna, mert ezen a stíluson belül volt csodás, nagyszerű és elragadó. Alvingnéről Jászainak az volt a felfogása, hogy ennek az asszonynak még vannak eszméi, még képes a küzdelemre, éppen ezért nem szabad fehér hajú öregasszonynak ábrázolni. E felfogás szerint játszott Sopronban is.

A színpadi szerepléseken kívül Jászai Mari – tudomásom szerint – három ízben szerepelt Sopronban versmondással. A szavalás épp olyan szenvedélye volt, mint a színpadi játék, különösen Petőfit, Vörösmartyt szerette, aztán Aranyt, Kiss Józsefet, és Péchy Blanka²¹⁽¹⁹⁵⁾ szerint eljutott Ady Endréig is, bár Ady-verset ritkán mondott.

1893. június 3-án Jászai egy művészt keretében lépett fel Sopronban az akkori Kaszinó-épület nagytermében. A műsor első részében Kiss József Jehova c. nagyterjedelmű költeményét mondta el, a második részben az Ágota kisasszonyt (Kiss József) és Arany János Pázmány lovag c. vígballadáját. A sajtó elragadtatással ír a szereplésről, de kemény megrovásban részesíti a közönséget, melyet a nyári hónapokban lehetetlen megmozgatni. 1904. febr. 3-án a Tanítók Háza javára rendeztek művésztet, ezen Jászai ismét elmondta Ágota kisasszonyt, Kozma Andornak A béka c. versét, Tompa Mihálynak Három a daru c. versét. Vörösmartynak A sors és a magyar ember c. sokat szavalt költeményét, s műsorát a Szózáttal fejezte be. 1909. szept. 20-án a diákokthon javára rendezett népünnepélyen lépett fel a az Erzsébet-kertben. Petőfi-verseket mondott. Aki ott volt – írja a Soproni Napló – az szívében érezte a hatást, aki pedig nem volt ott, annak hiába magyarázzuk, mert szavalását méltatni és róla ítéletet mondani lehetetlen. Mint kisdíák én is ott voltam ezen az ünnepségen, láttam, hallottam Jászai Marit, akiről apám házánál sok dicséret esett. És bizony elállt a lélegzetem, amikor a Szeptember végén c. vers mondása közben elakadt, félelmetes csend, aztán hamarosan megtalálta a fonalat s a verset szerencsésen befejezte. Emlékszem magas, imponáló alakjára, amint az azóta eltűnt zenepavilon emelvényen állott, és emlékszem zengve dörgő hangjára is.

Sokkal később, a húszas években, jelen voltam Budapesten Jászai egy szavalóestjén. A Szeptember végén egyik soránál ismét megakadt, s mivel a memória nem billent helyre, odamordult az első sorban ülőkhöz, hogy segítsenek. Többen is kiségtették, s a vers hibátlanul és szépségesen gördült a befejezésig. Lehel István írja, hogy Jászaival gyakran megesett efféle, saját kifejezése szerint: „beesült, mint rétes a tepsibe”, mégpedig mindig olyan versbe, amelyet már számtalanszor elmondott. Legnagyobb szavalási produkcióiban, mint a Széchenyi emlékezetének (Arany) vagy a fél óráig tartó Jehovának elmondásában sose akadt meg.

Még egy személyes élményem volt, amelyet soproni vonatkozása miatt ideiktatok. A Sopronból Budapestre szakadtak társasága, a Sopronmegyei Kör 1923. dec. 15-én műsoros estet rendezett Budapesten. Jászait kértük fel versmondásra, el is fogadta a meghívást, kikötötte, hogy gondoskodjunk kocsiról, de ne menjen senki érte, és ne kísérje haza senki, majd ő odatalál. Pontosán megjelent, bundába burkolózva s mi, a rendezők elfogódottan fogadtuk, kihámoztuk a bundából és bőrfotelletel kínáltuk, Gertrudis hangján utasította vissza, hogy ő csak kemény székre ül. Átesve a bemutatkozásokon és hálálkodásokon, próbáltunk beszélni valamit, de Jászai zárkózott maradt, s amikor a művészszoza nyitott ajtaján keresztül meglátta, hogy a másik teremben vacsorához van terítve s az asztalon borosüvegek állnak, felpattant ³⁶³s most már angliai Erzsébet szigorával jelentette ki, hogy nem marad, mert itt dohányozni fognak, inni fognak, lerúgja azokat az üvegeket és azonnal elmegy! Én igyekeztem megnyugtatni, miután rendezőtársaim elszeleltek s

egyedül maradtam vendégünkkel, megmagyaráztam, hogy az előadó terem túl van az éttermen, a műsor után együtt vacsoráztunk s a nagyszonyt is szívesen látjuk. Isten ments! – volt a barátságosan válasz, de mégis visszaült a helyére. Idegessége, izgatottsága szemmel látható volt, s a lámpaláznak olyan gyötrő formáját ritkán tapasztaltam, mint akkor a 73 éves Jászain. A dobogón fiatalos tüzzel szavaltta el Vörösmarty két költeményét A sors és a magyar ember címűt és a Szózatot. Utána megkönnyebülve és mosolyogva köszönt el, karján a soproniak virágbokrétájával.

Megjelent hézagos emlékezéseiben és töredékes naplójegyzeteiben nem esik szó Sopronról, más városról is ritkán történik említés. Kiadott leveleiben sem szerepel Sopron. Naplójegyzeteiben 1905. dec. 5-i kelettel találunk csak egy soproni vonatkozású mondatot: „A kormány letette Baán Endre alispánt, üdvözlöm kellene.” Csak egy mondat, de mégis nagyon jellemző Jászaira. Tudni kell ugyanis, hogy abban az időben a király törvényellenesen nevezte ki Fejérváry Géza altábornagy darabontkormányát, melynek kormányzásával szemben a vármegyék tanúsítottak ellenállást, megtagadva az adószedést és az újoncállítást. Ennek az ellenállásnak lett egyik áldozata Baán Endre, akit Jászai Sopronból ismerhetett.

A Jászai Marira vonatkozó soproni adatok feltárása közben szándékosan jártam szélesebb mederben, mint amilyent a tárgy lényege megkíván, hogy nagyobb hitelességgel idézhessem a magyar színháztörténet egyik legnagyobb alakjának emlékét.

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Pusztadaróczi Mária: Adalék a soproni Széchenyi István Gimnázium történetéhez

Pusztadaróczi Mária: Adalék a soproni Széchenyi István Gimnázium történetéhez

1. 130 éve annak, hogy Széchenyi István 1844 tavaszán „Magyarország kiváltságos lakosaihoz” c. munkájában 5 reáltanodának azonnali megnyitását követelte. A reformkorszak lázas ütemében intó szava pusztába kiáltó szó lett, mert a napi politika és a felszínre tört gazdasági, nemzetiségi kérdések elnyomták a közoktatási kérdések megoldását. Erre a szabadságharc bukása utáni császári önkényuralom alatt került a sor, amikor 1850-ben életbe lépett a Thun-féle „Organisations Entwurf” szabályzata. Ez a szabályzat behozta az érettségi vizsgálatot és felállította a 6 osztályú reáliskolát a földművelő, iparos, kereskedő és a technikai pályákra való előkészítés céljából.

Az Entwurf tanítási rendszere Magyarországon, 1875-ig maradt érvényben amikor Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter 8 osztályúvá fejlesztette a reáliskolákat, és érettségi vizsgálati joggal ruházta fel őket. Az 1883. évi XXX. tc. megalkotta az egységes magyar középiskolai törvényt, mely a középiskola feladatául „a magasabb általános műveltségadást és a felsőbb tudományos képzésre előkészítést” tűzte ki. Ez a középiskolai rendszer az 1924. évi XI. tc. életbe lépéséig maradt érvényben. Az új középiskolai törvény három középiskolai típust állított fel: a gimnáziumot, a reálgimnáziumot és a reáliskolát:

„Feladatuk az erkölcsös polgárrá nevelés, a hazafias szellemű magasabb műveltségnyújtás és a felsőbb tanulmányokhoz szükséges szellemi munkára való képessé tevés.”

Alig tíz év múlva a haladás megtorpant, és az új középiskolai 1934. évi XI. tc. egységes középiskolát: a gimnáziumot állítja vissza, de lehetővé teszi az V. osztálytól kezdődő szétágazást a „humanisztikum, a reáliák és a modern nyelvek irányában.” A szétágazás lehetősége módot adott, hogy a soproni állami fiúgimnázium továbbra is betöltse eredeti célkitűzését. Teljesítse azt a feladatot, amelyet alapítói 1850-ben

eléje tűztek. 1850. október elsején megnyílt a katolikus alreáliskola, 1853-ban pedig ³⁶⁴az evangélikus is. 1861. május 14-én Kánia Ferdinánd polgármester elnökletével, a város képviselőtestülete az alábbi egyhangú határozatot hozta:

„4.... hogy a nagy magyar, boldogult gróf Széchenyi István emlékének dicsőítésére ..., minthogy a halhatatlan hazafi különösen a gyakorlati államgazdászati és iparüzlet terén szerezte meg, mind magasztors teremtőereje, mind számtalan áldozatok árán babérait, a közgyűlés e nagy férfiú emlékét úgy véli méltóan dicsőíthetni, ha dicsőített nevét e téren adja át a hálás utókornak. Mivégett elhatározza, hogy városunkban egy úgylis oly égető szükségessé vált főreáltanoda állíttassék fel, hol minden valláskülönbség nélkül képeztetnek az ifjak, mely tanoda »Széchenyi« nevét viselendi.”

A határozat végrehajtása 1868-ban történt meg, amikor Sopron város megszervezte a „Soproni községi főreáltanoda”-t, mely 1876. január elsejétől „Állami reáliskola”-vá lett. Majd 1930. szeptember 7-től, fokozatosan „reálgimnázium”-má alakult. Az 1936/37. tanévben befejeződik a reáliskolai tagozat, az 1936. június 10-én kelt 34.025/V. 1. sz. rendelet alapján az intézet címe: „Soproni Állami Széchenyi István Gimnázium”. Az 1941/42. tanévben befejeződött a reálgimnáziumi tagozat.

2. A kormánynak az egységes középiskolára vonatkozó politikája nem tartott lépést a gazdasági élet, a technikai tudományok rohamos fejlődésével és a társadalomban végbemenő változásokkal. Szükségessé vált, hogy a textil-, ipari, mezőgazdasági, kertészeti stb. középiskolai fajták mellé állíttassanak a reáliákat: ábrázoló mértant, vegytant tanító középiskolai tagozatok is. Ez közkérdéssé lett, de egyetlen gimnázium sem vállalta a kezdeményezést.

Egy vidéki városban – mint Sopronban is – három gimnázium nem szolgálta a város ifjú nemzedékeinek elhelyezkedési és megélhetési lehetőségeit. A 300 éves evangélikus líceum-gimnázium, a 300 éves bencés gimnázium, a 94 éves állami fiúgimnázium vonzási köre széles, és mindegyiknek megvolt a népes tanulótabora. A városi alapítású állami gimnázium a 200 soproni és a 130 megyei családdal való kapcsolatával mély gyökeret eresztett Sopron város és Sopron vármegye társadalmába, annyira, hogy Sopron város legnépesebb iskolája lett. Múltjában elsősorban a reáliák művelője volt, és a városban, de szerte az országban neves tanítványai: egyetemi tanárok, mérnökök, városi főtisztviselők, ügyvédek, orvosok, középiskolai tanárok stb. százai bizonyítják munkássága eredményét. Mint gimnázium, reáliskolai múltja ellenére, a tiszta humanisztikum képviselője; hiszen Sopronban az egyetlen középiskola, ahol görög nyelvből is érettségi vizsgálat folyt, mégis a rajz oktatásának magas szintje a legfeltűnőbb.

A Sopronban működött bányá-, erdő-, kohómérnök- egyetemi kar érdeke megkövetelte, hogy Sopron három gimnáziuma közül az egyikben fokozottabb mértékben tanítsák a reáliákat: az ábrázoló mértant, a vegytant. Múltjánál, felszerelésénél, szakképzett tanárai nagy számánál fogva elsősorban az állami gimnázium volt hivatott a hiány betöltésére: az ábrázoló mértant és a vegytant tanításának bevezetésével.

3. A gimnázium igazgatója az állami gimnázium vezetésének átvételekor magára vállalta – a középiskolai törvény keretében – az állami gimnázium szétágazásának szorgalmazását, és általa a reáliák tanításának újból való bevezetését. A terv megvalósítása hármas (anyagi, oktatásügyi, személyi) feladat megoldásától függött. Az előkészítő munkálatok három éven át folytak.

Az anyagi feladat megoldását Hofbauer Géza miniszteri számvevőségi főtanácsos megértése tette lehetővé. Az 1941. november havi 3299 pengő rendkívüli kiutalása lehetővé tette a szükséges átalakítások végrehajtását: eredményeként az intézet új vegytani-természetrajzi előadótermet, vegytani, természetrajzi dolgozót, vegytani, természetrajzi szertárt, két világos tantermet, orvosi rendelőt és portásszobát nyert,

mégpedig mindegyiket korszerű felszereléssel. Az 1943-ban, az intézet megmaradt részének rendbehozására átengedett 6101 pengő korszerűvé tette az igazgató és helyettese irodáját, a tanári szobát és öltözőt, a folyosókat, a lépcsőházat, a mellékhelyiségeket, és kitatarozta, kívül-belül kifestette a szertári szekrényeket. A munkálatok befejezése után Hofbauer Géza min. számv. főtanácsos miniszteri kiküldöttként [365](#)1943 decemberében ellenőrizte a végzett munkálatokat, és jegyzőkönyvben elismerését fejezte ki: „... a mindenütt tapasztalt feltűnő rend, tisztaság és az áttekintést nyújtó rendszer miatt.”

Az anyagi feltételek biztosításával következhetett az oktatásügyi követelmények előkészítése: a tanterv összeállítása és a két tankönyv biztosítása az V. osztály számára, hogy a minisztérium kész helyzet előtt álljon, s tanterv, tankönyv híján ne legyen oka a halogatásra. A vegytani anyag kiválasztását dr. Romwalter Alfréd soproni egyetemi tanár [1\(196\)](#) végezte el, az ábrázoló mértan anyagának keretét pedig Vas Jenő gimnáziumi tanár készítette el. A tanterv a volt reáliskola tanterve alapján készült el.

Az előkészületi munkák 1943/44. iskolai év elején befejeződtek. Az igazgató az emlékiratot, a tanári kar egyöntetű állásfoglalása után, a tanterv és a két tankönyvterv melléklésével felterjesztette a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez.

Személyi támogatásért a soproni egyetem három karához fordult az igazgató. Tárczy-Hornoch Antal egyetemi tanár magára vállalta a tervezet keresztülvitelét. Közös fellépésre kérte fel a műegyetem karait és a Mérnöki Kamarát. Majd közös küldöttséggel kérte a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban a reáliák tanításának engedélyezését a soproni állami gimnáziumban. Az államtitkár azzal, hogy „a terv megvalósítása csak új törvénnyel lehetséges, a kormánynak nincs szándékában új iskolatörvényt hozni”, a tervezetet elejtette. A küldöttség tudomásul vette az államtitkár válaszát és a további lépésektől elállott. Tárczy-Hornoch Antal egyetemi tanár a tényt közölte az igazgatóval, aki felvilágosította, hogy új törvényre nincs szükség, csak a helyi tanterv bevezetésének engedélyezésére, mert az érvényben levő törvény éppen ilyen irányú középiskolai fejlesztést tesz lehetővé. Erre ő kérte az igazgatót, közölje vele a tényt levélben, ő négy szemkört megmutatja a levelet az államtitkárnak, és megbeszéli vele a lehetőségeket. Meggyőződése, hogy az pártfogolni fogja a helyi tanterv engedélyezését. Gábor Géza igazgató levélben (1943. dec. 24.) többek között ezeket írta: „Megvan a jogalap, törvényre nincs szükség, csak a meglévő rendelkezéseknek a helyi viszonyokra való alkalmazására. A középiskoláról szóló 1934. XI. tc. végrehajtási utasítása (kiadva 1936. III. 31-én kelt 32.400/1936. V. 1. ü. o. sz. rendelettel) III. fejezetének – a középiskola tanulmányi rendje – 28. §. 3. pontja szószerint a következő rendelkezést tartalmazza a 33–34. oldalon: Ha a helyi viszonyok vagy különleges nevelési szempontok kívánatossá teszik, a VKM az országos tantervet helyi tanterv alakjában módosíthatja. A VKM különösen indokolt esetben a helyi tanterv keretében megengedheti, hogy V. osztálytól kezdve az erre jelentkezett tanulók latin helyett ábrázoló mértant és vegytant tanulhassanak.

1. Ez a rendelkezés lehetőséget nyújt a soproni állami gimnázium V. osztályában két tagozat bevezetésére: az egyik tagozat gimnáziumi, a másik természettudományi (műegyetemi középiskolai) tagozat volna vegytan és ábrázoló mértan tanításával. A helyi tanterv alapján két tankönyvre van szükség, amelynek elkészítése szeptemberre nem okoz nehézséget (ábrázoló geometriai tankönyvül a reáliskolában legutóbb használt Girsik-féle tankönyv teljesen megfelel).
2. A VKM az 1940/41. és az 1941/42. tanévben elrendelte a soproni állami leánygimnáziumban a hármas tagozatú modern nyelv tanítását. Ennek következtében az I. csoport heti 5 órában csak német nyelvet, a II. csoport csak francia nyelvet s a III. csoport német és francia nyelvet tanul (utóbbi 3, illetve 2 órában). Ugyanezt a módszert lehetne bevezetni intézetünkben is; ebben az

esetben heti 5 órában tanítanak vagy a német vagy az olasz nyelvet, és a fennmaradó 2 óra a bevezetett két új tantárgy óraszámának emelésére vagy szabadkézi rajzra volna felhasználható.

3. A helyi tantervet megokolttá teszi az a különösen kiemelendő ok, hogy a József nádor műegyetem három kara városunkban működik, így a természettudományok fokozottabb mérvű tanítására szükség van, legalább az egyik helyi középiskolában, [366](#) amely a mérnöki pályát választók részére biztos előkészítő alapot tud nyújtani, és ezzel is elősegíti a mérnökképzést.
4. Ugyanennek a helyi tantervnek a bevezetése indokolt volna mindazon városokban is, ahol most több ugyanolyan típusú középiskola működik, így elsősorban az egyetemi városokban.

Hiszem, hogy elegendő és nyomós ok áll fenn a két tagozat bevezetésére, s ha a műegyetem ezen az alapon magáévá teszi ezt a megoldást, akkor próbaképpen néhány intézetben be fogják vezetni ezt az újabb fejlődési irányt.”[2\(197\)](#)

4. 1944 első negyedében arról értesült az igazgató, hogy a VKM engedélyezi a helyi tanterv bevezetését, de akkor, váratlanul a debreceni gimnázium hasonló kérelmet nyújtott be, ezért a döntés elhalasztódott. E fordulatra az igazgató nyomban a városi törvényhatóság két pártjának vezetőségéhez, a polgármesterhez és a főispánhoz fordult, hogy a városi törvényhatóság feliratban „az elsőbbség jogán” kérje a soproni állami gimnázium számára a helyi tanterv bevezetésének engedélyezését (Soproni Hírlap 1944. máj. 13).[3\(198\)](#)

Az igazgató a Soproni Hírlap 1944. május 18-i számában „Mi az a helyi tanterv, és mi annak a jelentősége?” címen a soproni szülőket annyira érdeklő kérdéstről nyilatkozott. A tájékoztatás nagy hullámokat vert fel nemcsak Sopronban és Sopron vármegyében, hanem szerte az országban is. És mindenfelől megindult az érdeklődés. Kitűnt, hogy a soproni kezdeményezés országos érdeket képviselt, és a két-ágazatú gimnázium-típus bevezetése országos szükséglet.

Tárczy-Hornoch Antal egyetemi tanár ismételt közbelépésére a VKM végre Sopron mellett döntött, és 1944 június végén leiratban engedélyezte a Soproni Állami Széchenyi István Gimnáziumban a helyi tanterv bevezetését, az 1945/46. tanévtől kezdődően, mégpedig egyedül az országban.

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Szarka Árpád: Kasichnitz József 75 éves

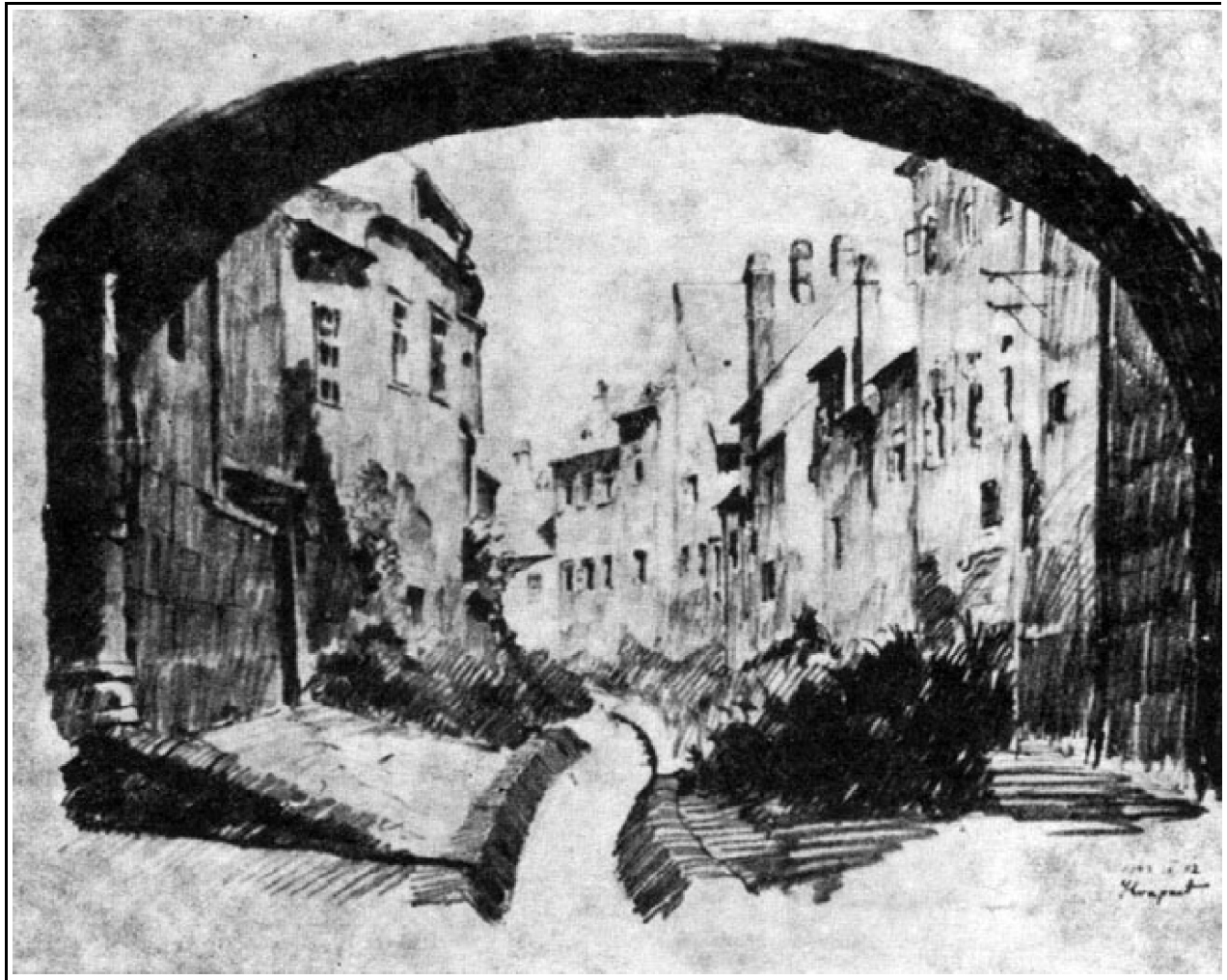
Szarka Árpád: Kasichnitz József 75 éves

Kasichnitz József soproni festő és grafikus ebben az esztendőben töltötte be 75. életévét. Szikár-karcsú alakja gyakran tűnik fel a soproni utcákon, amint sietős léptekkel igyekszik valahova. Arcát megszántotta, vonásait megkeményítette az idő, de mozdulatain nem tudott nyomot hagyni. Egész tartásában, gyors,

széles taglejtésében, energikus beszédmodorában szinte változatlanul él a hajdani sportember. Minden képzőművészeti kiállítás megnyitásán ott van, alaposan, a műértő szakértelmével veszi szemügyre a kiállított festményeket, szobrokat, vizsgál, mérlegel, elraktároz, majd újra és újra felkeresi a kiállító csarnokot, mintha minden látott szépséget magába akarna szívni.

Sopronnak, ennek a különös varázsú városnak a szülötte ő, azé a városé, melynek falai őrzik a rég múlt korok emlékeit, ahol családokban generációkon át öröklődnek az ősök által teremtett és megőrzött szép tárgyak, a szép szeretete. Akit ez a különös, megtartó szellemiség megérint – mint Kasichnitz Józsefet –, egy életre a művészet rabjává teszi.

3671899. január 29-én született Sopronban. Édesapja mozdonyvezető volt, ki felelősségteljes munkájának szabad idejében szívesen rajzolgatott; édesanyja a zenéhez vonzódott. Festőnk nagyapja lengyel volt, az 1848-as szabadságharc idején a lengyel légió tagjaként vett részt a dicsőséges harcokban, s nevét az egykori hivatalos iratok még „Kasinsky”-nak írják. A szabadságharc bukása után a nagyapa Magyarországon telepszik meg és gazdálkodik. Unokáját, a kis Jóska gyereket szülei a soproni áll. főreáliskolába, a mai Széchenyi gimnáziumba íratják be, ahol az iskola akkori ismert nevű művész-rajztanára, Seemann Kálmán sokat foglalkozik vele és biztatja: iratkozzék be a budapesti iparművészeti iskolába. Az ifjú ember lelkesen készül művész-hivatására, de a sors másként határozott. 16 éves korában elveszti forrón szeretett édesanyját, érzékeny lelke nem tud megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy nevelését mostohaanya irányítsa. Búcsút mond tehát a szeretett városnak és egyben a gondtalan gyermekkornak, és elmegy tengerésznek.

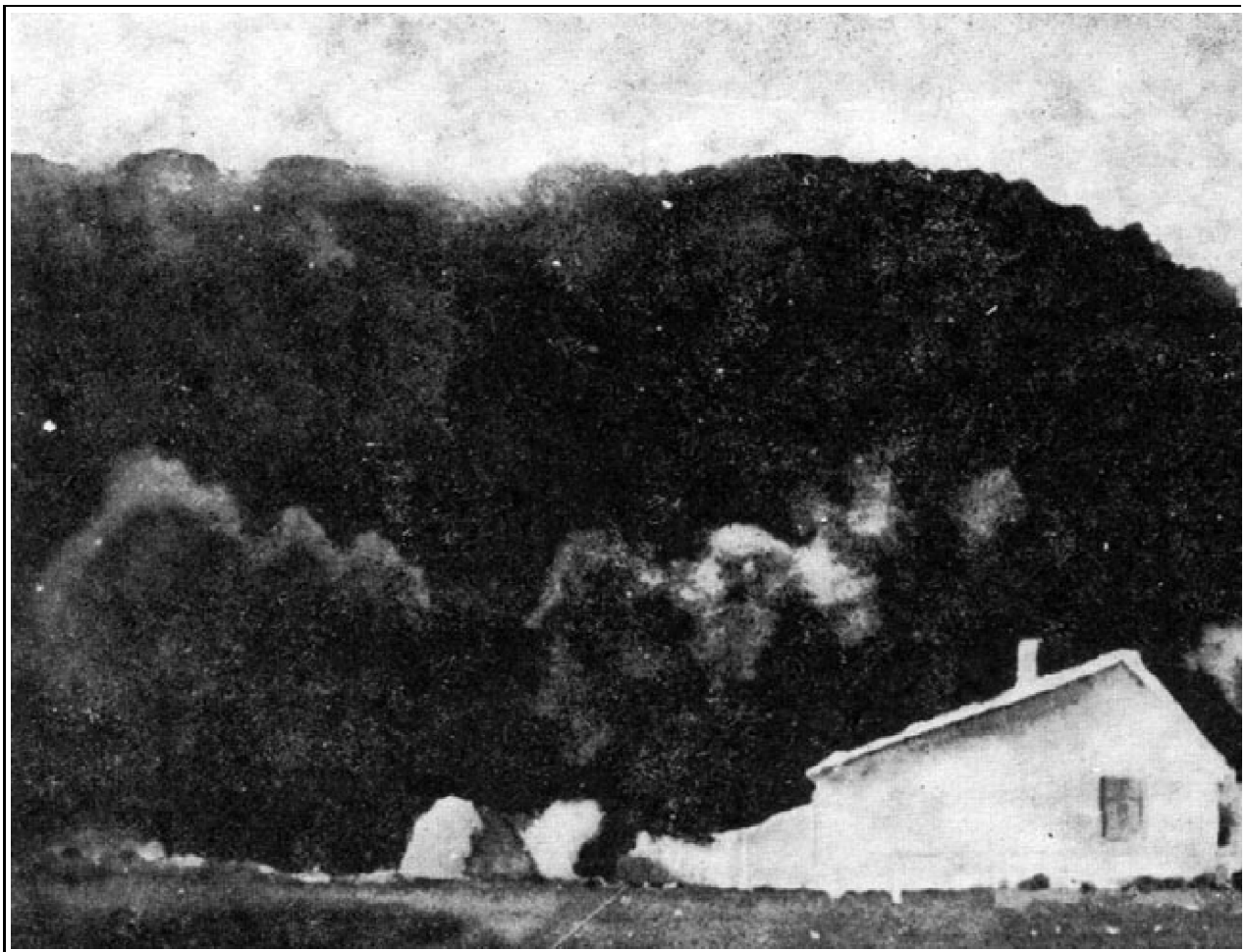

1916-ot írtak akkor, kellős közepében voltunk az első nagy népiértó világháborúnak. „Súlyos időket éltem át, nem volt könnyű a tengerészélet, de fiatal voltam és sok szépet láttam” – írja önéletrajzában.

Polában kerül iskolára, ahol szorgalmasan tanulja a hajózás mesterségét, a nautikát, de van ideje és kedve, hogy rajztanulmányait is folytassa. 1918 novemberéig szolgál, most már a haditengerészetnél a „Radetzky” dreadnoughton, majd kormányosmesteri minőségben egy tengeralattjárón. Az összeomlás Brioni szigetén éri, olasz hadifogságba kerül, de kétnapi fogság után – mint hontalant – kiutasítják. Kalandos utazás után ért haza a nagy nincstelenségbe. „Alkalmi munkákból élek, s közben rajzolatok tovább. Néha befut egy-egy nagyobb munka, mint pl. szőnyegtervezés, s ezek a munkák talpraállítanak” – írja. 1919-ben egy volt tengerésztársa biztatására Bécsben tesz kísérletet a továbbtanulásra az iparművészeti főiskolán, Jetmar professzor osztályán. Rövid idő múltával ismét meg kell szakítani tanulmányait, mert helyzete teljesen kilátástalanná vált. Az összeomlott monarchia nagy császárvárosának méreteit egy nagy birodalomhoz szabták, mely alkotóelemeire hullott [368](#)szét és az elszegényedett, lerongyolódott Bécs még a saját édesgyermekéi eltartását sem tudta biztosítani, nemhogy idegenét. A helyzet rosszabb mint nálunk: nincs pénz, nincs munka, nincs megélhetési lehetőség. Kasichnitz ismét vándorbotot ragad és hazajön, részben

vonat tetején utazva, részben gyalogszerrel. Hogy itthon megéljen, vállal mindenféle alkalmi munkát a vasúti krumplikirakástól a cipőtisztításig. Mint volt tengerész otthonos volt a legkülönbözőbb sportokban: az úzásban, szertornában, természetrajongásából fakadt hegymászásban és sízésben. Sportszeretete révén kerül reménykeltőbb jövőt biztosító álláshoz: a városnál közigazgatási tisztviselőnek.

Kalandos múltú lengyel nagyapjától örökölt „csavargó” természete üzte, hogy már 1914-ben gyalogszerrel Pozsonyba menjen. Ennek volt szerepe tengerészsorsában is. Egy ilyen útja közben találkozik Sterbenz Károly soproni festővel és grafikussal a húszas években. Sterbenz Kasichnitzben rokonlélekre lel, miután a régi Hubertusról, Tómalomról készült ceruza- és tollrajzait, akvarellkísérleteit látja. Meghívja hát műtermébe, rajzoljanak együtt fejet, figurát. A találkozás egy életre szóló barátsággá mélyül, sokat dolgoznak együtt és festőnk megtanulja Sterbenztől a rézkarctechnikát. Felszabadultan, örömmel nyomja lapjait, melyekben karcoló tűje nyomán a rézlemeze varázsolt kedves városa szépségeit rögzíti.

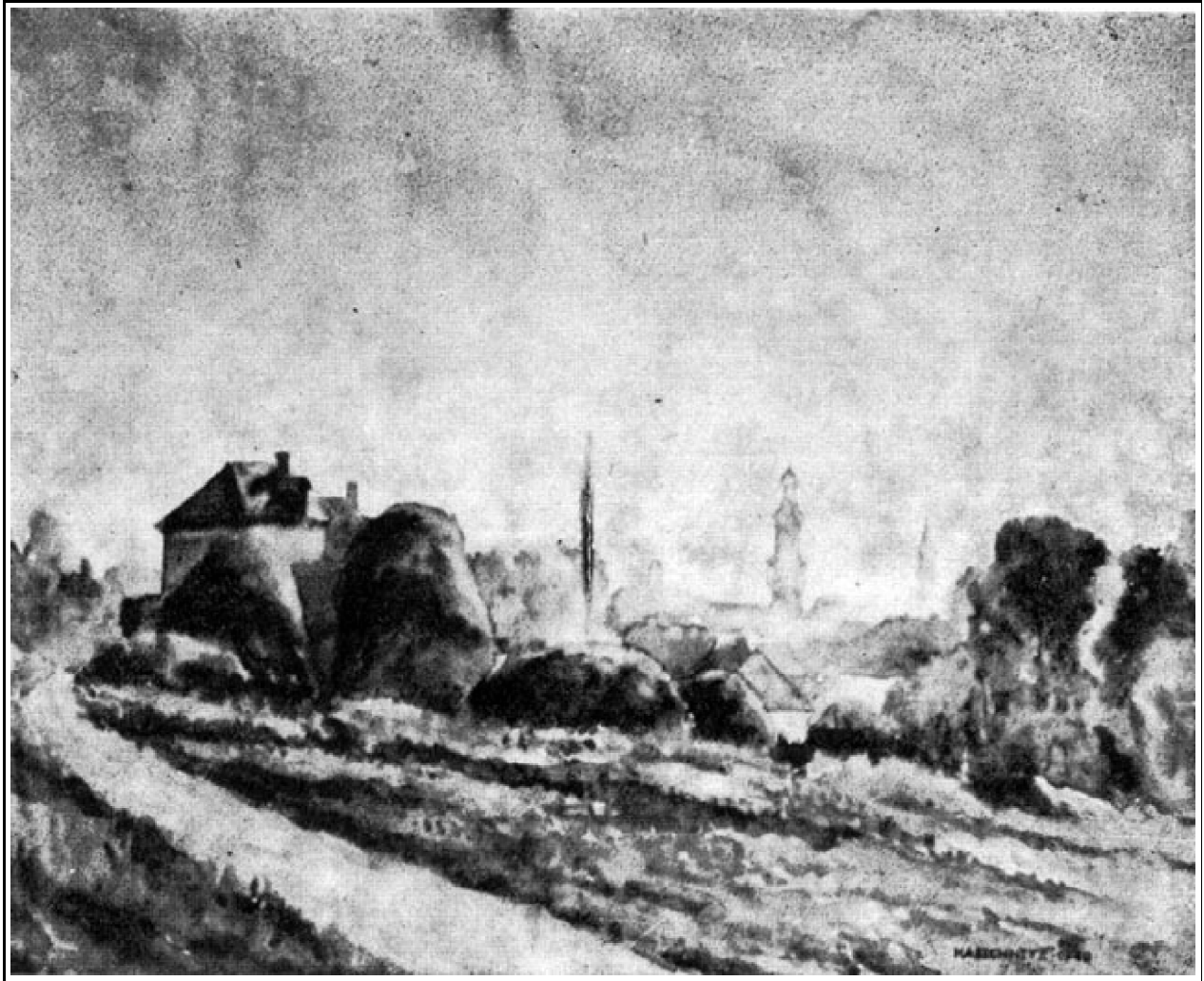
Bekapcsolódik a soproni Képzőművészeti Kör munkájába is, az itt folyó téli aktrajzolás lelkes és szorgalmas résztvevője. Mivel kitűnő szertornász (ilyen minőségben díjat is nyert!), tanít a soproni Tornaegyesületben és nem egy tanítványa szívesen látott modell az aktkurzuson. Talán sokakban felmerül a kérdés, miképpen találkozhat a két ellentétesnek látszó emberi tevékenység: az állandó mozgást követelő és

teljesítményekre sarkalló dinamikus sport és a statikus, elmélyedést, töprengést igénylő művészet. A művész-sportember válasza rövid: „A tornát a szépségéért szerettem.” A tornával kifejlesztett emberi izomzat szépsége, a harmonikus, kiegyensúlyozott mozdulatok szépsége az, amelyen Kasichnitz művész-szeme elgyönyörködik.

369 Elöljárói Németországba küldik tanulmányútra, hogy megismerkedjék az ottani tornaegyletek szervezetével. Amikor azonban ezt hazai talajba „leventezés” formájában ültetik át, a művész visszautasítja részvételét a szervezési munkában. Ebben a katonai szellemű kiképzésben már nem lel szépséget.

Időközben a legkülönbözőbb művészeti munkákkal bízzák meg. Tervez díszokleveleket városi események emlékére és közéleti nagyságoknak, készít levelezőlap terveket és megismerkedik a fametszés technikájával is. 1934-ben állít ki először a soproni Képzőművészeti Kör tárlatán. Az elmaradt rendszeres tanulmányokat magánúton pótolja. Mindenütt ott van, ahol művészetről van szó, ahol művészi munkára, tanácsadásra és tanács elfogadására van szükség. Meleg barátság fűzi Soproni Horvát Józsefhez, Ágoston Ernőhöz és máig tartó bensőséges barátság Ákos Ernő festőművészhez. A városháza urainál ő a közvetítő, ha festők támogatásáról, ösztöndíjak odaítéléséről döntenek. Amíg mások ügyeit támogatja és intézi, a saját művészi álmait és vágyait megvalósításáról le kell mondania. „Az idő felettem is elszaladt, a tervbe vett iparművészeti főiskola elvégzése ismét kútba esett, mert keresnem kellett” – írja rezignáltan.

1934-ben megnősül, feleségében, Schuh Hildegardban találja meg hűséges társát, küzdelmes életének és művészetének megértőjét. Az Egeredi-dombra költöznek, ahonnan gyönyörű kilátás nyílik a városra, s ahonnan olyan közel van minden, ami szép, ahonnan úgy el lehet gyönyörködni az évszakok változásának megújuló színpompájában. A Lövérek haragos zöldje hogyan vált át rozsdás színekbe, lángoló sárgákba és ujjongó pirosokba, majd szelíd kékes lazurok vonják be a várost a völgyben, a táj megfakul, s nemsokára a zúzmara ezüstje csillog az ágakon, hogy átadja helyét a vakító fehérnek, a hónak. Ezt a sokféle színt, változást Kasichnitz József ecsetje omlós, puha akvarellekben jeleníti meg.

A második világháború kitörésével életének újabb megpróbáltatása kezdődik. Egeredi-dombi lakását bombatalálat éri, s ő feleségével a Fáber-réten keres új otthonot. Minden baj, gond, szorongás ellenére dolgozik rendületlenül s ember marad az [370](#)embertelenségben. Dr. Kamenszky Árpád akkori polgármester, aki nagy barátja volt a művészeteknek és a művészeknek, maga mellé rendeli titkárnak. Nem volt szerencséje ezzel sem. A felszabadulás után Kamenszky dr.-t vád alá helyezik s vele együtt titkárát is. Rövid idő múlva igazolást nyer, meghurcoltatásában ismét csak művészetében nyer vigaszt. A romos Sopront 78 rajzban örökíti meg. 1949-ben nyugdíjazták, de nyugdíjat nem kap. Ez sem töri meg a

sportember-festőt. Favágó lesz az erdőn, majd az Állami Gazdaság rendel nála rajzokat és festményeket, később a Vízműnél nyer alkalmazást betanított gépészként.

A megszünt Képzőművészeti Kör örökébe lépett soproni Képzőművészeti Munkacsoport tagja lesz, és ismét teljes energiájával fekszik a munkának. Rendszeresen kiállít Sopronban, de nevét megismerik Győrött és a megye határain túl is. Vásárol tőle a Képcsarnok, a soproni tanács, a Liszt Múzeum, szívesen fogadják képeit a magánosok is. Egy grafikai lapja feltűnik az egyik müncheni kiállításon, így terjednek el kisgrafikai munkái – melyeknek száma a 300-at meghaladja – egész Európában. Mende Gusztáv festőművészhez jó barátság fűzi, de kapcsolatot tart mindenkivel, akinek keze ecsetet, karcoló tűt vagy vésőt forgat. Hűséges szolgálja marad a művészetnek, és hűséges barátja művésztársainak, kikkel szívesen vitatkozik, kiknek meggyőződése szerint helyesel vagy ellentmond, tréfálkozik, de mércéje mindig csak egy marad: a művészet. A művésztársaknál oly gyakori irigységet nem ismeri, társai megérdemelt sikereinek csak örülni tud.

1957-ben felesége nyer engedélyt arra, hogy önálló iparművészként áruba bocsáthassa munkáit. Szerény nyugdíja, melyet időközben folyósítanak, és az előbb említett kereseti forrás biztosítja számára a mindennapi kenyeret.

A lövéri Honvéd utcai csendes otthonban visszavonultan él családjá körében, de rendületlenül dolgozik Kasichnitz József. A lakása falain látható akvarellek és a mappákban gondosan őrzött kisgrafikák, exlibrisok és családi ünnepekre készült rézkarcok lapjai vallanak a művészet alázatos szolgálatában eltöltött művészsorsról és egy életről, melynek íve egy súlyos történelmi század háromnegyedét öleli át.

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Gáspárdy Sándor: A soproni képzőművészeti élet eseményei 1972-ben és 1973-ban

Gáspárdy Sándor: A soproni képzőművészeti élet eseményei 1972-ben és 1973-ban

A Soproni Szemlében már ötödízben kerül sor azoknak a képzőművészeti eseményeknek folyamatos ismertetésére, amelyek a két utolsó esztendőben városi képzőművészeti életünk jelentősebb mozzanatairól szólnak. Ebben az időszakban, 1972 óta, a városi kiállítások színvonala javult, a soproni képzőművészeknek a megyeiekkel közös bemutatkozásai révén. Ez a gyakorlat, amely később hagyománnyá válhatik, megteremti az évenként együttesen rendezendő megyei tárlat lehetőségét. A Kisalföldi Tárlat nevet viselő kiállításon, amelyet mindkét városban láthatott a közönség, csak a Képzőművészeti Alap tagjai állítottak ki. A tavaszi városi kiállításokon viszont mód nyílt arra, hogy azon bárki résztvehessen. Az 1972-es évben 18, 1973-ban 26 volt a kiállítók száma ezeken a kiállításokon. Az I. Kisalföldi Tárlatot 1972 novemberben Áron Nagy Lajos festőművész, az Észak-dunántúli Területi Szervezet vezetője nyitotta meg a győri Xantus János Múzeum képtárában. A soproni kiállítók: Egyed Emma, Gáspárdy Sándor, Giczey János, Rázó József, Renner Kálmán és Sulyok Gabriella voltak. Megemlékezett az eseményről a Népszabadság c. napilap is. „Ez a kiállítás – olvassuk – jóval rangosabb, mint az azt megelőző bármelyik soproni vagy győri őszi tárlat. A mérce minden eddiginél magasabb, és ez feltétlenül rangot ad a kiállításnak.” Végül arról tájékoztat a cikk írója, hogy a csoportos kiállítást – Kisalföldi Tárlat néven – először az idén nyitották meg, Győr és Sopron képzőművészeinek közös vállalkozásaként. A Képzőművészeti Szövetség részéről elhangzott vélemény szerint a Kisalföldi Tárlatok

ismétlődő megszervezésével a megyei képzőművészek túlléptek a helyi vállalkozásokon az országos megmozdulások területére.

371A II. Kisalföldi Tárlat soproni megnyitásakor, 1973 októberében Somogyi József Kossuth-díjas szobrászművész, a Képzőművészeti Szövetség elnöke, megnyitó beszédében arra is utalt, hogy a tárlat mind az alkotók felkészültsége, mind a rendezés tekintetében bármely fővárosi kiállítással összehasonlítható. A soproni kiállítók ugyanazok voltak, mint az előző évben. Csatlakozott hozzájuk még Békés Imre. Az első két tárlat eredményeit értékelve, helyes kezdeményezésnek nevezhető a megyei képzőművészek évenkénti közös bemutatkozása. Ily módon az alkotói megnyilatkozások, színvonaluk, jellemzőik, fejlődésük megyei szinten jobban elemezhetőek. A tárlatok rendezési költségeihez a Képzőművészeti Szövetség Észak-dunántúli Területi Szervezete 20 000, illetve 25 000 forinttal járul hozzá. A jelentékeny támogatás lehetővé tette mindkét alkalommal olyan nagyobb méretű katalógus kiadását, amelyben minden kiállítónak egy-egy műve közölhető volt.

Másik eseménye megyénk képzőművészeti életének a korábbi méltatásokban már említett megyei felszabadulási pályázat és az azt követő díjnyertes művek bemutatása. A pályázat első kiírásának 1973-ban volt tízéves évfordulója, Ez alkalommal a párt és tanácsok képviselőinek jelenlétében, ünnepélyes keretek között osztották ki a pályadíjakat, és erre az alkalomra meghívták valamennyi, a tíz év alatt díjat kapott képzőművészt. A pályázat egyszeri alkalma és a kevésbé dotált, megyei keretből történő vásárlások az egyedüli ösztönzői a képzőművészeti munkának. Az üzemek és más közületek pártfogása, – vásárlások vagy megbízások alakjában – továbbra sem érvényesül említésre méltó módon. Sopron város tanácsának megértését és támogatását jelzi viszont a már korábban tervezett, de azóta fel is épült, 1973-ban átadott, két műtermes lakás. Ezzel az elhatározással a tanács méltányolta azt a munkásságot, amelyet a városi képzőművészek közös, önálló és egyre színvonalasabb kiállításokkal, az országos kiállításokban pedig egyéni jelentkezésekkel a kulturális programban betöltenek.

A megyei rendezvényeken kívül gyakran találkozhattunk az elmúlt két esztendőben soproni képzőművészek alkotásaival más városok kiállító termeiben, sőt külföldön is. Alkotómunkájukat elismerések és díjak kísérték. E kiállításokat a két évenként Keszthelyen megrendezett V. Balatoni Nyári Tárlat nyitotta meg, amelyen Giczy János, Gáspárdy Sándor festményeivel, Sz. Egyed Emma, Renner Kálmán érmeivel szerepelt. Ezt követően a XIII. szegedi Nyári Tárlaton az utóbb említett két művész plakettjei voltak láthatók, önálló kiállítást rendezett Sulyok Gabriella a soproni Múzeumban; néhány grafikai művét a hódmezővásárhelyi Őszi Tárlaton is kiállították. A tokaji Művészetbarátok Köre meghívta a városi képzőművészeket, hogy önálló kiállításaikkal sorozatosan mutakozzanak be a Tokajban rendezett soproni hetek alkalmával. Sopron város tanácsa minden kiállító részére katalógust nyomtatott és az egyéb kiadásokat is magára vállalta. Békés Imre, Giczy János, Rázó József, Muhi Aladár, Szarka Árpád, Sulyok Gabriella, Szakál Ernő, Sz. Egyed Emma és Renner Kálmán rendeztek Tokajban önálló kiállítást. A megyei pedagógusok kiállítására Győrben, később pedig a Pedagógusok Országos Kiállítására, Pécssett került sor. Az utóbbi helyen Gáspárdy Sándor, Giczy János és Sz. Egyed Emma alkotásait állították ki. Végül az állami vásárlások kiállításán, Budapesten, a Múcsarnokban Sz. Egyed Emma képviselte kisplasztikáival városunk képzőművészetét.

Az 1973-as év ugyancsak gazdag volt képzőművészeti eseményekben. Elsőként Sulyok Gabrielláról kell említést tennünk, aki a Derkovits-pályázatra benyújtott grafikai lapjai alapján ösztöndíjat kapott. A nagy jelentőségű Derkovits Gyula-ösztöndíj két éven át havi 3000 Ft adományozását jelenti. A művésznek ezalatt végzett munkásságát a második év végén kiállításra kell bemutatnia. A Derkovits-díj magas színvonalú alkotói tevékenység elismerését igazolja és sokszor a pályázó további életművére is

meghatározó jellegű. Az év folyamán Sz. Egyed Emma a „Szocialista Kultúráért” érmet nyerte el. Részt vett azon a kiállításon is, amelyet Győr-Sopron megye rendezett Budapest centenáriuma alkalmával a pesterzsébeti múzeumban; Renner Kálmán pedig plakettjeivel a Nemzeti Múzeumban „Budapest és az éremművészet” c. kiállításon.

372Közös gyűjteményes kiállítása volt két győri festőművésszel Giczzy Jánosnak Nyíregyházán és Szombathelyen. A kaposvári I. Dunántúli Tárlat résztvevői Egyed Emma, Giczzy János és Renner Kálmán voltak. A XX. hódmezővásárhelyi Őszi Tárlaton bemutatták Egyed Emma és Sulyok Gabriella műveit is. A képzőművészeti megnyilatkozásokban elég sűrű évet Renner Kálmán szobrászművész tevékenysége tovább gyarapította. Helsinkiben részt vett a Nemzetközi Érem Egyesület (FIDEM) kongresszusán, amely idő alatt ott, a nemzetközi éremkiállításon több érmét állították ki, önálló kiállítása volt Budapesten, az I. ker. Művelődési Házában és Szombathelyen. A megyei felszabadulási pályázaton díjat nyert és elnyerte a megyei tanács 1973. évi képzőművészeti nívódíját. A két év leforgása alatt plakettjeinek egyike-másika a Nemzeti Galéria, az Ermitázs és a bécsi Kunsthistorisches Museum éremtáraiba került.

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Gömöri János: Két új régészeti kiállítás Sopronban és a helyreállított várostorony

Gömöri János: Két új régészeti kiállítás Sopronban és a helyreállított várostorony

1. Közel egy év telt el azóta, hogy 1973 júliusában jelentős látványosságokkal gazdagodott Sopron és környéke, állandó régészeti kiállítások nyíltak meg a látogatók előtt. Egyik kiállítás a soproni erdők mélyén, a várhelyi földsáncok lábánál, másik a város szívében, a műemlékileg helyreállított várostorony mellett található. A várhelyi kiállítás egy 1971-ben feltárt korai vaskori halomsír belső szerkezetét és az elhunyt hamvai mellé temetett mellékletek másolatait mutatja be a leletek, megtalálása és feltárása helyén. A várostorony melletti kiállítás rendezői is azt a célt tűzték maguk elé, hogy az 1967–70 között feltárt s konzervált római kori kaputornyok előtt azokat az ókori emlékeket mutassák be, amelyek egy római város kapuja előtti vásáron a kereskedők pultjain sorakozhattak. A két kiállítás szokványostól eltérő közös jellemzője tehát, hogy a letűnt idők embereinek használati tárgyait nem ragadták ki eredeti környezetükből múzeumi kiállítások tárlóiba rakva, hanem a megfelelő korszakok műemlékileg bemutatott monumentális építészeti emlékeihez kapcsolva szinte eredeti funkciójába állítva találkozhatunk velük.

A soproni Várhely (Burgstall) a nyugat-dunántúli Hallstatt-kultúra egyik legfontosabb lelőhelye. Az itteni feltárásokat 1887-ben Bella Lajos kezdte meg. 1932-ig több ásatás történt a földvárban és a mellette elterülő halomsírokból álló temetőben. Európa-szerte híresek a szakemberek körében a Burgstall alakos urnái, amelyek még Bella Lajos kutatásai során kerültek elő (Nováki Gy.: SSz. 1955, 131–135, a soproni Burgstall kutatásának történetéről). 1971-ben Patek Erzsébet vezetésével kezdődtek újra a várhelyi ásatások (Patek Erzsébet: Arch. Ért. 1972, 206–213; SSz. 1974, 55–65). Többek között ekkor tárták fel a MTA Régészeti Intézetének munkatársai a 131. sz. tumulust, amelyben „7 nagy urnát, különböző méretű talpcsöves tálat, behúzott peremű, turbántekercs díszítésű tálat, bevagdosott szélű kónikus tálat, tűzikutyát” találtak szorosan egymás mellett a 200×300 cm-es nagyságú sírgödörben. (A nagy edények belsejében minden esetben kis edény is volt.) A sír DK-i szélén vasékszereket, tűt, torquest, a sír közepe táján vaskést találtak. A sírgödör szélén korhadt fa-gerendákat figyeltek meg (Patek E.: Arch. Ért. 1971, 207, 2. kép közli a sír rajzát). A Bella L. emlékmű közelében feltárt 131. sz. halomsírt Patek Erzsébet és Makkay János útmutatásai alapján a Soproni Tanulmányi Erdőgazdaság anyagi támogatásával, dr. Mollay

Jánosné lelkes és áldozatkész szervező munkájával rekonstruálták. A halomsír-kiállítás megnyitása a Tanulmányi Erdőgazdaság parkerdő fejlesztési tervében szereplő várhelyi múzeumpark létrehozásához az első komoly lépést jelenti. A sírban kiállított edények másolatait a soproni Liszt Ferenc Múzeumban őrzött eredetiekről Steinbach Vilmos soproni kályhászmester készítette.

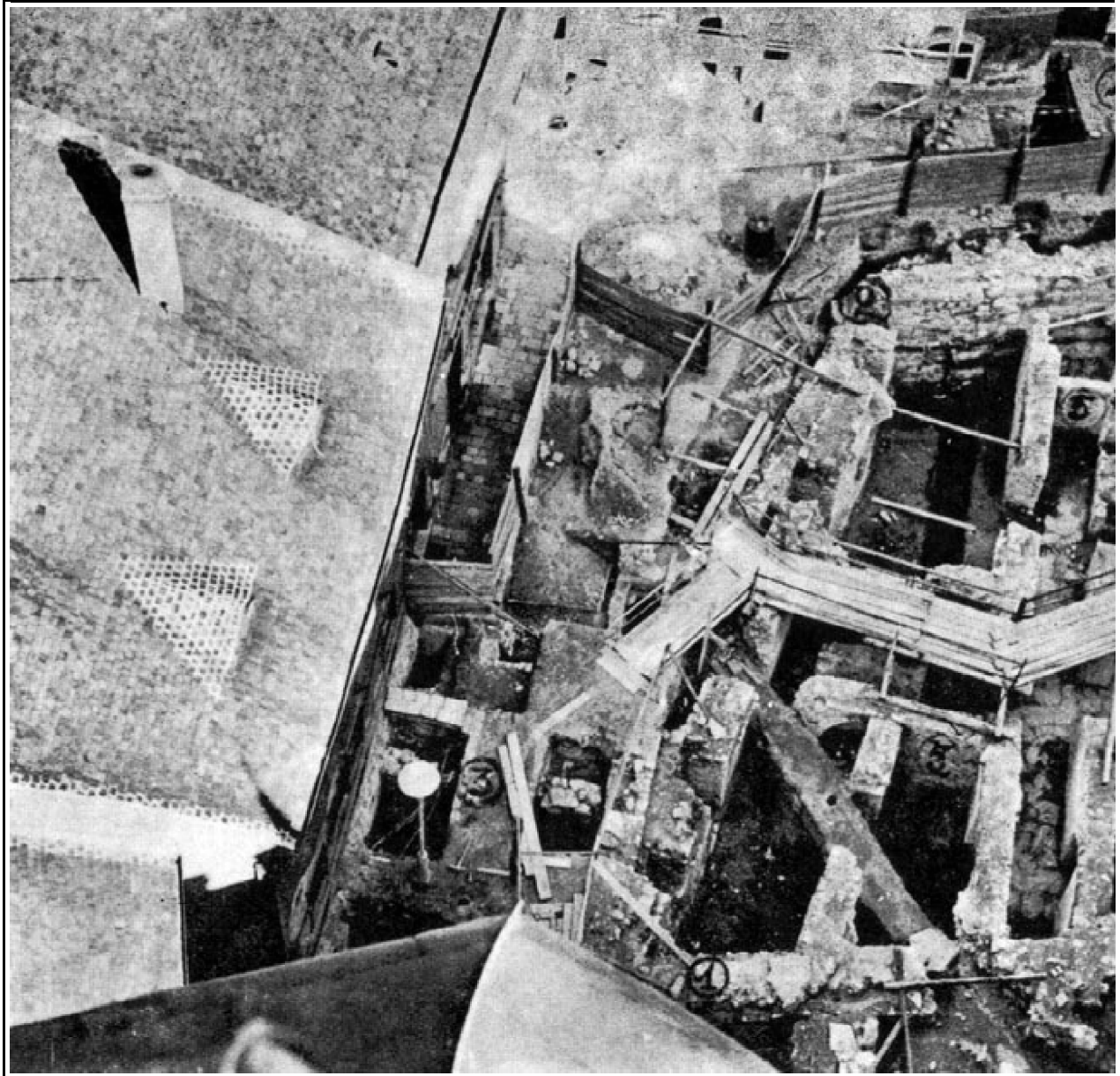
A sírhalom-kiállítás látogatói egy i. e. VII. sz.-ban elhunyt egyén sírját láthatják, abban az állapotban, ahogy a temetés napján, a mellékletek elhelyezése után **373** lehetett. A sírban valószínűleg a földvárban élt előkelőt temethettek el azokkal a mellékletekkel, amelyekre hitük szerint a túlvilági életben szüksége volt. Az élelemtároló edények és vasékszerek mellett egyik legjelentősebb emlék a „tűzikutya” és a vele kapcsolatban levő talpas tál, amely az ásató régészek megfigyelése szerint központi jelentőségű kultusz tárgy, oltár lehetett, s rajta a halotti tor alkalmából áldozatokat mutattak be.

A sírhalom-kiállításához régen feltárt és még kutatásra váró tumulusok között vezet az út, amelyet az elmúlt években autóúttá szélesítettek. A kiállítás a soproni erdőgazdaság kezelésében van. Megtekinthető, szombatonként 10–16 óráig. A kiállítás sikerére jellemző, hogy a sírhalomban kiállított régiség-másolatokat ellopták. A tettesek felkutatására a nyomozás folyik.

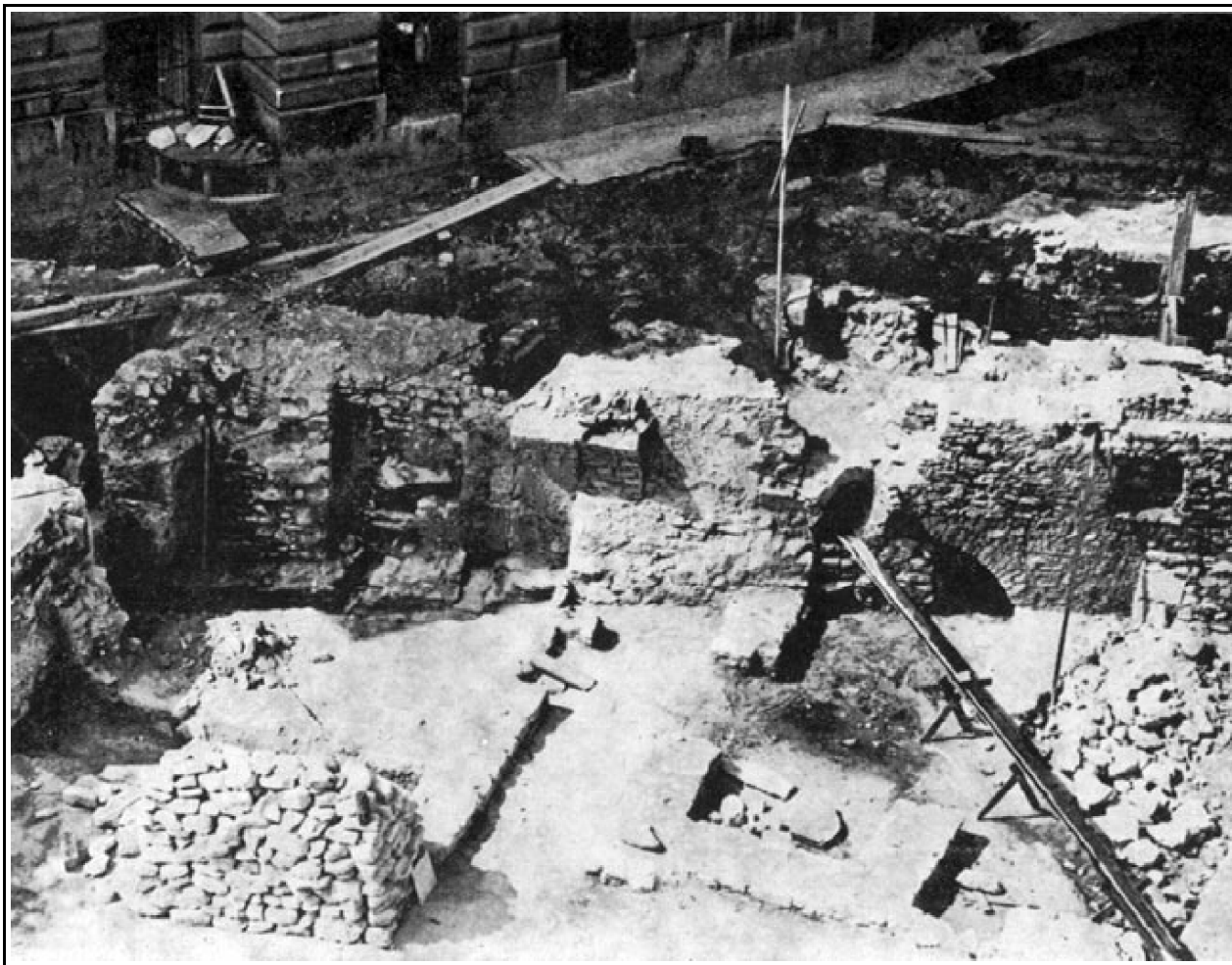
2. A várhelyi kiállítás a földvár és a tumulusok régészeti kutatásának fontos szakaszát jelöli, a várostorony melletti kiállítás az előbbinél mintegy 1000 évvel későbbi, scarbantiai városfalak feltárásának eddigi eredményeit összegezi. Annak a másfél évtizedes régészeti munkának és műemléki helyreállító tevékenységének fontos szakaszát jelzi, amelynek során Sopron belvárosában és a középkori városfalak alatt Scarbantia municipiumának monumentális falmaradványai feltárássra és részben bemutatásra kerültek. A régészeti munka oroszlánrészét Sz. Póczy Klára végezte, aki többek között a tűztorony alatti É-i római városkapu feltárását is vezette s a helyreállítás után (tervező Kissné Nagypál Judit) a kaputoronyok előtti kiállítást rendezte. A kiállítás az Árpád-kori várároknak a XIII–XIV. században feltöltött és erős falakkal bekerített részén található, a várostoronytól Ny-ra kialakított kapuudvar területén. (Erről lásd Holl Imre: Arch. Ért. 1973.) A kapuudvar középkori kőfalai (középső városfal megtört falai) képezik a kiállítási helyiség Ny-i és É-i határát. A kiállítási tér D-i és K-i falát modern betonfalak alkotják, a sík betonmennyezetet két közepén elhelyezett pengepillér tartja. A kiállítás főszereplőire, a római kaputoronyok maradványaira és a Borostyánkő útnak a kapuszoroson áthaladó szakaszára irányított fényforrások hívják fel a figyelmet. A római kori romok felett függőhíd, majd lépcső vezet a kváderkövekből épített falsík elé, a tulajdonképpeni kiállítási térbe, ahol vitrinekben a Liszt Ferenc Múzeum római kori régiségeit állítottuk ki (Hámori László csoportja, Központi Kiállításrendező csoport; a vitrinek tervezője Boreczki László). Az építési anyagokat, vasszerszámokat, fazekasárut, üvegeket és ékszereket bemutató vitrinek formájuk szerint is egy-egy elárusító bódét jelképeznek, így közöttük természetesen megtalálhatók a pénzváltó eszközeit, az importárukat és a lacikonyhát bemutató tárlók is, minthogy azok sem hiányozhattak a vásári bódék sorából.

Mivel a római út városfalon kívüli szakaszát az Árpád-kori várárokkal elásták (Holl i. m.), a műemléki helyreállítás során két pengepillér közötti részen durva kavicsburkolattal jelölték ki a római út itteni szakaszát, amely igen jól elválik a kiállítási tér döngölt padlójától. A rekonstruált római út mellett egy III. sz.-i mérföldkő és két I. sz.-i kereskedő sírköve került felállításra. További két köemlék, ti. Tiberius Julius Quintilianus scarbantiai városi hivatalnok felirata Silvanus Augustus istenség és Julius Senilis kereskedő fogadalmi oltárköve Silvanus tiszteletére (mindkettő II. sz.-i) a város vallási életére utal, azzal a rekonstruált laráriummal együtt, amelyben Sopronban talált isten-szobrocskák és áldozati edények vannak kiállítva (vö. még Mócsy András: Két Silvanus-oltár Sopronkőhidáról. SSz. 1956, 344–346).

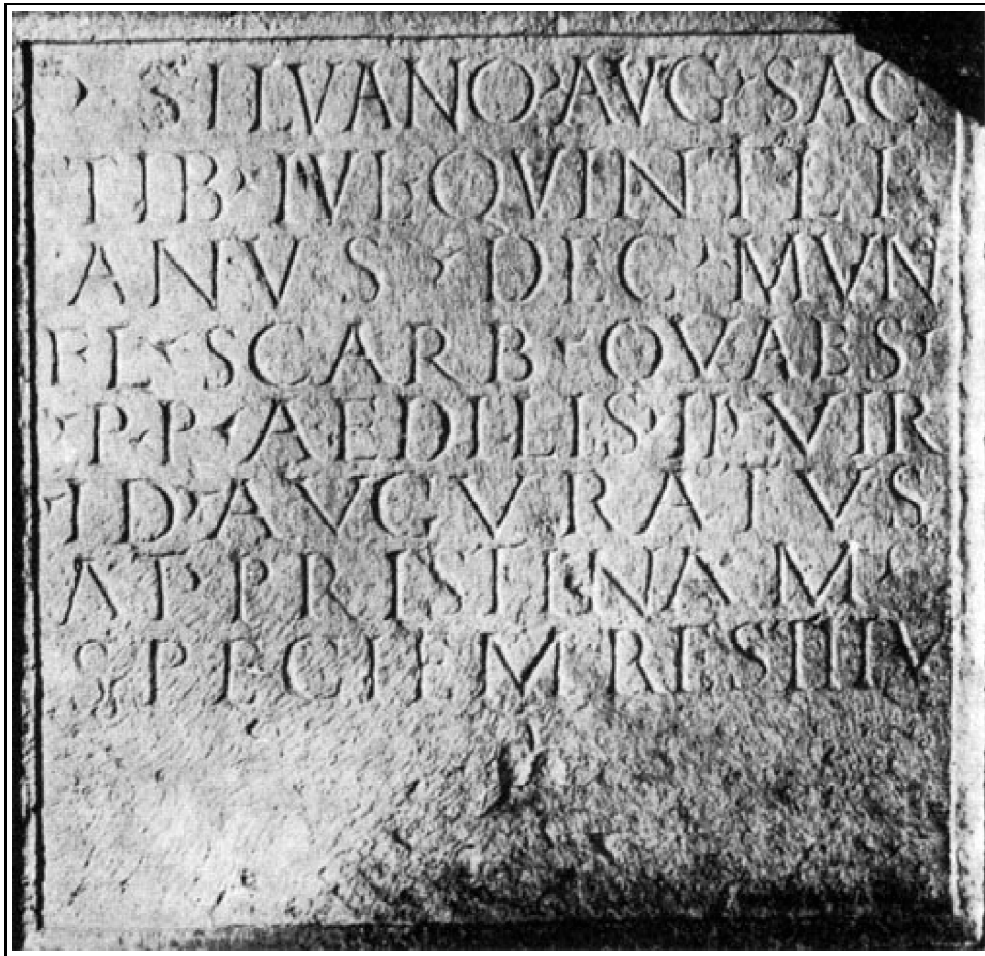
374 1. A soproni Előkapu 1971–1972. évi ásatása: 1. Külső városfal (XIV. sz.); 2. A várak ellenfala (XIV–XV. sz.); 3. A belső híd pillérei (XIV–XV. sz.); 4. A külső híd maradványai (XV–XVI. sz.); 5. Barokk pincefalak a várak területén

375A soproni Előkapu 1971–1972. évi ásátása: A külső és a középső városfal feltárás közben a várakok felől

A falakon és a két pilléren elhelyezett táblákon Scarbantia rövid történetét olvashatjuk (Vö. Sz. Póczy Klára: Sopron római kori emlékei. Bp., 1965; uő.: Scarbantia városfalának kormeghatározása. Arch. Ért. 1967, 137–154; uő.: Die Anfänge der Urbanisation in Scarbantia. Acta Arch. Hung. 1971, 93–110.). Az i. e. 15-ben alapított város első lakói kiszolgált katonák és itáliai kereskedők, felszabadított rabszolgák voltak. 71–75 között, 1900 évvel ezelőtt a település municipiumi rangra emelkedett. További virágzását a Borostyánkő úton folyó kereskedelemnek köszönhetette. A mind gyakoribbá váló germán támadások elhárítása végett a IV. sz.-ban a városnak egy részét ellipszis alakú városfallal kerítették be. Ezek a 3 m széles, 2 emeletnyi magas és 34 bástyával megerősített városfalak túlélték a római birodalom bukását, **376**a népvándorlás viharait s olyan állapotban maradtak meg a X–XI. sz.-ig, hogy a honfoglaló magyarok egyik ispánsági várakat rendezhették itt be. Tulajdonképpen ezzel zárul a védőépületben látható kiállítás, utána a látogató a római járószintről felvezető lépcsőn visszatérhet a múlt század végén lebontott toronyörház helyén kialakított lépcsőházba. Itt a középkori várostorony Ny-i fala mellé épített pincebörtön tekinthető meg. Másodlagosan felhasznált római kváderkövek képezik a börtön falát, amelyet sűrűn elborítanak a rabok által bekarcolt ábrák, közöttük olyan ábrázolások, amelyek XII–XV. sz.-i eszközformákat őriztek meg. Az egyik kövön pl. egy szőlőmetszőkés látható, másikon egy húsvágó bárd tűnik fel. A szakember

számára azért értékesek ezek az ábrázolások, mert kiegészítik azokat a levéltári és régészeti adatokat, amelyek a fenti munkaeszközökről megmaradtak.

Tiberius Iulius Quintilianus scarbantiai előjáró felirata Silvanus Augustus istenség tiszteletére (II. sz.)

[377](#)Edény- és mécsesárus üzletét jelképező összeállítás

A soproni levéltár egyik okleveléről ismerjük Tölts Mihály fertálymester, tanácsos, városbíró címerét 1534-ből, amelyen hasonló formájú baltás (babukás) szőlőmetszőkést is ábrázoltak (vö. Tompos Ernő: SSz. 1973, 304, 306). Fleischacker Farkas soproni polgár címerén 1528-ban a pincebörtön falán bekarcolt rajzzal megegyező formájú mészáros bárdot találunk (Tompos i. h. 296). Hasonló fokéles szőlőmetszőkés került továbbá felszínre 1972-ben az Előkapu ásatása során, a belső felvonórúd farkasvermének XVI. sz.-i feltöltésében. Előkerült egy eredeti mészárosbárd is a Tábornok-ház műemléki kutatásakor, késő középkori rétegből. A soproni szőlősgazdák és mészárosok a középkori város társadalmának tekintélyes rétegét alkották, helyénvaló [378](#)tehát megemlékezni róluk a várostorony tövében a fenti két eszközábrázolás kapcsán is.

Ha történetesen polgári ügyekben zártak le valakit, azt nem ebben a börtönben (*schergstube*) őrizték, hanem a torony magasabb szintjén, ahol a toronyőr tartózkodott (vö. erre Holl: Arch. Ért. 1973, 182–183; SoprOkl. II/2: 206), amint ezt 1526-ban a városi közgyűlés javasolta. Csak a súlyosabb bűnösöket zárták a pincebörtönbe, mint pl. az 1464 augusztusában elfogott huszita vezéreket, Weitracher Kondrátot és Vaclav Vulczkot, akik korábban a Fertőrákos melletti macskakői várúkból ki-kicsapva súlyos károkat okoztak

Sopronnak. A husziták Vulczko kitörése után 1464 szeptemberében újra a város ellen támadtak (Mollay Károly: SSz. 1963, 133–134).

A békés termelő munka és küzdelmes harcok emlékét idéző köveket elhagyva a torony első emeleti szintjére léphetünk, ahol néhány falitáblán a soproni városfalak és a várostorony rövid történetét olvashatjuk. Itt még egyszer feltűnik előttünk a IV. sz.-i ispáni vár rekonstruált madártávlati képe és a sánc elméleti metszete. A következő táblán már a városfalak 1597. és 1622. évi rajzait láthatjuk, amelyekből azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy a római városfalak az Árpád-kor egész időszakában használatban voltak, csak éppen egy faszerkezetű földsáncot (vörössánc) emeltek a magyarok a római kőfalak mögé – várépítési gyakorlatuknak megfelelően. A XIV. sz. 40-es éveire kialakult hármassalgyűrű (vö. Holl: Sopron középkori városfalai I–II. Arch. Ért. 1967–68) középső fala a római városfal, amelyet megmagasítottak a romos külső síkját egy köpenyfallal borították be. A középső városfal így még a bástyáival is teljes mértékben a IV. sz.-i városfalak mintegy 1000 évvel későbbi rekonstrukciója – természetesen a kapuk kivételével. Bár a középkori város É-i bejárata közvetlen a római kaputoronyok mellé került, a kapuk kontinuitásáról nemigen beszélhetünk, s a kapuk közelében a középső városfal vonalának kitérésakor sem vették figyelembe az ókori maradványokat. A belső falgyűrűt a sánc gerincén nyilvánvalóan az Árpád-kori boronafalak vonalában építették. A külső fal pedig már teljes mértékben a XIV. sz.-i építkezések eredménye. A XV. sz.-ban a városfalakat pártázott mellvéddel látták el, évszázadok múlva, a török háborúk idején pedig a középső városfalat még egy rondellával (1614) és egy olaszbástyával (XVII. sz. közepe) erősítették meg. A XVII. sz. elején, Lackner Kristóf polgármester idején kerítették be védőfallal a külső várost is.

A városfalak építésével és javításával együtt a városkapukon s a felettük álló tornyokon is több esetben végeztek átalakítást. Nyomon követhetjük a munkákat a városi számadáskönyvekben, s a munkák eredményét a régi metszetek ábrázolásain láthatjuk, amelyek 1562-ből, 1605-ből, 1610-ből, 1622-ből stb. maradtak fenn. (vö. Storno Miksa: A soproni várostorony alaki változásai. SSz. 1957, 103–109; Payr Sándor: A régi soproni városház, a régi várostorony. Sopron é. n.; Csatkai–Bercsényi: Sopron és környéke műemlékei. Budapest 1956², 192–196). Az 1676-os nagy soproni tűzvész a várostornyot is megviselte, helyreállítása csak 1681-ben fejeződött be, ekkor nyerte az 58 m magas torony mai formáját. A város régi ábrázolásainak fotómásolatait a XVI. sz.-tól kezdve az újabb időkig a várostorony II. emeleti szintjén állítottuk ki, ahol a metszetek mellé helyezett feliratok a látkepről, vedutáról mint képzőművészeti műfajról is tájékoztatást nyújtanak (összeállította D. Askercz Éva művészettörténész).

A várostorony látogatója végül a torony hengeres része felett körben futó loggiára jut, ahonnan a városnak sok, évszázadok óta változatlan építészeti részletét ismerheti fel, amelyeket a városkép-kiállítás metszetein már megfigyelhetett.

A várostorony előtt a mélyben az 1966–73 között feltárt középkori kapuvéd-művek maradványai láthatók. A várostoronytól keletre és nyugatra a XIV. sz.-ban kialakított kapuudvarok voltak (a nyugati kapuudvar területén van a presszó és terasza). A kapuudvarok bejáratánál, a tűztorony előtt a XV. sz.-ban egy kisebb kaputorony állott a középső városfalhoz építve. Ennek maradványai az ásatások során napvilágra kerültek; a kapu ívét a műemléki munkák során rekonstruálták (vö. Holl: Arch. Ért. 1973, 184–186). A várostorony loggiájáról nézve kellemes benyomást kelt az alsó falsoros és a várárok feltárt területének üdezőld gyepszőnyege. Az árkon 379keresztül vezető, derékszögben megtört földgáton jutottak el a járókelők a kapukig, majd a belvárosba. A gáton feltárt két felvonóhidat az út kövezetétől eltérő deszkapalló borítással jelölték a műemléki rekonstrukció során. Későbbi feladat a várárok további szakaszának és az Előkapu-védőrendszer külső kapujának feltárása, majd a várostorony alatti középkori főbejárat megnyitása

a gyalogos forgalom számára. Ha a látogató feljebb emeli tekintetét és a várost szegélyező magaslatokat szemléli, előbb-utóbb megakad pillantása a várhelyi magaslaton.

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC

SOPRONI KÖNYVESPOLC

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / A koronázó város. A bécsi kongresszustól a nagy márciusig. (1818-1848).

Sas Andor: A koronázó város. A bécsi kongresszustól a nagy márciusig. (1818-1848). Madách Könyvkiadó–Gondolat Bratislava–Budapest, 1973

A soproni helytörténész számára is érdeklődésre tarthat számot e mű, egyrészt mert összehasonlításra ad alkalmat a szomszéd várossal, másrészt pedig több soproni vonatkozású adatot is találunk benne. A mű négy részre oszlik:

I. Gazdasági és társadalmi élet. Különösen tanulságosak a céhélettel, árakkal, bérekkel és adókönyvekkel foglalkozó fejezetek.

II. A városi önkormányzat. Pozsony város lakosainak száma 1815-ben 30 000-re, 1848-ban 40 000-re tehető, de polgárjoga csak 1600-nak volt. Évenként átlagban 50–60 új polgárt vettek fel az elhaltak helyére. A város élén egy 100 tagú külső tanács és egy 13 tagú belső tanács állt. A külső tanácsot választott polgárságnak nevezték, pedig abban az időben a tanács már sohasem került választás alá. A tanács tagjait nem a polgárság választotta, hanem önmaga választott az elhalt tanácstagok helyére újakat a polgárság tagjai közül. A külső tanács tagjainak fele katolikus, fele evangélikus volt. A választott polgárság elnökét népszószólónak (tribün, Stadvormund) nevezték. Feladata a közvetítés a belső és külső tanács között. A külső tanács csak véleményező fórum volt. A város tulajdonképpeni kormányzója a 13 tagú belső tanács (szenátus). A szenátorokat élethossziglanra választották. A szenátorok sorából választották a polgármestert, a városbírókat és városkapitányt. Ha a polgármester katolikus volt, akkor evangélikus városbírókat választottak és fordítva. Választásuk egy-, két- vagy hároméves ciklusra szólt, ennek elteltével az illető visszatért a tanácsnokok sorába.

III. Az események sodrában. Várospolitikai. Az 1825 és 1848 közötti 23 év alatt megszakításokkal csaknem 9 esztendőn át ülésezett a városban a rendi országgyűlés. Ezek anyagával a szerző nem foglalkozik, ez az országos történet feladata. Taglalja ellenben az országgyűlésnek a város gazdasági, társadalmi, kulturális életére való kihatását.

Részletesen foglalkozik az 1831. évi kolerajárvánnyal is. Összesen 1063 ember betegedett meg, közülük 193 meghalt. A 18%-os halálozás messze alatta marad a 44%-os országos átlagnak. Ezt a jól szervezett megelőző intézkedéseknek és egészségügyi rendszabályoknak tulajdonítja.

IV. Művelődés. E részben az iskolákkal, sajtóval, színházzal, irodalommal, képzőművészettel foglalkozik.

A műben a következő soproni vonatkozású adatokat találjuk: A város megközelítésére 6 fő útvonalat jelöl meg, ezek egyike a Sopron felől jövő. 1840-ben hetente kétszer indult Pozsonyból levélposta Sopron–Szombathely–Csáktornya–Varasd felé. Sopronba a Rózsa utcai „Arany Rózsától” hetente ötször indult kocsi, a bérkocsisok kocsijai, az un. Landkutsche-k. Kőszegről 14 naponként járt küldönc a „Három Zöld 380Fához” (vö. Lovas Gyula: SSz. 1971, 252–259). A szegkovácsok 1802–1862-ig vezetett pénztárkönyvéből megtudjuk, hogy a céh hatásköre Nagyszombatra és Sopronra is kiterjedt. 1807-ben Pozsony város húsellátásához sok vágómarhát hajtottak fel Sopronból. Az 1839-es országgyűlés alkalmával gr. Esterházy Károly, a főlovászmester helyettese felhívja a szomszédos megyéket, köztük Sopron megyét is, hogy fokozott élelmiszerszállítással járuljanak hozzá Pozsony városa élelmezésének biztosításához.

Többször foglalkozik Kager József soproni polgári származású ügyvéddel, aki jogi ismeretei alapján 1827-ben szenátorként bekerült a pozsonyi magisztrátusba. 1828-ban a tárnoki szék előtt megbízottként képviselte a várost, 1829-ben gyilkosság áldozata lett.

Megemlíti Németh László (1770–1806) soproni, majd győri evang. líceumi tanárt, ill. igazgatót, aki 1790-ben a soproni evang. líceumban szervezett ifjúsági magyar társaságnak egyik alapítója volt.

Orosz József (1790–1851) kőszegi származású újságíró 1837–1845 között a „Hirnök” c. színvonalas, de a bécsi kormánnyal szemben megalkuvó napilapot szerkesztette. Egy ideig Széchenyi hívének látszott, de később inkább Felsőbüki Nagy Pál Sopron megyei követ vonalát követte, akit a bécsi kormányzat pénzzel is lekötöztetett (vö. Csatkai Endre: SSz. 1964, 172–179).

A pozsonyi színház igazgatója 1832–1835 között Leopold Hoch volt, aki a soproni és badeni színházat is vezette.

Sopron városa a reformkorban országosan is fontos szerepet játszott. A rendi országgyűlésen a szabad királyi városok követei is részt vehettek, szavazati jog tekintetében azonban nem voltak a megyék követeivel egyenrangúak. Míg ui. mindegyik megye két követe útján külön szavazati joggal bírt, addig a szabad királyi városok együttesen mindössze egyetlen szavazati joggal rendelkeztek. A negyvenes évek elején több város, így Sopron és Kassa is megmozdult e gyakorlat ellen. Sopron szabad királyi város 1842. március 25-én körlevéllel fordult a követküldésre jogosult városokhoz. A körlevél hangsúlyozza, hogy a szabad királyi városok a királyoktól kiváltságaiakon kívül országgyűlési szavazati jogot is kaptak. Az alsótáblán képviselt köznemesség – a harmadik rend – azonban azon volt, hogy a városokat országgyűlési szavazati jogukból kiforgassa és az a gyakorlat alakult ki, hogy valamennyi város képviselői együttesen csak egy szavazatot adhattak le. Mennyivel jobb a semminél, kérde az átirat, ez az egyetlen votum, amelyre a városi követeket szorították? Sopron úgy véli, hogy a városokra nézve „becsületesebb” lesz az országgyűlésen meg sem jelenni, mintsem ott jogfosztottan tengődni. Sopron tehát felszólította a városokat, hogy közösen tárgyalják meg e fontos ügyet és a vele kapcsolatos teendőket és közöljék egymással elképzeléseiket.

A nemesség a városi követek külön szavazatai jogába azért nem volt hajlandó beleegyezni, mert attól tartott, hogy a városi követek majorizálhatják a nemesi képviselőket. A liberális nemesség ezenkívül amiatt is aggodalmaskodott, hogy a városok képviselői a kormány kiszolgálói lesznek. A körlevélre Olgyay Gáspár, Pozsony megyei táblabíró, Kossuth Pesti Hírlapjának munkatársa hosszú cikkben válaszolt, melynek ez volt a címe: „Pozsony városa és a soproni levél.” Ebben bírálja Pozsony városának oligarchikus

kormányzati módját, a városi polgárságnak a választásból való kirekesztését. Azt követeli, hogy mielőtt a soproni átiratról határoznának, rendeljék el a centumviratusnak az összpolgárság által való választását és ne élethossziglan kapják a megbízatást, hanem csupán egy-egy tisztújítási ciklusra. A városi polgárok összességének is bele kell szólnia abba, hogy a várost, mint követ, ki képviselje az országgyűlésen.

A városi kérdést az országgyűlésnek hosszú viták után sem sikerült megoldania. Az alsótábla azon elképzelését, hogy a városok 32 szavazatot kapjanak a megyei szervek 108 szavazatával szemben, a főrendek elvetették. A városok országgyűlési képviselőinek problémáját végül is csak az 1848-as polgári forradalom oldotta meg.

Metzl János

**1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Scheiber Sándor (szerk.):
Magyar–zsidó Oklevéltár XV. kötet 1408–1770.**

**381 Scheiber Sándor (szerk.): Magyar–zsidó Oklevéltár XV. kötet 1408–1770. Bp.,
A Magyar Izraeliták Országos Képviseletének Kiadása, 1972, 501 lap**

A XIV. kötetet 1973-ban ismertettük (SSz. 1973, 284). A XV. kötet is Házi Jenő közreműködésével készült. Bevezetőjében a szerkesztő köszönti a 80 éves Házi Jenőt (vö. még SSz. 1972, 97–8) és összeállítja tudományos munkásságának jegyzékét 1913–1972-ig. A kötetben közölt források túlnyomó része az Országos Levéltárból való, a többi a pozsonyi, a kismartoni, a soproni városi és vármegyei levéltárból származik. Ennek megfelelően a legtöbb forrás Pozsony város és vármegye, Sopron város és vármegye zsidóságával kapcsolatos. A Sopron vármegyei községek közül Cirák (dülönevek, jobbágynevek), Dénesfa, (dülönevek, jobbágynevek), Ebergöc, Feketeváros (ma: Purbach), Fraknó (Forchtenau), Horpács, Kabold (Kobersdorf), Kismarton város (Eisenstadt), Lajtaújfalu (Neufeld), Lakompak (Lackenbach), Nagymarton (Mattersburg), Nemeskér, Nemesvis, Peresztég, Petőháza, Potyond, Salamonfa, Sérc (Schützen am Gebirge; még a magyarból fordított *Gschiess* néven az eredeti magyar névvel együtt, vö. 1768: „in possessione *Lövő* seu *Gschiess* dicta” 319., 326. sz.), Sopronkeresztúr, Zsebeháza szerepelnek. Jogtörténeti szempontból tanulságos adatokat kapunk az 1742. évi pozsonyi igazságszolgáltatásról: a kínvallatás harmadik fokozata a *funiculatio*, azaz 'zsinegezés' (Sopron vármegyében a második: SSz. 1972, 263), hiteles leírást kapunk a vesztőhelyről, a lélekharang intézményéről (67., 70., 71. sz.). Hiányzik viszont a tárgymutatóból a fordítás (*von jüdischen in teütschen übersetz*), a sorshúzás (*loospichsen*), a zsidó zenész (*ein jüdischer musicant*) néprajzi szempontból is tanulságos címszava (269., 242., 136., 91. sz.). Nem megnyugtató, hogy az igazságszolgáltatással kapcsolatban a korbácsütés (*carbatsch streichen*) mint büntetés a botbüntetés (*stock streichen*) alá van minden megkülönböztetés nélkül besorolva. A 11. sz. forrásban szereplő 1551. évi *szekrény* jelentése 'láda' (vö. Oklevélszótár), nem 'szekrény'. Szépséghiba, ezért megemlítendő, hogy az Országos Széchényi Könyvtár kétszer is (5., 17/a. sz.) mint Országos Széchényi Könyvtár szerepel. Kár, hogy a kötet gazdag tárgytörténeti anyagát a tárgymutató csak részben tárja fel, még a sajátosan zsidó tárgyi címszókat is (vö. például 337., 389. sz.).

Mollay Károly

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Derx, Josef: 100 Jahre Eisenstädter Bank Aktiengesellschaft Eisenstadt 1872–1972.

**Derx, Josef: 100 Jahre Eisenstädter Bank Aktiengesellschaft Eisenstadt
1872–1972.**

Die Geschichte eines Geldinstitutes. Wien, 1972, 118 S. + Zusammengefasster Jahresabschluss zum 31. Dezember 1971 im Vergleich zum 31. Dezember 1970

A címben megjelölt pénzintézetet mint „Kismartoni Takarékpénztár”-t az 1871-ben Sopronból Kismartonba áttelepült Laschober Mátyás ügyvéd alapította 1871-ben. 1872-ben kezdte meg működését, mégpedig a Győri Takarékpénztár mintájára. Részvényeseinek többsége kismartoni, soproni és győri lakosokból tevődött össze, ami egymagában is rávilágít arra, mennyire összefonódott a kapitalizmus korában e három város gazdasági élete. Bár az 1904. évi kismartoni tűzvész a pénzintézet irattárának egy részét elhamvasztotta, a szerzőnek mégis sikerült tanulságos gazdaságtörténeti képet rajzolnia. A soproni részvényesek (névsoruk a 13–15. lapon) gazdasági és társadalmi helyzetének vizsgálata tanulságos lehet helytörténetírásunk számára, hiszen a Soproni Takarékpénztár éppen harminc esztendővel korábban kezdte meg működését (vö. Lestyán Sándor: A százéves Soproni Takarékpénztár. Sopron, 1942; ismerteti Ostor József: SSz. 1942, 225). A Sopronnal való szoros gazdasági kapcsolat Burgenland elcsatolásáig tartott. 1922-ben a Kismartoni Takarékpénztár az [382](#)Angol–Osztrák Bank érdekkörébe került, megváltoztatta a nevét, átvette a Soproni Takarékpénztár ruszti fiókját, ugyanakkor soproni házát (Lenck-ház) a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknak adta el. Helytörténetírásunknak e részletekkel még foglalkoznia kell.

Mollay Károly

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes VIII. Teil: Karten und Pläne.

**Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes VIII. Teil: Karten und Pläne.
2. Halbband: Pläne und Register. Bearbeitet von Karl Ulbrich. Eisenstadt, im
Selbstverlag des Amtes der Burgenländischen Landesregierung, Landesarchiv,
1972, 997–2095. p.**

A burgenlandi bibliográfia impozáns VIII. részének 1970-ben megjelent első felét e folyóiratban ismertettem (SSz. 1972, 284). A második rész nemcsak a kéziratos térképekre és tervrajzokra vonatkozó adatokat és a különböző mutatókat tartalmazza, hanem közel 400 tételben a térképészeti irodalom bibliográfiáját is, valamint pótlásokat mind az első, mind a második félkötetben. A 14 évi önfeláldozó munkával készült térképészeti bibliográfia nélkülözhetetlen segédeszköze a helytörténetíróknak, a dűlőnévkutatóknak is. Megemlítendő, hogy a szerző felvette a határmenti magyarországi községek térképeit, ill. tervrajzait is, így szerepel a kötetben Ágfalva (1859), Eszterháza/Fertőd (1770-től), Fertőszéplak (1854), Nagycenk (1780 körül), Harka/Magyarfalva (1884), Kapuvár (1910), Hidegség (1800 körül), Sopron (1597-től), Süttör (1857), Sarród (1820 körül), Sopronbánfalva (1952), Balf és

Fertőboz (1782, 1783) térképeinek, tervrajzainak leírása.

Mollay Károly

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Faragó Sándor: 100 év a tűzoltás szolgálatában Kapuvárott 1874–1974.

Faragó Sándor: 100 év a tűzoltás szolgálatában Kapuvárott 1874–1974. Kapuvár város tanácsa, Sopron, 1971, 79 lap + 8 kép

Örvendetes dolog, hogy a megye egyik legfiatalabb városa, az 1969-ben városi rangot nyert Kapuvár helytörténetének művelésére is tud áldozni. Az önkéntes tűzoltó egyesületek megalakulása a múlt század második felében a szakszerű tűzoltás bevezetését jelentette a korábbi ötletszerű tűzoltással szemben. Sopron után ennek szükségességét elsőnek Kapuvárott ismerték fel. A kapuvári tűzoltóparancsnokság ma 2 város és 55 község mentőtűzrendészetét látja el. Kívánatos volna, hogy a nagy múltú város történetének egyéb részletei is feldolgozást nyerjenek.

Mollay Károly

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Nagycenki Krónika

Nagycenki Krónika. Kiadja a Hazafias Népfront nagycenki bizottságának Széchenyi István múzeumbarát és helytörténeti köre I. évfolyam 1. szám

A helytörténeti érdeklődés ébredésének és ébresztésének dicséretes példája Nagycenk községi tanácsa által megindított és a tervek szerint évenként kétszer 200-200 példányban, sokszorosítva megjelenő Nagycenki Krónika. Az első szám a község felszabadulásának történetéről (*Keszei Dénes*), Széchenyi István angliai útijegyzeteiről (*Csenár János*) közöl cikket, a község történetével kapcsolatos évfordulók naptárát (jan.–júl.) és a Széchenyi István Emlékmúzeum híreit, a „Széchenyi István” mg. termelőszövetkezet működésére vonatkozó legfontosabb adatokat közli. A kiadvány kézirat gyanánt jelenik meg.

Mollay Károly

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / LEVÉLSZEKRÉNY

---

383 **LEVÉLSZEKRÉNY**

Schaffer Antal írja: Bizonyára kevesen tudnak arról, hogy a Soproni Vízmű a második világháború végén hogyan került el a pusztulást. 1944 március utolsó napjaiban egy német robbantó különítmény jelent meg a vízműtelepen, azzal a paranccsal, hogy felrobbantja a gépházat! Azon a napon éppen Drescher József

főgépész volt szolgálatban. Először azt remélte, hogy le tudja beszélni a különítmény parancsnokát a szörnyűségről. Amikor semmiféle rábeszélés és könyörgés nem használt, mentőgondolata támadt. Jól tudott németül, így meg tudta értetni a parancsnokkal, mekkora örültség ez a saját szempontjukból, hiszen ők a „csodafegyver” bevetése után „hamarosan” vissza fognak térni és akkor mihez fognak víz nélkül. Ez gondolkodásra készítette a német parancsnokot, mivel elmenekült felettes parancsnokságának amúgy sem volt módjában ellenőriznie a parancs végrehajtását. Nem robbantatta fel a gépházat, de megígérte, hogy „rövidesen” visszatér. Drescher József e tetteivel kiérdemelte a város háláját és jogosan mondhatta el a sorok írójának, hogy ő mentette meg a városi vízművet.

Tompos Ernő írja: A SSz. 1971. évi 3. számában megjelent cikkemben a következőket írtam a dr. Lackner Kristóf nemesi címerének első (piros) mezejében látható arany skorpióról: „A skorpió a mérget és az orvosságot, tehát a jót és rosszat egyaránt szimbolizálja, hogy esetünkben miért került bele a címerbe, azt egykorú feljegyzések hiányában ma már nem tudjuk eldönteni.”

Akkor még nem tudhattam, hogy cikkemmel egyidőben jelent meg Gerd Heinz-Mohr „Lexikon der Symbole” (Düsseldorf–Köln, 1971) című műve, melyben a szerző a 268. illetőleg 172. oldalakon megmagyarázza a „hét szabad művészet” jelképeit. Köztük a skorpiót, mint a *dialektika* (logika) szimbólumát.

Lackner, a tudományosan képzett ember tehát jogosan kérhette a nemességért és címerért folyamodó levelében a skorpiót is, mint címerképet.

***

E számunk szerzői: *Dr. Réthly Endre* kórházi főorvos, Sopron, Mátyás kir. u. 17; *Dr. Katona Imre* osztályvezető, 1091 Budapest, Üllői út 33–37, Iparművészeti Múzeum; *Zátonyi Sándor* főisk. docens, 1406 Budapest, Gorkij fasor 17–21, Orsz. Pedagógiai Int.; *Dr. Horváth Mihály* osztályvezető, Sopron, Városi Tanács; *Dr. Scheiber Sándor* főisk. ig., 1081 Budapest, Kun u. 12; *Batári Gyula* tud. kutató, 1117 Budapest, Fehérvári út 21/a; *Dr. Fried István* tud. kutató, 1118 Budapest, Ménesi út 11–13, MTA Irodalomtud. Int.; *Dr. Kovács József László* tud. kutató, 2300 Ráckeve, Kossuth u. 78; *Karner Ödön* erdőmérnök, Sopron, Vörösmarty u. 11; *Dr. Berecz Dezső* ny. ügyvéd, Sopron, Kisfaludy u. 8; *Pusztadaróczi Mária* ny. gimn. tanár, Sopron; *Szarka Árpád* festőművész-tanár, Sopron, Kis János u. 1; *Dr. Gáspárdy Sándor* festőművésztanár, Sopron, Lenin krt. 110; *Gömöri János* régész, Sopron, Liszt Ferenc Múzeum; *Dr. Metzl János* kórházi főorvos, Sopron, Városi Tanács VB Kórháza; *Dr. Mollay Károly* tszv. egy. docens, 1364 Budapest 4. Pf, 107; *Schaffer Antal* ny. alezredes, Sopron, Mátyás kir. u. 9; *Dr. Tompos Ernő* mérnök, Sopron, Táncsics u. 23.

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI SZEMLE

Redaktion: Karl Mollay

Inhaltsangabe und kurze Auszüge:

Réthly, Andreas: Die Choleraepidemie der Jahre 1831–1832 in Ödenburg

Katona, Emmerich: Die einstige Schatzkammer der Esterházy in Forchtenstein

Zátonyi, Alexander: Die Schule von Tschaping im Zeitalter der Reformation (1557–1643)

Aktuelle Fragen der Ödenburger Geschichtsforschung

Horváth, Michael: Die Infrastruktur der Stadt Ödenburg

Kleine Mitteilungen

Scheiber, Alexander: Eine Ödenburger hebräische Urkunde aus dem 15. Jahrhundert

Batári, Gyula: Eine Ödenburger medizinische Zeitschrift um die Mitte des 19. Jahrhunderts (Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn)

Fried, Stefan: Der Klassizismus des Ödenburger Dichters Johann Kis

Kovács, Josef Ladislaus: Géza Petriks Aufzeichnungen über das Entstehen der Ungarischen Nationalbibliographie

Karner, Edmund: Zur Geschichte des Waldbesitzes der Stadt Ödenburg

Berecz, Desiderius: Die Tragödin Marie Jászai auf der Ödenburger Bühne (1885–1909)

Pusztadaróczi, Maria: Zur Geschichte des Ödenburger Széchenyi-Gymnasiums

Kulturelles Leben in Ödenburg

Szarka, Árpád: Der Kunstmaler Josef Kasichnitz 75 jährig

Gáspárdy, Alexander: Das Ödenburger Kunstleben in den Jahren 1972 und 1973

Gömöri, Johann: Zwei neue archäologische Ausstellungen in Ödenburg und der renovierte Stadtturm

Bücherschau

Metzl, Johann: Sas, Andor: Die Krönungsstadt. Vom Wiener Kongress bis zum grossen März (1818–1848). Bratislava–Budapest, 1973 (ung.)

Mollay, Karl: Scheiber, Alexander (red.): Monumenta Hungariae Judaica tom. XV. (1408–1770). Budapestini 1972

Mollay, Karl: Derx, Josef: 100 Jahre Eisenstädter Bank Aktiengesellschaft Eisenstadt 1872–1972. Die Geschichte eines Geldinstitutes. Wien, 1972

Mollay, Karl: Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes VIII. Teil: Karten und Pläne. 2. Halbband: Pläne und Register. Bearbeitet von Karl Ulbrich. Eisenstadt, 1972

Mollay, Karl: Faragó, Alexander: 100 Jahre Feuerwehr in Kapuvár. 1874–1974. Ödenburg, 1974 (ung.)

Mollay, Karl: Chronik von Grosszinkendorf. Jg. 1, Heft 1 (ung.)

Briefkasten

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

B. Lukács Ágnes: Az 1831–32. évi Magyarországi Kolerajárvány néhány jellegzetessége. *Communicationes ex Bibliotheca Historia Medicae Hungarica* 40, 1966, 71. Az 1831. évi országos kolerajárvány irodalmára vö. I. Tóth Zoltán: Magyar történeti bibliográfia 1825–1867. Bp., 1950, I, 106–108 (soproni adalékokkal is: Petz Lipót soproni költő-lelkész és Schiller Sámuel harkai lelkész nyomtatásban megjelent prédikációja 1834-ben a kolera, németül *Brechrur* teljes megszűnésekor).

2 (Megjegyzés - Popup)

GySmL 2. sz. Fasc. VI. No. 693.

3 (Megjegyzés - Popup)

I. h.: *Protocollum. Senat. Anno 1831 Tom. II, pag. 1241–1251.*

4 (Megjegyzés - Popup)

I. h.: *Apoe. Fasc. VI. No. 693/uu.*

5 (Megjegyzés - Popup)

I. h.: *Apoe. Fasc. VI. No. 693/rr.*

6 (Megjegyzés - Popup)

I. h.: *Apoe. Fasc. VI. No. 693/ttt.*

7 (Megjegyzés - Popup)

Fasc. Prot. 1841. 500–504 p. A Magyar-kapun kívül lévő 99. sz. házat Grasl Lőrinc és felesége 1841 júliusában szerződéssel eladja Flandorffer Ignácnak és feleségének.

8 (Megjegyzés - Popup)

GySmL 2. sz. Prot. Senat. 1831 Tom. III p. 171–173.

9 (Megjegyzés - Popup)

I. h.: *Apoe. Fasc. No. VI. 693/y5.*

10 (Megjegyzés - Popup)

I. h.: *Apoe. Fasc. VI. No. 693/u4.*

11 (Megjegyzés - Popup)

I. h. *Apoe. Fasc. VI. No. 693/c6.*

12 (Megjegyzés - Popup)

I. h. Apoe. Fasc. VI. No. 693/e5.

13 (Megjegyzés - Popup)

I. h. Apoe. Fasc. VI. No. 693/ A/h11.

14 (Megjegyzés - Popup)

I. h. Apoe. Fasc. VI. No. 693/K5.

15 (Megjegyzés - Popup)

I. h. Apoe. Fasc. VI. No. 693/b7.

16 (Megjegyzés - Popup)

I. h. Apoe. Fasc. VI. No. 693 A/K8.

17 (Megjegyzés - Popup)

I. h. Apoe. Fasc. VI. No. 683/A/07.

18 (Megjegyzés - Popup)

I. h. Apoe. Fasc. VI. No. 693 A/i9.

19 (Megjegyzés - Popup)

I. h. Apoe. Fasc. U. No. 693 A/ff11.

20 (Megjegyzés - Popup)

I. h.: Apoe. Fasc. VI. No. 693 B/t12.

21 (Megjegyzés - Popup)

I. h.: Apoe. Fasc. VI. No. 693/u13.

22 (Megjegyzés - Popup)

I. h.: Prot. Senat, Anni 1832 Tom. III 693 B/q20.

23 (Megjegyzés - Popup)

I. h.: Apoe. Fasc. VI. No. 711/f.

24 (Megjegyzés - Popup)

I. h.: Prot. Senat. Anni 1832 Tom. III p 916.

25 (Megjegyzés - Popup)

I. h.: Prot. Senat. Anni 1832 Tom. III p 208.

26 (Megjegyzés - Popup)

I. h.: Prot. Senat. Anni 1832 Tom. II p 1194.

27 (Megjegyzés - Popup)

I. h.: Prot. Senat. Anni 1832 Tom. III p 785–786.

28 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Tirnitz József: Michel János soproni krónikaíró. SSz. 1972, 271–276; Michel krónika fond. szám, XV. 13.

29 (Megjegyzés - Popup)

Morvay János: Rendkívül való toldalék a „Hazai Külföldi Tudósításokhoz az Egészség állapotjában” 1831. aug. 3.

30 (Megjegyzés - Popup)

GySmL Apoe. Fasc. VI. No. 715/b.

31 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Csatkai–Dercsényi (szerk.): Sopron és környéke műemlékei. Bp. 1955, 362. A szobor *L. G.* monogramú megrendelőjét (alkotóját?) egyelőre nem ismerjük.

32 (Megjegyzés - Popup)

Iparművészeti Múzeum Kerámia Osztály. A tárgy lt. 60.780 1. Leírása: Csésze, fajansz, „köpgen” forma, kezdetleges kék kinaizáló „szikla” díszítéssel. Magyar 18. sz. e. törött, ragasztott, hiányos. – Esterházy gyűjtemény, 1949. évi lajstrom sz. 138. Szá 11 cm, tá 4,5 cm, m. 6,7 cm.

33 (Megjegyzés - Popup)

Mihalik Sándor: Régi magyar művészi kerámiagyártás. *Folia Archaeologica*, XVI, 1964, 226–228; Szabad György: A tatai és gesztesi Esterházy uradalom áttérése a robotrendszerről a tőkés gazdálkodásra. Bp., 1957, 17–61; OL. Esterházy csal. lt. *Urbarialia*, Csomó 1199, Fasc. E.

34 (Megjegyzés - Popup)

OL. Esterházy csal. budapesti hitb. lt. *Rahier-iratok*, Fasc. 24, 25, 26, 27.

35 (Megjegyzés - Popup)

Geisztlinger Pál: Az Esterházy herceg agyagipari gyára. *Soproni Napló*, 1899. ápr. 9; A hg. Esterházy-féle Iparvállalatok 1898-ban. *Soproni Napló*, 1899. márc. 19.

36 (Megjegyzés - Popup)

Ormós Zsigmond: A herceg Esterházy Képtár műtörténelmi leírása. Pest, 1865, 7–9.

37 (Megjegyzés - Popup)

Ötvösművek, ékszerek és az Esterházy kincs 17–20.

38 (Megjegyzés - Popup)

Héjj-Détári Angéla: Der „Matthias Corvinus-Pokal” und Endres Dürer der „Meister mit Rosette”. Az IM Évkönyve, IX, 1966, 21–44.

39 (Megjegyzés - Popup)

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár. Quart. Hung. 3682, V–VI. köt. 23–28.

40 (Megjegyzés - Popup)

OL. Esterházy csal. bpti hitb. lt. Vegyes-anyag, Fasc. 2184. Nro 110.

41 (Megjegyzés - Popup)

Az elkommunizált iparművészeti tárgyak. Az Újság, 1919. nov. 16.

42 (Megjegyzés - Popup)

Katona Imre: Az Iparművészeti Múzeum a két világháború között. Kézirat a MTA részére.

43 (Megjegyzés - Popup)

Iparművészeti Múzeum Irattára. (Adattár) 103/1919.

44 (Megjegyzés - Popup)

Szolnoki Munkás, 1919. ápr. 9.

45 (Megjegyzés - Popup)

Végh Gyula: Emlékeim és véleményem. V–VI. 23–28. I. OSzK. Kézirattár. Quart. Hung. 3682.

46 (Megjegyzés - Popup)

Az Újság, 1919. nov. 16.

47 (Megjegyzés - Popup)

Végh Gyula: Emlékeim és véleményem. V–VI. 23–28. I.

48 (Megjegyzés - Popup)

Iparművészeti Múzeum. Irattár. 1940/56.

49 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1040/409. sz. ügyirat.

50 (Megjegyzés - Popup)

Farkas Sándor: Csepreg mezőváros története. Bp., 1887; Rajczy Mária Mechtilda: Csepreg irodalmi múltja és népköltészeti hagyományai. Sopron, 1944; Soós Imre: Ősi Sopron megyei nemzetségek. Sopron, 1940; Payr Sándor: A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története. Sopron. 1924 (a továbbiakban: DEgyht.); Csatkai Endre–Dercsényi Dezső (szerk.): Sopron környéke és műemlékei. Bp., 1956.² Az idézett adatok a felsorolt könyvek több, kapcsolódó fejezetéből valók.

51 (Megjegyzés - Popup)

Farkas i. m. 43; Csepreg nevére vö. Pais Dezső: Csepreg. Magyar Nyelv 1942, 363–366.

52 (Megjegyzés - Popup)

Vidéki városaink (szerk.: Borsos József). Bp., 1961, 35; Farkas i. m. 44.

53 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő: Sopron szab. kir. város története. Oklevéltár. Sopron, 1921–1943, II. rész, 6. kötet. 120.

54 (Megjegyzés - Popup)

Vidéki városaink 41.

55 (Megjegyzés - Popup)

Rajczy i. m. 7.

56 (Megjegyzés - Popup)

Soós i. m. 132; Csatkai–Dercsényi i. m. 47, 61.

57 (Megjegyzés - Popup)

Bácskai Vera: A magyar mezővárosok a XV. században. Bp., 1965, 34, 44–50; Csatkai–Dercsényi i. m. 61.

58 (Megjegyzés - Popup)

Rajczy i. m. 7, 9, 18, 22.

59 (Megjegyzés - Popup)

Payr: DEgyht. 56.

60 (Megjegyzés - Popup)

Balázs János: Sylveszter János és kora. Bp., 1958, 178, 332.

61 (Megjegyzés - Popup)

Rajczy i. m. 9.

62 (Megjegyzés - Popup)

Payr: DEgyht. 74.

63 (Megjegyzés - Popup)

Payr Sándor: Egyháztörténeti emlékek. Forrásgyűjtemény. Sopron, 1910, 21. (a továbbiakban: EgyhE.)

64 (Megjegyzés - Popup)

Payr: DEgyht. 80; Payr: EgyhE. 169.

65 (Megjegyzés - Popup)

Payr: DEgyht. 84, 681.

66 (Megjegyzés - Popup)

Payr: DEgyht. 862.

67 (Megjegyzés - Popup)

Szelényi Ödön: A magyar nevelés története a reformációtól napjainkig. Pozsony, 1917, 163.

68 (Megjegyzés - Popup)

Payr: DEgyht. 109, 623, 637.

69 (Megjegyzés - Popup)

Molnár Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. Bp., 1881, 382; Zsilinszky Mihály: A magyarhoni protestáns egyház története. Bp., 1907, 269.

70 (Megjegyzés - Popup)

Molnár i. m. 382; Zsilinszky i. m. 269.

71 (Megjegyzés - Popup)

Frankl Vilmos: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. Bp., 1873, 85.

72 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Bp. 1899. I. kötet 21

73 (Megjegyzés - Popup)

Szelényi i. m. 111; Farkas i. m. 58.

74 (Megjegyzés - Popup)

Kiss Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Bp., 1882, 695; Thury Etele: A Dunántúli Református Egyházkerület története. Pápa, 1908, 66.

75 (Megjegyzés - Popup)

Zátonyi Sándor: Könyvnyomda Csepregen a XVII. század első felében. Vasi Szemle, 1963, 85.

76 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Kovács József László: Lackner Kristóf és kora (1571–1631). Sopron, 1972. (A Soproni Szemle Kiadványai. Új sorozat 6. sz.)

77 (Megjegyzés - Popup)

Farkas i. m. 60.

78 (Megjegyzés - Popup)

Payr Sándor: Tót diákok a régi csepregi iskolában. Harangszó, 1919.

79 (Megjegyzés - Popup)

Legény János: A magyar nyelv és a nemzeti szellem a soproni iskolákban 1867 előtt. SSz. 1944, 51; Németh Sámuel: Magyar gimnázium Sopronban. SSz. 1958, 37; Molnár i. m. 382.

80 (Megjegyzés - Popup)

Payr: Emlékezés dr. Lackner Kristófról, Sopron első nagy polgármesteréről halálának háromszázados évfordulóján. Sopron, 1932, 32.

81 (Megjegyzés - Popup)

Payr: DEgyht. 731.

82 (Megjegyzés - Popup)

Sopron szab. kir. város monographiája. Sopron, 1894, II. kötet, 135.

83 (Megjegyzés - Popup)

Kiss i. m. 695; Thury i. m. 66.

84 (Megjegyzés - Popup)

Payr: DEgyht. 637.

85 (Megjegyzés - Popup)

Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig (szerk. Esze Tamás, Kiss József, Klaniczay Tibor). Bp., 1953, 100; Magyar Irodalmi Lexikon (főszerkesztő: Benedek Marcell). Bp., 1963, I. kötet 210.

86 (Megjegyzés - Popup)

Farkas i. m. 123; Rajczy i. m. 18.

87 (Megjegyzés - Popup)

Rajczy i. m. 54.

88 (Megjegyzés - Popup)

Rajczy i. m. 11.

89 (Megjegyzés - Popup)

Payr: DEgyht. 835; Rajczy i. m. 27; Zátonyi i. m. 85.

90 (Megjegyzés - Popup)

Farkas i. m. 61.

91 (Megjegyzés - Popup)

Payr: DEgyht. 730.

92 (Megjegyzés - Popup)

Rajczy i. m. 28.

93 (Megjegyzés - Popup)

Payr: DEgyht. 729.; Payr: EgyhE. 128.

94 (Megjegyzés - Popup)

Thury Etele: Iskolatörténeti adattár. Pápa, 1906.

95 (Megjegyzés - Popup)

Thury: A Dunántúli... 66.

96 (Megjegyzés - Popup)

Ráth György: A Felső-Magyarországi kryptokálvinisták hitvitázó irodalmáról. Irodalomtörténeti Közlemények 1893, 323.

97 (Megjegyzés - Popup)

Mokos Gyula: Hercegszöllősi kánonok, más kánonokkal egybevetve. Bp. 1892, 145.

98 (Megjegyzés - Popup)

Payr: DEgyht. 661.

99 (Megjegyzés - Popup)

Ráth i. m. 322.

100 (Megjegyzés - Popup)

Payr: DEgyht. 664.

101 (Megjegyzés - Popup)

Thury: A Dunántúli ... 66.

102 (Megjegyzés - Popup)

Farkas i. m. 58.

103 (Megjegyzés - Popup)

Payr: DEgyht. 661; Thury: A Dunántúli ... 666.

104 (Megjegyzés - Popup)

Payr: DEgyht. 671.

105 (Megjegyzés - Popup)

Farkas i. m. 59.

106 (Megjegyzés - Popup)

Payr: DEgyht. 79.

107 (Megjegyzés - Popup)

Farkas i. m. 59.

108 (Megjegyzés - Popup)

Farkas i. m. 60. A soproni plébániai iskola mestere a XV. században ugyancsak Szent Gál napján kakast kapott. Vö. Mollay: SSz. 1941, 122.

109 (Megjegyzés - Popup)

Payr: DEgyht. 75.

110 (Megjegyzés - Popup)

Frankl i. m. 307.

111 (Megjegyzés - Popup)

Sopron szab. kir. város monographiája II. köt. 17.

112 (Megjegyzés - Popup)

Károlyi Árpád–Szalay József: Nádasdy Tamás nádor családi levelezése. Bp., 1882, 307, 194.

113 (Megjegyzés - Popup)

Thury: Iskolatörténeti ... 37., 56., 57.

114 (Megjegyzés - Popup)

Payr: EgyhE. 42.

115 (Megjegyzés - Popup)

Payr: DEgyht. 75–81.

116 (Megjegyzés - Popup)

Ráth i. m. 323.

117 (Megjegyzés - Popup)

Payr: DEgyht. 75–81.

118 (Megjegyzés - Popup)

Payr: EgyhE. 169.

119 (Megjegyzés - Popup)

Payr: DEgyht. 80, 83.

120 (Megjegyzés - Popup)

Payr: DEgyht. 75–86.

121 (Megjegyzés - Popup)

Haraszty Árpád: Növénytan. Bp., 1956, 452; Új Magyar Lexikon. Bp., 1959, I. kötet 304. Beythe István soproni kapcsolataira vö. Augusztinovicz Elemér–Házi Jenő: Sopron a régi magyar irodalomban. Bp., 1937, 102.

122 (Megjegyzés - Popup)

Pázmány Péter: Összes munkái V. kötet. Bp., 1900, 3.

123 (Megjegyzés - Popup)

Pázmány i. m. 117.

124 (Megjegyzés - Popup)

Farkas i. m. 61.

125 (Megjegyzés - Popup)

Thury: Iskolatörténeti ... 153.

126 (Megjegyzés - Popup)

Payr: DEgyht. 151.

127 (Megjegyzés - Popup)

Farkas i. m. 200.

128 (Megjegyzés - Popup)

Farkas i. m. 61.

129 (Megjegyzés - Popup)

Farkas i. m. 168.

130 (Megjegyzés - Popup)

Farkas i. m. 61.

131 (Megjegyzés - Popup)

Rajczy i. m. 17.

132 (Megjegyzés - Popup)

Payr: EgyhE. 160.

133 (Megjegyzés - Popup)

Mokos i. m. 153.

134 (Megjegyzés - Popup)

Farkas i. m. 61.

135 (Megjegyzés - Popup)

Farkas i. m. 168.

136 (Megjegyzés - Popup)

Egriné Abaffy Erzsébet: Sopron megye nyelve a XVI. században. Bp., 1965, 71.

137 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Jochimsen, Reimut: A piacgazdaság infrastruktúrájának fogalma. Infrastruktúra, szerk. Kádas Kálmán. Bp., 1972, 51.

138 (Megjegyzés - Popup)

Palotás Zoltán: Az infrastruktúra a területfejlesztésben. ÉGSZI házi sokszorosítás.

139 (Megjegyzés - Popup)

Jochimsen i. m. 25; Frey, René L.: Az infrastruktúra statisztikai meghatározásának problémái, In: Infrastruktúra 63.

140 (Megjegyzés - Popup)

Német Magda: Az infrastruktúra népgazdasági tervezése. Közgazdasági Szemle 1971, 846.

141 (Megjegyzés - Popup)

Német i. h.

142 (Megjegyzés - Popup)

Német i. h.

143 (Megjegyzés - Popup)

Tímár Mátyás: A magyar népgazdaság struktúrája, fejlesztési irányai (Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Akadémiáján elhangzott előadás). Bp., 1971, 4.

144 (Megjegyzés - Popup)

Kádas Kálmán: Bevezető tanulmány – Az Infrastruktúra fogalma és fejlesztésének hatékonysága. In: Infrastruktúra 16.

145 (Megjegyzés - Popup)

Neményi István: Beruházások és műszaki fejlődés a IV. ötéves tervben. Valóság, 1971, 9–25.

146 (Megjegyzés - Popup)

Központi Statisztikai Hivatal: Közlemények. Bp., 1971.

147 (Megjegyzés - Popup)

Neményi István: Környezetünk az infrastruktúra. Magyar Hírlap, 1971. márc. 22.

148 (Megjegyzés - Popup)

Neményi i. h.

149 (Megjegyzés - Popup)

Tímár i. m. 25.

150 (Megjegyzés - Popup)

Kádas Kálmán: Infrastruktúra. In: Infrastruktúra 73.

151 (Megjegyzés - Popup)

A Postaigazgatóság Sopron város területén lévő állóeszközeinek és a tanácsi kezelésben lévő utak, hidak, járdák bruttó értékét tartalmazza.

152 (Megjegyzés - Popup)

Scheiber Sándor: Héber kódexmaradványok magyarországi kötéstáblákban. Bp., 1969, 10.

153 (Megjegyzés - Popup)

Kurrein, V.: Neue Fragmentenfunde in der Linzer Studienbibliothek. Jüdisches Archiv I, 1928, Neue Folge, Heft 5/6, 5–7.

154 (Megjegyzés - Popup)

Schwarz, A. Z.–Löwinger, D. S.–Roth, E.: Die hebräischen Handschriften in Österreich. New York, 1973, Bd. II, 92, No. 71.

155 (Megjegyzés - Popup)

Pollák Miksa: A zsidók története Sopronban. Bp., 1896, 93.

156 (Megjegyzés - Popup)

A házelas idején legalább két Izsák nevű zsidónak kellett élnie Sopronban. Az egyik (*Ysak jud*) 1490-ben a soproni zsidóság egyik képviselője és a városi tanáccsal kötött német nyelvű egyezség héber nyelvű záradékán így írja alá a nevét: „Izsák, Sálom rabbinak a fia, akinek vérét az Úr bosszulja meg” (SoprOkl. I/6:59–63). 1503-ban és 1517-ben az „idősebbik” (*der eellter*), ill. az „öreg” (*alt*) Izsák zsidónak is nevezik (Magyar–zsidó Oklevéltár V/2: 319–320). 1503-ban héberül így írja alá a nevét: „Így szól Izsák, a tudós Salamon fia” (MZsOkl. V/2:320; itt tévesen egy 1507. évi iratnál!). Az 1495. évi házelasnál szereplő Sámuel fia Izsáknak kellett tehát az ifjabbnak, a fiatalabbnak lennie. 1486-ban és 1504-ben szerepel ugyan egy Izsák zsidó (szőlőt ad el, a várostól meszet, téglát vesz), forrásainkból (MZsOkl. V/2:301; SoprOkl. II/5:150, 152) azonban nem derül ki, az idősebbikre vagy a fiatalabbikra vonatkoznak-e ezek az adatok. A forrásokban is fiatalnak (*jung*) nevezett Izsák zsidó 1523-tól 1533-ig szerepel (SoprOkl. II/5:328; MZsOkl. V/2:306), apja nevét nem, csak anyját (*Malka jüdin*) ismerjük (MZsOkl. V/2: 349, 310), viszont kiterjedt kereskedelmet folytatott, házakat is vett és adott el (vö. még SoprOkl. II/5:333, 401; I/7:209; MZsOkl. V/2: 347, 398, 309; VIII, 161) és volt az Új utcában háza, amelyért a zsidók 1526. évi kiűzetése után kárpótlást kapott (SoprOkl. I/7:220; MZsOkl. V/2:383; Városi levéltár: Lad. XLVIII ét YY fasc. 1 nr. 38). Különösen a soproni reformáció kezdeteiben nagy szerepet játszott Móricz Pál kalmárral

való szoros üzleti kapcsolata figyelemre méltó (*Mollay Károly jegyzete*).

157 (Megjegyzés - Popup)

Eidelberg, S.: Jewish Life in Austria in the XVth Century. As Reflected in the Legal Writings of Rabbi Israel Isserlein and His Contemporaries. Philadelphia, 1962, 58. – A Yeshiva Universityn nemrégiben készített róla doktori értekezést A. Fuchs: Historical Material in the Responsa of Rabbi Israel Bruna: His Life and His Period. New York, 1968 (kézirat).

158 (Megjegyzés - Popup)

Batári Gyula: Egy magyarországi német nyelvű orvosi folyóirat. Orvosi Hetilap. 1973, 24. sz. 1440–1444. A folyóirat – többek között – az Országos Széchényi Könyvtárban és Sopronban a Berzsényi Gimnázium könyvtárában található meg.

159 (Megjegyzés - Popup)

Szinnyei József: Magyar írók élet és munkái, XIX. kötet, 1370–1371.

160 (Megjegyzés - Popup)

Gortvay György: Az újabb kori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. Bp. 1953, 278.

161 (Megjegyzés - Popup)

Pl. a Karol Kuzmány szlovák költő szerkesztette Hronka című folyóiratban: 1836, I, 33. A Fertő tó habléányát idézik Kis János „Ifjúság barátja” című könyvéből.

162 (Megjegyzés - Popup)

Búcsúm íróársaimtól (1844). Kis János verselt az alábbi kötetből Idézzük: Poétai Munkái. Pest, 1846. Kiadta: Schedel Ferenc. A versek, a fordítások kelezésében a sajtó alá rendező által megadott évszámhoz igazodtunk.

163 (Megjegyzés - Popup)

Az Estve és az Álom. Bp., 1970.

164 (Megjegyzés - Popup)

Vyvíjalová, Mária: K spoločnym inspiracnym zdrojom Juraja Palkovica a Jánosa Kisa v Jene. Historické štúdie 1970, 37–60; ugyanő: Juraj Palkovic a János Kis v Jene. Vö. Tradície n literárne vzt'ahy. Bratislava, 1972, 160–169.

165 (Megjegyzés - Popup)

Fried István: Juraj Palkovics soproni kapcsolatai. SSz. 1967, 55–60 és az előző jegyzetben i. m.

166 (Megjegyzés - Popup)

Kis János superintendens Emlékezései életéből maga által feljegyezve. Bp., 1890, 601–603.

167 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Károly: A klasszikából a romantikába. Bp. 1968, 29.

168 (Megjegyzés - Popup)

Horváth János: Berzsenyi és íróbarátai. Bp. 1960, 255.

169 (Megjegyzés - Popup)

Szauder i. m. 270.

170 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Tudományos Gyűjtemény 1829, IX, 100–104. Kis János közlése.

171 (Megjegyzés - Popup)

Lorenz Helmb könyvjegyzékét a GySML. 2. sz. levéltára (Sopron) őrzi. Lorenz Helmb kompaktor-könyvkereskedő hagyatékának teljes jegyzéke a Protocollum Judicarium 1637. évi kötetében olvasható, szövegét kiadásra készíttem elő. A XIX. századi soproni könyvkereskedésről, a XIX. századi könyvesboltokról Sopronban Csatai Endre: Régi magyar könyvgyűjtők, könyvesboltok és olvasó kabinetek. Magyar Könyvszemle 1939, 1. sz.; Verbényi László: Az első soproni könyvesbolt. SSz. 1939, 80–81; uő.: A második soproni könyvesbolt. SSz. 1939, 175–176.

172 (Megjegyzés - Popup)

Hiller István: Nemzeti bibliográfiánk megteremtőjének és családjának soproni kapcsolatai (SSz. 1966, 344–350); Petrik János Jakabról, Petrik Géza apjáról vö. még: Hamar Gyula: A soproni ev. igehirdetők. Soproni evangélikus gyülekezeti lap 1942. márc. 29.

173 (Megjegyzés - Popup)

A két közölt szöveg közül az elsőt Petrik Géza még egyszer, 75. születésnapján leírta. Ez a szöveg, az általunk közölt változat, a Magyar Könyvszet 1860-1875, az OSzK-ban, Quart, Hung. 4137 számon őrzött példányban található. Ennek a szövegnek utolsó adata a következő: „írtam 1919. október 3-ikán, születésem 75-ik évfordulóján.” Így a mi szövegünk az első fogalmazás. Az OSzK-ban található példány szövegét Kozocsa Sándor a Magyar Könyvszemle 1963/258. lapján Petrik Géza vallomása címmel kiadta. A második közlésünk azonban teljesen ismeretlen.

174 (Megjegyzés - Popup)

A vázlatrajz („Skizze über die Enklaven Im Warischer Revier”) és a hozzá tartozó adatok a Muck Endre által a Városi Erdészeti Bizottság (*Waldcommission*) határozatairól készült jegyzőkönyvben található, amelynek másodlati példánya birtokomban van. A bizottság 1882-ben tárgyalja a 13787/8. hrszámú terület megvételét; ennek foganatosítására 1883. szept. 2-án még 500 forintot vesznek fel a költségvetésbe.

175 (Megjegyzés - Popup)

Jászai Mari (1850–1926) 1867-ben lépett színpadra, 1869-ben férjhez ment Kassai Vidor komikus

színészhez s férjével együtt Kolozsvárra szerződött. A Nemzeti Színház 1872-ben szerződtette Jókainé Laborfalvy Róza örökébe. E színháznak volt tagja egy év kivételével (1900/1) haláláig.

176 (Megjegyzés - Popup)

Ditrói Mór (1851–1945) később a kolozsvári színház, 1896-tól a Vígszínház igazgatója, a naturalista színjátszás úttörője. Öregségében trafikos volt Budapesten.

177 (Megjegyzés - Popup)

Fenyvesi Emil (1859–1924) később a Vígszínház egyik kiváló művésze.

178 (Megjegyzés - Popup)

Ditróiné Eibenschütz Mária (1856–1939) népszerű naiva. Mikor férje igazgató lett, visszavonult.

179 (Megjegyzés - Popup)

Gulyás Pál: Magyar írói álnév-lexikon. Bp., 1956.

180 (Megjegyzés - Popup)

Jászai házassága rosszul sikerült. Kassai szerint egyikük se született házasságra. Négy és fél év múltán véglegesen különváltak s 1878-ban törvényesen is elváltak. Újabb házasságot egyikük se kötött.

181 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: A soproni színészet története 1841–1950. Sopron, 1960.

182 (Megjegyzés - Popup)

Medeát 1887. nov. 4-én mutatta be a Nemzeti Színház. Sopronban ez volt az első előadása.

183 (Megjegyzés - Popup)

Stuart Mária Sopronban 1875-ben játszották a magyar színészek Felekiné Munkácsy Flórával a címszerepben. A német színtársulatok 1850-től gyakran előadták.

184 (Megjegyzés - Popup)

Komjáthy János és felesége, Závodszy Teréz igen jó drámai művészpár.

185 (Megjegyzés - Popup)

Bónis Lajos (1863–1935) a 80-as évek elején már a Népszínház tagja, innen Kolozsvárra szerződött, majd 1887-től kezdve különböző vidéki társulatoknál játszott, több éven át Sopronban is. Legutóbb 1903-ban, innen került a Nemzeti Színházhoz s ott működött nyugalomba vonulásáig.

186 (Megjegyzés - Popup)

Follinusz Aurél (1854–1922) 16 éves korától vándorszínész, a 80-as évek során több társulattal járt

Sopronban is. Később a Népszínház rendezője, a századfordulón Kolozsvárra szerződött.

187 (Megjegyzés - Popup)

Laczkó Aranka neves drámai színésznő, hosszú ideig jó barátságban volt Jászaival, akinek több hozzá intézett levele maradt fenn. Fia, Laczkó Géza, a kitűnő író.

188 (Megjegyzés - Popup)

Pethes Imre (1864–1924) hosszú ideig vidéki színész, csak 1903-ban került a Nemzeti Színházhoz. A naturalista színjátszás egyik legnagyobb művelője.

189 (Megjegyzés - Popup)

Lehel István (1885–1935) tanár, Jászai bizalmas baráti köréhez tartozott. Könyve Jászairól: Az utolsó szerep. Bp., 1931.

190 (Megjegyzés - Popup)

Rakodczay Pál (1856–1921) eredetileg tanító volt, felcsapott vidéki színésznek s bár nem volt nagy tehetség, 234 szerepet játszott és a Shakespeare-kultusz apostola lett. Színigazgatóságot is vállalt, s amikor belebukott, visszament tanítónak. Élete végéig színháztörténeti és színházelméleti munkákat írt.

191 (Megjegyzés - Popup)

Paulayné Adorján Berta (1864–1941) a Nemzeti Színház tagja.

192 (Megjegyzés - Popup)

H. Laube (1806–1889) német író, egy időben a Burg-színház igazgatója, az összjáték megteremtésében Paulay példaképe.

193 (Megjegyzés - Popup)

Régi újságok forgatása közben megakadt a szemem azon, hogy 1903-ban Szendrey Mihály színtársulatához tartozott egy Jászai Marika nevű kezdő énekesnő, aki a Cigánybáró Arzenájában „feladatának nem tudott megfelelni”, a Denevérben pedig a herceget játszotta s „jobb volt, mint máskor, ami nem azt jelenti, hogy jó lett volna”. Honnan jött ez a megtévesztő név és hova tűnt, ki tudná megmondani?

194 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre a Sopronvármegye 1944. febr. 5-i és 12-i számában írja meg a részleteket és Jászaival való találkozását.

195 (Megjegyzés - Popup)

Péchy Blanka: Jászai Mari. Bp., 1958.

196 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Vendel Miklós: Romwalter Alfréd 1890–1954. SSz. 1955, 1–2. sz. 148–150.

197 (Megjegyzés - Popup)

Az eredeti levél másolata birtokomban van.

198 (Megjegyzés - Popup)

Vö. még 1944. máj. 12: 4953/84. kgy./1944. 1. sz.